

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA HZ. İBRAHİM KISSASINDA BULUNAN
TEMEL DUYGULAR VE BUNLARIN YÖNETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Âdem YILMAZ

İstanbul
Mayıs-2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

KUR'ÂN'DA HZ. İBRAHİM KISSASINDA BULUNAN TEMEL
DUYGULAR VE BUNLARIN YÖNETİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Âdem YILMAZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

İstanbul
Mayıs-2020

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA

Üye Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

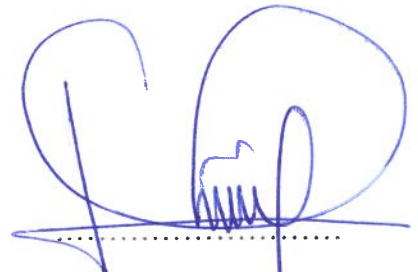

Üye Prof. Dr. Ömer ÇELİK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Kur’ân’da Hz. İbrâhim Kıssasında Bulunan Temel Duygular ve Bunların Yönetimi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Âdem YILMAZ

ÖNSÖZ

Allah ve kul arasında yer alan din ve duygu çerçevesi hiç şüphesiz başta tefsir ve din psikolojisi olmak üzere bütün İslam disiplinleri açısından oldukça kıymetli bir noktada yer alır. İnsan duygusal motivasyonu ancak manevi bir içsellik neticesinde kazanır. Bu da iman duygusu ile gelişir. İman duygusu etrafında şekillenen diğer aslı duygular, yaratılışı, tabiatı ve varlığı anlamlandırma yolunda imanı kuvvetlendiren veya tam aksine yıkıcı bir etkiyle zarar veren hususlar olarak değerlendirilmektedir. Bu duyguların hangi yönde kontrol edileceğinin bilinmesi veya daha açık bir ifadeyle hangi duygunun ne ölçüde hissedilmesi gerektiği konusunda inanç ve ahlak yapısını şekillendirecek zengin kaynaklardan biri de Kur'ân'daki Hz. İbrâhim kıssasıdır. Hz. İbrâhim Kıssası bağlamında yapmış olduğumuz bu çalışma giriş ve sonuç bölümü haricinde iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde genel bir girizgâh yapılarak birinci bölümde Hz. İbrâhim'in hayatı, ailesi ve peygamberliği hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Yine aynı bölümde Hz. İbrâhim ile ilgili olaylar çeşitli müfessirlerin gözüyle değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise Hz. İbrâhim Kıssası'nda geçen temel duygular tespit edilerek bu duyguların ne boyutta gelişim gösterdiği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca bu duyguların bireyin hem Ruhî hem de davranışsal biçimine ne noktada etki ettiği belirtilerek bu duyguların nasıl kontrol altına alındığına dair birçok çıkarım Hz. İbrâhim Kıssası zemininde ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak çalışma nihayete erdirilmiştir. Her çalışmanın çalışmanı kadar çalıştıranları, teşvik edenleri ve yol gösterenleri vardır muhakkak. Çalışmamızın başlangıcı olan, konu belirleme safhasından, yazım aşaması da dahil olmak son aşamaya kadar okuyarak gerekli düzenlemeleri sağlayan derin tecrübelerinden yararlandığım danışmanım, muhterem hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA'ya ayrıca çalışmamızı gerekli tenkit ve önerileri ile gerek tashih ve gerekse düzenlemeleri ile katkı sağlayan Prof.Dr. Ömer ÇELİK ve Doç. Dr. Abdulmuttalip ARPA'ya en içten dileklerle şükranlarımı sunuyorum. Son olarak çalışmalarım boyunca her türlü fedakarlıkta bulunup çalışma ortamı sağlayan eşime ve aileme teşekkür ediyorum

Âdem YILMAZ
İstanbul-2020

ÖZET

KUR'ÂN'DA HZ. İBRAHİM KISSASINDA BULUNAN TEMEL DUYGULAR VE BUNLARIN YÖNETİMİ

Âdem YILMAZ

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat KAYA
Mart-2020, 138 + X Sayfa

Hız. İbrâhim Kıssası, tevhid mücadelesinde çok önemli metotları içerisinde barındırması yönüyle oldukça dikkat çekicidir. Kıssada geçen bu mücadele sırasıyla “arayış”, “tabiatı yorumlama”, “mantıksal yaklaşım”, “vahdete ulaşma” ve nihayetinde “tevhide davet” basamaklarıyla aktarılmaktadır. Hız. İbrâhim, kavmi ile mücadelesinde “kalıcılık”, “tutarlılık” ve “rol-model” dinamiklerini işlevsel hale getirmiştir. Kavmine karşı daima mantığa sevk edici davranması, kavminin saldırganlıklarına karşı ruhsal ve davranışsal olarak sonsuz bir tevekkülle duygularını kontrol etmiş olması bu kıssa bağlamında Hız. İbrâhim’in davet metodunun farklılığını yansıtmaktadır.

Hız. İbrâhim kıssasını konu alan bu çalışma giriş ve sonuç bölümü haricinde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hız. İbrâhim’in hayatı, ailesi, yaşadığı dönem, din inancı ve peygamber oluşuyla ilgili bilgiler sunulmaktadır. İkinci bölümde Kurân-ı Kerîm bağlamında kendisine nispet edilen vasıflar üzerinde durulmaktadır. Ayrıca yine bu bölümde kıssada yer alan Kâbe’nin inşa edilmesi, kurban hadisesi, ateşe atılma ve ölen dört kuşun dirilmesi hadiseleri üzerine detaylı bir inceleme yer almaktadır.

Çalışmanın asıl ana bölümü olan ikinci bölümde ise duygu kavramı, temel duygular ve bu duyguların kontrolü değerlendirilmektedir. Tespit edilen korku, teslimiyet, güven ve tevekkül, öfke, üzüntü, mutluluk, hayret, tevazu, tikslenme, utanma, kaygı ve şüphe olmak üzere on bir duygu incelenerek bu duyguların direk veya dolaylı olarak sembolize ettiği unsurlar tespit edilmektedir. Bu duyguları oluşturan sebepler ve duyguların hangi boyutta ne şekilde kontrol edildiği incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Tefsir, Kıssa, İbrâhim, Duygu

ABSTRACT

THE BASIC EMOTIONS IN THE QUR'AN IN THE BASE OF IB- RAHIM AND THEIR CONTROL OF THEM

Âdem YILMAZ

Master, Basic Islamic Sciences

Supervisor: Dr. Murat KAYA

March-2020, 138 + X Pages

The story of İbrahim is quite remarkable in that it contains very important methods in the fight against tawhid. This struggle in Kİssa is conveyed with the steps of “seeking”, “interpreting the nature”, “logical approach”, “reaching the wildness” and finally “invitation to reveal”. He made the dynamics of “permanence”, “consistency” and “role-model” functional in the struggle of Abraham with his people. The fact that he always behaves logically towards his people, and that his tribe has controlled his emotions with an endless belief in spiritual and behavioral reflections, reflects the difference of the method of invitation of Abraham in this context.

This study, which is about the subject of Abraham, consists of two sections except the introduction and conclusion. In the first part, information about İbrahim’s life, family, period, religious belief and being a prophet is presented. The second part focuses on the qualities that are attributed to it in the context of the Quran. In addition, in this section, there is a detailed examination on the construction of the Kaaba, the incident of the victim, the throwing into fire and the resurrection of the four dead birds.

In the second part, which is the main part of the study, the concept of emotion, basic emotions and the control of these emotions are evaluated. Eleven emotions such as fear, surrender, trust and trust, anger, sadness, happiness, amazement, humility, disgust, shame, anxiety, and suspicion are examined and the elements that these emotions symbolize directly or indirectly are determined. The reasons that make up these emotions and how they are controlled and in what dimensions are examined.

Key Words: Qur’an, Tafsir, Parable, Ibrahim, Emotion

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Gayesi ve Önemi.....	2
3. Araştırmanın Yöntemi	3
4. Literatür Analizi	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
HZ. İBRAHİM (A.S.).....	7
1.1. Hz. İbrâhim'in Hayatı.....	7
1.2. Hz. İbrâhim'in Ailesi	7
1.3. Hz. İbrâhim'in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış	10
1.4. Hz. İbrâhim'in Din İnancı	11
1.5. Hz. İbrâhim'in Peygamberliği ve Kendisine İndirilen Sahifeler	15
1.6. Hz. İbrâhim'in Kur'ân'da Zikredilen Ahlâkî Vasıfları.....	23
1.6.1. Halîm Oluşu (حليم)	24
1.6.2. Halîl Oluşu (الخليل)	26
1.6.3. Misafirperver Tavrı	27
1.6.4. Çokça Dua Etmesi.....	29
1.6.5. Hanîf Oluşu (الحنيف).....	30
1.6.6. Munîb Oluşu (المنيب)	31
1.6.7. Vefâkâr Oluşu (وفى).....	32
1.6.8. Lider Oluşu (امامة).....	32

1.6.9. Tebliğ ve İknâ Metodunu Kullanışı.....	36
1.7. Hz. İbrâhim Kıssası.....	43
1.7.1. Kâbe'nin İnşa Edilmesi	43
1.7.2. Evlâdını Kurban Etmesi.....	49
1.7.3. Bir İmtihan İmgesi Olarak Ateş ve Nemrut	53
1.7.4. Ölen Dört Kuşun Dirilmesi	57
İKİNCİ BÖLÜM	60
HZ. İBRAHİM KISSASINDA TEMEL DUYGULAR	60
2.1. Duygunun Tanımı ve Temel Duygular	60
2.2. Temel Duygular Bağlamında Kıssaların Önemi	65
2.3. Hz. İbrâhim Kıssasında Temel Duygular	70
2.3.1. Korku	70
2.3.2. Teslimiyet, Güven ve Tevekkül.....	84
2.3.3. Öfke	91
2.3.4. Üzüntü	104
2.3.5. Mutluluk (Sevinç).....	107
2.3.6. Hayret (Şaşkınlık)	110
2.3.7. Tevazu	113
2.3.8. Tikslenme.....	115
2.3.9. Utanma-Hâyâ	120
2.3.10. Kaygı	123
2.3.11. Şüphe.....	126
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	131

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Öfke duygusunun dereceleri ve çeşitleri.....	95
--	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 2.1:** Atalar mağarasında bulunan El-Halil camisinde Hz. İbrâhim'in kabri..... 22
- Şekil 3.2:** Plutchik'in duygu çarkıfeleği 62
- Şekil 3.3:** Teoloji metodolojisine göre korku ve ümit arasında gelişen temel duygular
..... 66

KISALTMALAR LİSTESİ

age	:	Adı Geçen Eser
agm	:	Adı Geçen Makale
as.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bab
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
cc.	:	Celle Celalühü
çev.	:	Çeviren
der.	:	Derleyen
dia	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	:	Hazırlayan
s.	:	Sayı
sav.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss.	:	Sayfa Sayısı
terc.	:	Tercüme

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

“Kur’ân’da Hz. İbrâhim Kıssasında Bulunan Temel Duygular ve Bunların Yönetimi” başlıklı çalışmamız, insanın temel duygularının kontrolünün tefsirler bağlamında değerlendirilmesi üzerinedir. Hz. İbrâhim kıssasında yer alan temel duyguların tespit edilmesi ve incelenmesi çalışmamızın kapsamını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ele alacağımız temel duyguların kontrolü ile inanç mefhumuna metodolojik bir yaklaşımda bulunup, Hz. İbrâhim kıssasından hareketle, olaylar karşısındaki tutum ve davranışlar, duygusal anlamda ele alınacaktır.

Hz. İbrâhim’in kurban ve ateş olayı Rabbine olan teslimiyet duygusunu ortaya çıkarmıştır. Diğer bir yönüyle imtihan ile ifade edilen bu olaylar içsel dünyadaki temel duygulardan mutluluk, öfke, üzüntü ve korkunun da kontrolünü temsil etmektedir. Bunlardan hareketle Hz. İbrâhim kıssası hem teolojide hem de İslami coğrafyaya bakıldığında ciddi bilinçaltını şekillendiren olgu olarak görülmektedir.

İnsan psikolojisinin her hususta olduğu gibi inanç hususunda da somut örneklerden daha fazla istifade ediyor olması, Allah inancı ve din duygusu açısından çalışmamızın merkezinde yer alan Hz. İbrâhim kıssasının önemini artırmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızın kapsamı:

- Kur’ân’da inancı ve yaşayışıyla örnek gösterilen, üstün özelliklere sahip bir peygamber olarak sunulan Hz. İbrâhim’in hayatı, vasıfları, ailesi, toplum içindeki sosyal konumu, peygamberliği ve kendisine indirilen sahifeler,
- Hz. İbrâhim’in tebliğ metodu, yaşadığı olaylar ve bu olaylar karşısındaki göstermiş olduğu insanî ve fitrî reflekslerin teolojik motivasyon ve insan fitratındaki psikanalitik durumu,
- Hz. İbrâhim’in yaşadığı dönemin sosyal normlar, inanç ve kültürel yapısı,
- Hz. İbrâhim kıssasında yer alan temel duygulardan korku, öfke, üzüntü, mutluluk, hayret, tevazu, teslimiyet/güven/tevekkül, tikslenme, utanma/haya, kaygı ve şüphe.
- Hz. İbrâhim kıssasında hareketle yaratıcı ve kul düzleminde temel duyguların kontrolü oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Gayesi ve Önemi

Önceki çalışmalarda¹ Hz. İbrâhim kıssası daha çok tefsir ve tebliğ bağlamında inşa edilmiştir. Bizim çalışmamızı farklı kılan da beşerî bir varlık olan insan duygusu üzerine olması ve bu duyguların Hz. İbrâhim kıssasından yola çıkılarak analiz edilmesidir. Hz. İbrâhim kıssasında yer alan duygular ve bu duyguların kontrol edilmesi hususunda bir çalışma yapılmadığından bizim çalışmamızın özgün ve önemli bir yanı olduğunu düşünüyoruz.

Hz. İbrâhim'in Allah ile olan diyalogunu ve ona olan bağlılığını, teslimiyetini ve din duygusunu araştıran bu çalışmamız, insanların duygularını temellendirme noktasından

¹ Harun Çetinkaya, "Hz. İbrahim ve Nübüvveti", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991); M. Salih Öğün, (1992), Kur'an'da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim Kıssaları, Selçuk Üniversitesi: SBE; Kazım Güzel (1993), Hz. İbrahim (a.s.) ve İsmet Sıfatı, Selçuk Üniversitesi: SBE; Nedrettin Sarıkaya, (1996), Hz. İbrahim'in Masumiyeti Ve Örnek Oluşu, Selçuk Üniversitesi: SBE; Mehmet Mübarek Çelik (1998), Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim, Marmara Üniversitesi: SBE; Ahmet Yemenici (1999), Kur'an'daki Hz. İbrahim Kıssasının Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri Açısından Çözülmesi, Ankara Üniversitesi: SBE; Mehmet Mübarek Çelik (1999), Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesindeki Yeri, Marmara Üniversitesi: SBE; Mehmet Fatih Solak (2000), Kitab-ı Mukaddes'te Ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim, Ankara Üniversitesi: SBE; Veysel Özdemir (2002), Hz. İbrahim İle İlgili Rivayetler, Fırat Üniversitesi: SBE; Fatma Aygün (2006), Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ve İnsanlığa Mesajı, Marmara Üniversitesi: SBE; Enver Polatoğlu (2006), Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrahim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu, Selçuk Üniversitesi: SBE; Mustafa Kurul (2007), İslam Resim Sanatında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail, Süleyman Demirel Üniversitesi: SBE; Mehmet Vehbi Arvas (2009), Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim, Yüzüncü Yıl Üniversitesi: SBE; Gül Atalar (2009), Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili; Uludağ Üniversitesi: SBE; Esra Kesgin (2013), Hz. İbrahim'de Allah İnanıcı ve Din Duygusu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi: SBE; İhsan Uçar, (2017), Kur'an-ı Kerim'e Göre Akıl-İman İlişkisi Hz. İbrahim Örneği, Çanakkale OnSekiz Mart Üniversitesi: SBE; Tarık Karaçobanoğlu (2018), Kur'an-ı Kerim Işığında Hz. İbrahim'in Kişiliği, Osmangazi Üniversitesi: SBE; Doktora düzeyinde yapılan tez çalışması olarak da Hz. İbrahim üzerine yapılmış bir çalışma bulunmaktadır: Ramazan Gürel (2011), Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.), Marmara Üniversitesi: SBE.

hareket edip insânî tabiatın psikolojik veriler çerçevesinde anlamlandırılmasını hedeflemektedir. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerim'e göre Hz. İbrâhim'deki Allah inancı ve din duygusunu anlamak; Allah'ı tanıtmak için gelen bir peygamberin duygu yapısını göstermiş olacak, insanın dînî yaşantısını anlamak noktasında farklı bir pencere açacak ve bunların yanında insanın fitratında var olan tabiî duyguları anlamaya yardımcı olması yönüyle de din psikolojisi araştırmalarına katkı sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Dört temel duygu olan korku, öfke, üzüntü, mutluluk ve bunlara ilave olan alt duyguların tasnifi doğrultusunda amacına uygun veriler toplanarak Hz. İbrahim kıssası araştırılmıştır. Bu çalışmada belirttiğimiz yöntem uygun olarak, temel kaynak olan Kur'ân-ı Kerim ışığında Hz. İbrahim'in kişiliği ile ilgili ayetler belirlenerek, tespit ettiğimiz değerler açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda İslam tarihi ve tefsir kaynakları olarak Mukâtil, (ö. 767), İbn Sa'd (ö. 845), er-Razi (ö. 925), Şehristanî (ö. 1153), Taberî (ö. 1295), İbni Kesir (ö. 1373), Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), Ebul Ala el-Mevdudî (ö. 1979), gibi müfessirlerin eserlerinden yararlanılmıştır. Kullanılan ayetlerin Türkçe çevirileri tercihen Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından çıkan "*Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*" adlı eserin ve 2017 baskısından alınmıştır. Bunun yanında kavramların lügat anlamları için Halîl b. Ahmed'in "*Kitâbü'l-Ayn*" ve İbn Manzur'un "*Lisanu'l-Arab*" isimli eserleri, ıstılah anlamları için ise Ragıb el- İsfahanî'nin "*el- Müfredat*" isimli eseri kullanılmıştır. Bunlara ilave olarak peygamberler ve dinler tarihi, din eğitimi gibi alanları konu edinmiş eserlere de başvurulmuştur.

Çalışmamızda öncelikle Hz. İbrahim'i direkt ya da dolaylı olarak konu edinen ayetler tarafımızca tespit edilmiş olup, içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Böylece ayetler, psikolojik, ahlâkî ve sosyolojik özellikleri bakımından gruplandırılmış ve buna göre çalışmanın planı tespit edilmiştir. Çalışmanın her aşamasında, önce o başlık hakkında kısa bilgiler verilmiş, daha sonra konuyla ilgili ayetlere ve âlimlerin görüşlerine yer verilerek en son kendi değerlendirmelerimiz sunulmuştur.

Hz. İbrahim ve içinde yaşadığı toplumun dini ve örfî yaşamlarını tespit edebilmek için gözlem yöntemine başvurulmuştur. Bu yöntem kullanılırken, geçmişe ait dini yaşayış

şekilleri, tarihe mal olan toplumların dini tezahürleri de araştırılmıştır. Bunun için öncelikle konuyla alakalı kaynak ve belgeler taranmış, konumuzu ilgilendiren bilgi ve belgeler değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada veri toplama teknikleri olarak içerik analizi, söylem analizi kaynak tarama ve dolaylı gözlem teknikleri kullanılmıştır. Bu yöntemler kullanılırken konu dışına çıkılmamaya özen gösterilmiştir.

4. Literatür Analizi

Temel duygular üzerine yapılmış birçok çalışma vardır. Genel olarak bakıldığında William James (2017) *Dinsel Deneyimin Çeşitleri* (çev. İsmail Hakkı Yılmaz) adlı çalışmasında temel duyguları tasnif ederek inanç zemininde ele almıştır. Yine bu çalışmada duygu geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre din duygusunun diğer duygular gibi insanda doğuştan olduğu belirtilmiştir.

Robert Plutchik, 1980’de geliştirdiği “duygu çarkifeleği” teorisi ile sevinç, güven, korku, şaşkınlık, üzüntü, tikslenme, öfke ve beklenti olmak üzere 8 temel duygu teorisi geliştirmiştir. Daha sonra bu 8 temel duyguyu, 3’lü seviyelere ayırmıştır. Bu teorisini daha sonra kapsamlı bir şekilde ele alarak 1994 yılında hazırladığı *Emotions and Life: Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution* adlı eserinde temel duyguları görselleştirmiştir.

Hüseyin Peker’in (2013) “*Psikolojik Açıdan Namaz ve Namaz Psikolojisi*” adlı çalışmasında inanma duygusunun insanın tabiatında var olan bir olgu mu yoksa yaşarken kazanılan bir durum mu olduğu hakkında tartışmaların var olduğu görülmüştür. Bu noktada karşımıza çıkan insan davranışları ve temel duygular önem arz etmektedir.

Ferdi Bozkurt’un, “Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi”² adlı çalışmada duygunun öğelerinden, ölçülmesinden ve duygu işaretlerinden bahsedilmiştir.

² Ferdi Bozkurt, “Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Türkoloji Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, (2014): 5-15.

Robert Plutchik'e göre³ duygu; his, davranış, itici kuvvet, fizyolojik değişiklikler ve kontrol etme gibi çeşitli öğelerden oluşur. Duygu, organizmanın karışık durumları olduğu için ölçülmesi ve belirlenmesi zor bir kavramdır. Ayrıca Robert Crooks ve John Stein,⁴ yüz ifadelerinin, ses tonunun, tavırların veya beden dilinin de çeşitli duyguların birer işareti olduğunu söyler.

Âmiran Kurtkan Bilgiseven (1989), *İslamiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslami Kavramları* adlı eserinde Hz. İbrahim'in aklî ve insanî unsurları üzerinde durmuştur. Buna göre Kur'an'ın Hz. İbrahim ile ilgili ifadelerinde ise, onun belirgin bir niteliği olarak akılcı metodolojiyi kullanmasına vurgu yapılmaktadır.

Hız. İbrahim kıssasında gök cisimlerini inceleyen Veysel Gengil, *Hız. İbrahim Ve Gök Cisimleri Bağlamında Kıssalar*⁵ adlı çalışmasında Kur'an-ı Kerim'in muhatapları olarak kulun akıl, duygu ve bilinçaltı olgularında idrak çerçevesine dikkat çekerek Hız. İbrahim kıssasını bir algı ve idrak düzeyi olarak ele almıştır.

Fethi Kerem Kazanç, *Tevhîd İnancı Ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hız. İbrâhîm Örneği*⁶ adlı çalışmasında Hız. İbrahim'in tebliğ metotları üzerinde durarak tevhid ve insanın fitri tepkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca Hız. İbrahim'in bazı önemli ahlâkî erdemleri ve hasletleri üzerinde incelemeler yapmıştır.

Zeki Sarıtoprak, *Hız. İbrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi*⁷ adlı çalışmasında Hız. İbrahim'in (a.s.) tevhide yönelik kullandığı kanalları psikolojik, hikmet ve mantık olguları üzerinden değerlendirmiştir. Özellikle psikolojik unsurlara değinen Sarıtoprak, korku ve terbiğ enstrümanlarına dikkat çekerek Hız. İbrahim kıssasını ele almıştır.

³ Robert Plutchik, "The Psychology and Biology of Emotion", *Harper & Collins, New York*, (1994): 27.

⁴ Robert Crooks, "Psychology: Science Behaviour and Life", *Fort Worth*, (1991): 17.

⁵ Veysel Gengil, "Hız. İbrahim Ve Gök Cisimleri Bağlamında Kıssalar" *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 2 (2014): 1-28.

⁶ Fethi Kerem Kazanç, "Tevhîd İnancı Ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hız. İbrâhîm Örneği", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 1, (2011): 77-126.

⁷ Zeki Sarıtoprak, "Hız. İbrahim'in (a.s.) Yöntemi ve Kelâm Açısından Önemi", *Köprü Dergisi*, C. 96, S. 53, (1996): 22.

Muammer Esen'in *Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi*⁸ adlı çalışmasında Hz. İbrahim'in faziletleri, özellikleri, tevhid mücadelesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Hz. İbrahim'in putperest kavmiyle olan mücadelesinde temel duygulardan olan putperest kavme karşı korku unsurunun yeri bağlamında incelemeler yapılmıştır.

Mehmet Mübarek Çelik, 1998 yılında, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tefsir Bilim Dalı'nda yapmış olduğu "Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim" isimli yüksek lisans tezinde, Hz. İbrâhim'in hayatını, peygamberliğini ve tebliğdeki metodunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte Kur'an'da ifade edilen Hz. İbrâhim'in hususiyetlerini ifade edip genel bir değerlendirme yapmıştır.

Tarık Karaçobanoğlu, 2017 yılında, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi SB Enstitüsü'nde yapmış olduğu "Kur'an-ı Kerim Işığında Hz. İbrahim'in Kişiliği" isimli yüksek lisans tezinde, Hz. İbrahim'in şahsi kişiliği, mizacı ve karakteristik yapısına dair tespitlerde bulunmuştur.

Ramazan Güler 2011 yılında MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tefsir Bilim Dalı'nda yapmış olduğu "Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Hz. İbrâhim (as)" isimli doktora tezinde, Kur'an'ın Hz. İbrahim'in şahsında eğitimi verilen değerlere temas etmiş, yine onun şahsında Kur'an'ın sunduğu ahlak eğitimine vurgu yapmıştır.

Hz. İbrahim'le ilgili yapılan tez çalışmalarında genel olarak Hz. İbrahim'in kişiliği, misyonu, sıfatları, tebliğ metodu, din öğretimindeki yeri ve tevhit inancı üzerinde çalışılmıştır. Biz bu çalışmamızda Kur'an'ın kendisine nispet ettiği temel duygular ve bu duyguların kontrolünü değerlendirdik. Tespit edilen korku, teslimiyet, güven ve tevekkül, öfke, üzüntü, mutluluk, hayret, tevazu, tikslenme, utanma, kaygı ve şüphe olmak üzere on bir duyguyu ve bu duyguları Hz. İbrahim'in nasıl yönettiğini, Kur'an ışığı altında inceleyerek alana katkı sağlamayı amaçladık.

⁸ Muammer Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2 (2011): 111-128.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM (A.S.)

1.1. Hz. İbrâhim'in Hayatı

İslâmiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan kaynak metinlere genel olarak bakıldığında peygamberlik vasıfları haricinde kendi hayatına dair çok az bilgi bulunmaktadır. Yaşadığı tarihi süreç tam olarak bilinmemektedir. Bu sınırlı bilgiler ışığında bütün semavi dinlerde Hz. İbrâhim, temel vasıfları itibariyle örnek bir şahsiyet olarak dile getirilmiştir. Yaşadığı döneme ait tam olarak net bilgi bulunamayan Hz. İbrâhim dönemi için arkeolojik çalışmalar neticesinde genel olarak belirli bir tarih süreci belirtilmiştir. Yaşadığı dönem bu arkeolojik bulguların sonucunda milattan önce 1900-2000'li yıllara denk gelmektedir. Bu dönem bile hali hazırda çoğu zaman tartışılabilir bir tarihi süreçtir.⁹

1.2. Hz. İbrâhim'in Ailesi

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'in soyu ile ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Sâffât Sûresi'nin 83'üncü ayetinde Hz. Nuh'un soyundan geldiğine dair bir bilgi yer almıştır.¹⁰ Yine En'âm Sûresi 74'üncü ayette geçtiği üzere babasının adının "Azer" olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ta ise Hz. İbrâhim'in babasının adı "Tareh" şeklinde geçmektedir.¹²

⁹ Ebu Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n Nebeviye*, (Mısır, 1936), C. I, 3; Muhammed İbn İshak, *Siret-ü İbn İshak*, haz. Muhammed Hamidullah, (Konya, 1981), 1; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l Kübra*, (Beyrut, 1968), C. I, 45; Ebu Cafer Muhammed Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l Mülûk*, (Beyrut, 1967), C. I, 270; Muazzez İlmiye Çığ, *İbrâhim Peygamber, Sümer Yazularına ve Arkeolojik Buluntulara Göre* (Ankara: Kaynak Yayınları, 2006), 14-15; Gülnihal Küken, *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2003), 174.

¹⁰ es-Saffât 37/83: "Şüphesiz İbrâhim de onun kolundan".

¹¹ el-En'âm 6/74: "İbrâhim, babası Azer'e, "Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum" demişti."

¹² Günay Tümer, "Azer", *DİA*, C. IV, (1991): 316-317.

Hz. İbrâhim'in soyu ile ilgili İslam tarihçilerinin ortak görüşü Hz. Nuh'a uzanan bir silsileden geldiğidir. İslam tarihçilerine göre Hz. İbrâhim'in soyu Hz. Nuh'tan itibaren aşağıda sırayla verilmiştir:

- Hz. Nuh (a.s.)
- Sam b. Nuh
- Erfahşed b. Sam
- Salih b. Erfahşed
- Abir b. Salih
- Falığ b. Abir
- Rau (Ergul) b. Falığ
- Sarug b. Rau
- Nahor b. Sarug
- Tarah (azer) b. Nahor
- İbrâhim b. Tarah (Azer) / Hz. İbrâhim (a.s.)¹³

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrâhim'in çocukları İsmail, İshak ve torunu Yakup aleyhisselam ile ilgili direk olarak net bilgiler verilmiştir. Tüm bunlarla birlikte Hz. İbrâhim'in soyundan birçok peygamberin de seçildiği belirtilmiştir.¹⁴

¹³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, I-XXIV (Thk. Muhammed Ahmed Şakir), (Kahire: Müessetü'r-Risâle, 1420), C. I, 233; Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarih-i Taberî I*, çev. M. Faruk Gürtunca, (İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007), 233; İbn Sa'd, *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakat I*, çev. Heyet, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2014), 20; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 142; İbrâhim Canan, *Hz. İbrâhim'den Mesajlar*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2004), 26.

¹⁴ İbrâhim 14/39: “Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail’i ve İshak’ı veren Allah’a mahsusdur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.”; el-Enbiyâ 112/72: “Ve ona, İshak (a.s)’i ve nafilâten (ilâveten) Yâkub (a.s)’i vehbî (armağan) olarak verdik. Ve hepsini salihler kıldık.”; Meryem 19/58: “İşte bunlar, Âdem’in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrâhim’in, Yakub’un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân’ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.”.

Hız. İbrâhim'in annesi İslam kaynaklarında Ebyuna veya Nuna adıyla geçmektedir. Annesinin soyu ise Efraşed b. Sam'a dayanmaktadır.¹⁵

İslam tarihçilerinden rivayet edildiği üzere Hız. İbrâhim'in bir mağarada doğduğu görüşü ortak bir yargıdır. Bölgedeki hükümdar olan Nemrut b. Kenan zamanında birçok sihirbaz ve kâhin Kral Nemruda kendi krallığına son verecek bir erkek çocuğun dünyaya geleceğini haber verirler. Bunun üzerine Kral bütün yeni doğum yapan kadınların ve çocukların kontrol altına alınması ile ilgili emirler vermiştir. Fakat Nuna binti Kirinka b. Kusa'nın hamileliğinin belli olmaması sebebiyle Hız. İbrâhim kurtulmuştur. Diğer bir rivayette ise Kral Nemrut, en çok güvendiği Azer'i erkeklerin girmesini yasakladığı bölgenin kontrolü için atamıştır. Fakat Azer, eşi Nuna'nın yanına uğrayarak hamile kalmasına sebep olmuş ve kralın emrine uymamıştır. Bunun ortaya çıkmaması için de karısını bölgeden uzaklaştırarak bir mağaraya saklamıştır. İslam kaynaklarında iki rivayetin de sonucunda Hız. İbrâhim'in bir mağarada dünyaya geldiği konusunda ortak olarak net bir şekilde bilgiler verilmiştir. Hız. İbrâhim büyüyene kadar belli bir dönem bu mağarada kalmış çoğu zaman parmaklarını emerek beslenmiştir. Parmaklarından su, bal, yağ, süt gibi besinler gelmiştir. Bu lütuf ile hızlı bir şekilde büyüyen Hız. İbrâhim, kısa sürede mağaradan çıkarak batıla karşı mücadele etmeye başlamıştır.¹⁶

Hız. İbrâhim'in doğduğu yerle ilgili olarak net bir bilgi bulunmamaktadır. Eski Ahit bağlamında Hız. İbrâhim'in dünyaya geldiği yer Keldânilere ait olan Ur kenti olarak değerlendirilmektedir. İslam kaynaklarında ise Hız. İbrâhim'in doğum yeri olarak Harran, Hürmürzcerd, Berze ve Kusa bölgelerine işaret edilmektedir.¹⁷ İslam tarihçilerinin büyük bir kısmı bu bölgenin Mudar'a bağlı olan Harran kasabası dolayları olduğu yönünde hem fikir olmuştur. Bu kasaba büyük tufandan sonra kurulan ilk kasaba olma

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 46.

¹⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, I, s. 234.

¹⁷ Ebu Abdullah Yakut El-Hamevi, *Mu'cemu'l Büldan*, (Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1991), C. II, 235; Ebu'l Hasan Ali İbn. Hüseyin, Mesudi, *et-Tenbih ve'l İşraf*, (Kahire, 1938), 69.

özelliği taşımaktadır. Ayrıca Hz. İbrâhim'in kardeşi Haran tarafından kurulduğu için buraya Harran ismi verilmiştir.¹⁸

1.3. Hz. İbrâhim'in Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış

Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönemde Ur bölgesi ticari bir merkez idi. Arkeolojik kazılarda elde edilen sonuçlara göre o dönemde yaşayan nüfusun yaklaşık 250.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Ur kenti özellikle Anadolu ve Irak bölgelerinden tüccarların uğrak merkezi idi. Bölgede o döneme ait yazıtlardan anlaşıldığı üzere yapılan ticari alışverişlerde tipik bir faiz sistemine dayanan alışveriş mantığı hâkim idi. Bölge halkının sosyal tabakası 3 ayrı sınıf olarak yer alıyordu. Bu sosyal tabaka şu şekilde sıralanmaktadır:

- Din, devlet ve askeri sınıfın oluşturduğu “Amelu Tabakası”
- Ticaret, zanaatkâr ve çiftçilerin oluşturduğu “Nuşkenü Tabakası”
- Kölelerin oluşturduğu “Ardu Tabakası”.¹⁹

Bölgede çıkan tabletlerden anlaşıldığı üzere bölgedeki halkın inandığı yaklaşık 5 bin tanrının varlığı bilinmektedir. Mahalli yerleşim bölgelerinde özel tanrılar ve bu tanrıların yöneticisi olan baş tanrılar yer almaktaydı. Bu tanrılardan en çok dikkat çekeni Ur kentinin ay tanrısı olan Nennar'dır. Daha sonraki dönemlerde bu Tanrı'nın adından kaynaklanmış olmalı ki Ur kenti “Kamerina” adıyla anılmaya başlanmıştır. Diğer bir tanrı olan “Şemeş” ise güneş tanrısı anlamına gelir. Bütün bu tanrılar Ur kentinin baş tanrılarıydı.²⁰

Nennar tanrısının putu Ur kentinin en yüksek dağında bir tapınakta bulunuyordu. Bu tapınakta kadın toplulukları yer alıyordu. Bu topluluklar kendilerine göre fuhşiyat içeren bazı din ritüelleri yapmaktaydı. Bölge halkını da bu ritüelleri yapmaları gerektiği konusunda ikna etmekteydiler. Doğuda Sus'a batıda Lübnan'a kadar uzanan bu bölge

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I, 119; Taberî, *Tarih-i Taberî I*, 46; İbn-i Hişam, *İslam Tarihi, Siret-i İbn Hişam I*, çev. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014), 3.

¹⁹ Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrâhim ve Hanifilik*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 30.

²⁰ Mehmet Mübarek Çelik, “Hz. İbrâhim'in Tevhid Mücadelesindeki Yeri“ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999), 14.

Nammu hanedanlığına bağlıydı. Bu isimden olsa gerek Arap kaynaklarında Nemrut şeklinde belirtilmiştir. Hz. İbrâhim'in Bu bölgeden ayrılışı ile birlikte Nemrut hanedanlığı büyük bir felaketi yaşamaya başlamıştır. Önce Elamlılar tarafından ele geçirilen Ur kenti daha sonra Babil idaresine geçmiştir. Büyük put Nannar'ın bu savaşlarda yardım etmemesi üzerine bölge halkı bu puta olan inancını yitirmiştir.²¹

Daha sonraki dönemlerde Sabîlik inancını kabul eden bölge halkı üç ayrı grup olarak inanç sistemlerini tasnif etmişlerdir. İlk grupta yer alan ruhaniler, bütün dünyanın bir yaratıcısı olduğuna inanan gruptur. Yaratıcı karşısında kendilerini aciz ve güçsüz hissederek. Ona yaklaşmak için temiz olmak ve ibadet etmek gerekliliğini bilirler. İkinci grup ise yıldızlara tapan topluluktan oluşmaktaydı. Bu kişiler Tanrı ile aralarındaki aracıyı gök cisimleri olarak tercih ederek yıldızlara bir kutsiyet atfetmişlerdir. Böylelikle Tanrının taşıdığı bütün özelliklerin yıldızlarda var olduğu inancı hâkim olmuştur. Bu gruplar doğuş ve batış arasındaki çizgilerini yıldızlara yaptıkları ibadet ile belirlemişlerdir. Üçüncü grup heykellere tapanlardır. Bu gruptakiler ise yıldızlara tapanlara göre şu görüşü savunmaktadırlar: Tanrı gündüz olduğunda batan, gece olduğunda ortaya çıkan bir şey olmamalıdır; sürekli gözümüzün önünde olmalıdır. Bu düşünceye hâkim olmaları neticesinde kendilerine putlar yapmışlardır ve bu putlara tapmışlardır.²²

1.4. Hz. İbrâhim'in Din İnancı

Hz. İbrâhim'in Allah'ın varlığı ve birliği doğrultusundaki vahdet inancının ilk olarak şekillenmesini ve Hz. İbrâhim'in akli oluşunu Kur'ân-ı Kerim En'âm Sûresi'nde geçen şu ayetlerle ifade etmiştir:

وَكَذَلِكَ نَرَىٰ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ ﴿٧٦﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لئن لم يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ

²¹ Ebul Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri I*, çev. Muhammed Han K., Ali Ü., Hamdi A., Nazife Ş., Yusuf K., İsmail B. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 56.

²² Şinasi Gündüz, "Sâbîlik", *DİA*, C. XXXV, (2008): 341- 344.

الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَارِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

﴿٧٨﴾ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٧٩﴾

“Ve Biz [delil elde etmesi] ve kesin inananlardan olması için İbrâhim’e göklerin ve yerin melekûtunu böylece gösteriyorduk. Bu nedenle o [İbrâhim], üzerine gece bastırınca, bir yıldız gördü, Bu, benim rabbimdir dedi. Sonra yıldız batınca, ben batanları sevmem dedi. Sonra ayı doğarken görünce de ‘Bu, benim rabbimdir’ dedi. O da batınca, ‘Ant olsun ki Rabbim bana doğru yolu göstermeseydi, kesinlikle ben sapkınlar kavminden olurum’ dedi. Sonra güneşi doğarken görünce de ‘Bu benim rabbimdir, bu daha büyük’ dedi. Sonra o da batınca, Ey kavmim! Şüphesiz ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Kesinlikle ben hanif olarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan var edene/ yok edecek olana çevirdim ve ben ortak koşanlardan değilim dedi”.²³

Bu ayetlerde Hz. İbrahim’in güneşe, aya ve yıldızla “Rabbim” demesi, peygamberî sıfatı itibarıyla bir küfür söyleminden münezzehtir. Hz. İbrahim’in bu gök cisimlerine “Rabbim” şeklindeki hitabı, esasen aya, güneşe ve yıldızlara tapmakta olan müşrik kavmini tevhid bağlamında irşâd edeceğinin bir alameti olarak değerlendirilmiştir:

Taberî, Hz. İbrahim’in burada güneşe, aya ve yıldızla “İşte benim Rabbim budur” demesini, bunların gerçekten Rab olduğunu kabul ettiğinden değil, putlara tapan kavmine delil getirmek istemesinden olduğunu beyan etmiştir.²⁴ Zira ay ve güneş dahil bütün gezegenler, kavminin tapmış olduğu putlardan daha parlak, daha güzel ve daha faydalı şeylerdir. Fakat buna rağmen tapılmaya layık değillerdir. Çünkü kalıcı değil bir süre sonra gözden kaybolup giden şeylerdir. Hz. İbrahim, kavmine demek istemiştir ki: “O halde bunlardan daha basit şeyler olan putların, tapılmaya layık okluklarını nasıl düşünebilirsiniz?”.²⁵

²³ el-En’âm 6/75-79.

²⁴ et-Taberî, Câmi’u’l-beyân, XI, 481.

²⁵ A.g.e., XI, 482.

Bu ayetlerden yola çıkarak Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönemdeki gök cisimlerine inanma ve tapınma uygulamalarının akli olmaktan uzak ve nasıl bir köhneleşmiş şirk bağnazlığı olduğu ifade edilebilir.

Hz. İbrâhim'in daha gençlik yıllarında bile putlara inanmadığı ve bu putlarla mücadele ettiği Kur'ân-ı Kerim'de net bir şekilde aktarılmıştır. Enbiyâ Sûresi 60. ayette de görüldüğü üzere Hz. İbrâhim şirkle mücadeleye genç yaşlarda başlamıştır.²⁶ Hz. İbrâhim, bütün peygamberlerin yaptığı gibi, yaşadığı topluma tevhidi anlatmak ve onları imana davet etmek gayreti ile, bazı yöntemler kullanmıştır. Birçok sıkıntılar yaşayan Hz. İbrâhim bulunduğu toplumdaki şirkleri ortadan kaldırmakla mücadele etmiştir. Hz. İbrâhim, diğer peygamberde olduğu gibi tevhid mücadelesinde körü körüne batıla ve şirke bağlanmış olan bir topluluğun nefret duygusu ile karşılandı.²⁷

Ankebût Sûresi 29. ayette Hz. İbrâhim'in halkını içinde bulunduğu şirk kuyusundan tevhide gelmeleri noktasında yapmış olduğu davet dikkat çekmektedir. O tevhide davet noktasında sadece çevresindeki topluma değil kendi ailesine de Allah'ın varlığını ve birliğini anlatmıştır. Fakat toplumunda bulunan şirk, insanları tevhide yakınlaştırmayan bir körlük ve bağnazlık derecesinde idi.²⁸ Enbiyâ Sûresi 52. ayette de görüleceği üzere Hz. İbrâhim, başta ailesi olmak üzere içinde bulunduğu bütün topluma

²⁶ el-Enbiyâ 21/60: “(İçlerinden bazıları), ‘İbrâhim denilen bir gencin onları diline doladığını duyduk’ dediler.”

²⁷ el-Mümtehine 60/4: “İbrâhim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, ‘Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir’ demişlerdi. Yalnız İbrâhim’in, babasına, ‘Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez’ sözü başka. Onlar şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.”

²⁸ el-Ankebût 29/29: “Siz hâlâ erkeklere yanaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlik yapacak mısınız? Kavminin cevabı, ‘Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi Allah’ın azabını getir bize’ demeden ibaret oldu.”

yaratıcılığın gözle görülür, elle tutulur, basit bir put nesnesinden olmadığı noktasında tevhide olan inancı aktardı ve bütün insanları kurtuluşa davet etti.²⁹

Hiz. İbrâhim'in İslamiyet'le olan dini çizgi farklılığı noktasında kesin ve belirgin ayırıcı unsurlar yer almamaktadır. Tam aksine benzerlikler hatta aynîlikler tespit edilmiştir. Kurânî bir ifadeyle Hiz. Âdem'den Hiz. Muhammed'e (sav.) kadar olan süreçte din, Allah'a teslimiyeti ifade eden İslam olarak nitelendirilmiştir.³⁰ Kur'ân-ı Kerim, Hiz. İbrâhim'in dini "hanif" kelimesi ile ifade etmiştir.³¹

İslami ibadetler ile Hiz. İbrâhim'in dini itikadi yönüyle pek çok alanda benzerlik göstermiştir. Bu benzerlik Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle birçok yerde açık olarak belirtilmiştir. İslamiyet'te farz olan ibadetlerin Kur'ân-ı Kerim'de Hiz. Muhammed'den önce de var olduğu ve emredildiğine dair ayetler mevcuttur. Bu ayetlerde namaz, zekât, hac Hiz. İbrâhim'le ilişkilendirilerek açık olarak belirtilmiştir.³² Oruç ise daha genel bir yaklaşımla Bakara Sûresinin 183. ayetinde bulunan ve orucun farz kılınması ile ilgili "sizden öncekilere" ifadesi ile yer almaktadır. Bu ayet ile de orucun Hiz. İbrâhim'in

²⁹ el-Enbiyâ 21/52: "Hani o, babasına ve kavmine, 'Ne bu tapınıp durduğunuz heykeller?' demişti."

³⁰ Âl-i İmrân 3/19: "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir. "; En'âm, 6/125; ez-Zümer 39/22.

³¹ el-Bakara 13: "Kendini bilmeyenden başka İbrâhim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrâhim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir. "; el-Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/68,95; Nisâ Sûresi 4/125; el-En'âm 6/90-161; en-Nahl 16/123; el-Hac 22/78; el-Mümtehine 60/4-6.

³² el-Enbiyâ 21/73: "Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekâtı vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi. "; Hac, 22/26: "Hani biz İbrâhim'e, Kâbe'nin yerini, Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle diye belirlemiştik. "; Hac, 22/29: "Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler. "

tevhid anlayışında bir ibadet olarak eda edildiği tespit edilmektedir.³³ İbn Kesir, Hz. İbrâhim'in her ayın belirli üç gününde oruç tuttuğuna dair bilgiler vermiştir.³⁴

Sünnet uygulamalarında ise birçok unsurun Hz. İbrâhim'den kaldığı da müfessirler tarafından öne sürülen bir düşüncedir. Misvak kullanmak, vücudun belirli yerlerindeki temizliklere dikkat etmek, bıyıkları kısaltmak, saçları taramak, istinca yapmak gibi sünnetlerin Hz. İbrâhim'den kaldı ifade edilmiştir.³⁵

1.5. Hz. İbrâhim'in Peygamberliği ve Kendisine İndirilen Sahifeler

Hz. İbrâhim, doğrudan şirk'e karşı göstermiş olduğu mücadelesi ile karşımıza çıkar. Kur'ân-ı Kerim'den hareketle Peygamberlik görevinin çok erken yaşlarda geldiği genellemesini yapmak yanlış olmaz.³⁶

Peygamberliğinin çok erken yaşlarda verildiğini destekleyen Enbiyâ Sûresi 60. ayette şirk koşan ve puta tapan kavmini tevhide davet eden Hz. İbrâhim ayette “feten (genç)” kelimesiyle nitelenmiştir. Bütün gençliği ve yetişkinlik dönemi şirkle mücadele ile geçen Hz. İbrâhim'in hayatı tevhitte geçmiştir.³⁷

Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle “apaçık imtihan” olan rüya hadisesi karşısında kurban hadisesi, Hz. İbrâhim'in teslimiyetini ve onun tevhid gücünü bir kez daha ortaya koymuştur.³⁸ Ardından oğlu İsmail'le inşa ettikleri Kâbe ve hac ibadetine davet etmesi onun teslimiyet derecesini daha da yükselten unsurlar arasında yer almıştır.³⁹ Tüm bu imtihanların üzerinde Lut kavminin helak edilmesi ile görevlendirilen meleklerin Hz.

³³ el-Bakara 2/183: “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelmiş geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Ta ki (itaat edecek olanlar sakınırlar)“.

³⁴ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir Ed-Dımaşki, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2010), 364.

³⁵ Muhammed b. Abdülkerim Eş-Şehristani, *Milel ve Nihal*, çev. Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 249.

³⁶ el-Enbiyâ 21/51: “Andolsun, daha önce de İbrâhim'e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk.“

³⁷ en-Nahl 16/120-123; el-Bakara, 2/135; el-En'âm 6/79-81-161.

³⁸ es-Saffat 37/102-104; el-Bakara, 2/124.

³⁹ el-Bakara 2/127; el-Hac 22/27.

İbrâhim'e gelip bir başka erkek evladı olan İshak'ı müjdelemeleri onun vahdet algısını vurgulayan önemli hadiseler arasındadır.⁴⁰

Hiz. İbrâhim'in tevhid mücadelesinin geliştirmiş olduğu tebliğ de yakın çevresinden başlamıştır. Böyle bir metot istemesinin sebebi örnek bir aile teşkil etmesi gerektiği olabilir. Bu durumda karşısında daha güçlü tepkileri kırma imkânı bulacaktır. Babası mevcut şirk kavmi içerisinde nüfuzu olan aynı zamanda da idare yetkisi bulunan imtiyaz sahibi bir kişidir. Babası çok katı kalpli bir yapıya sahiptir. Bu daveti Kur'ân-ı Kerim Meryem Sûresi'nde şu şekilde aktarır:

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ

فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾ قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَزُتَنَّهُ لَأَرْجُمَنَّكَ وَأَهْجُرُنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ

سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ

بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

“Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur. Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum. Babası, ‘Ey İbrâhim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taşa tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!’ dedi. İbrâhim, şöyle dedi: ‘Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır (47). Sizi ve Allah’tan başka taptıklarınızı terk ediyor ve Rabb’ime ibadet ediyorum. Rabbime ibadet etmekle de mutsuz olmayacağımı umuyorum.”⁴¹

Yukarıdaki ayetlerde Hiz. İbrahim'in babasına olan hürmetine dikkat çeken İbn Kesîr, şu noktalara temas etmektedir:

“Hz. İbrahim'in babasına: ‘Selam olsun sana’ sözü; benden sana hoşlanmayacağın bir şey ve eziyet ulaşmayacak, anlamındadır. Bu, babalık hürmeti sebebiyledir. ‘Senin

⁴⁰ el-Hicr 15/52-60; el-Ankebût 29/ 31-35; ez-Zâriyât 51/24-37.

⁴¹ Meryem 19/44-48.

için Rabbimden mağfiret dileyeceğim, Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır' diyerek de beni kendisine ibadete ve ihlase ulaştırmasında şüphesiz O lütufkârdır, anlamındadır."⁴²

Hız. İbrâhim, tebliğ metodunda öncelikli olarak babasına olan hürmeti ve sevgisini "babacığım" ifadesiyle ön plana çıkarmıştır. Böylelikle babası Azer'in kalbini kazanmayı hedefleyen Hız. İbrâhim, ardından Allah'ın hikmetleri ile babasının içinde bulunmuş olduğu şirk tablosunu karşılaştırma seçeneği sunmuştur. Ayrıca insani bir duygu mekanizması ile babasına tebliğini yaparak Allah'a olan imanın bir mutluluk kaynağı olacağını dile getirmiştir. Tüm bunlarla birlikte babasının Allah'a olan inancını kazandırma adına Hız. İbrâhim, kendini referans gösterip şefaatchi olabileceğini ifade etmiştir.

Hız. İbrâhim'in Allah'a şirk koşan kavmi ile tevhid mücadelesinde izlemiş olduğu davet metodu genellikle sorgulayıcılık ve Allah'ın her şeyden münezze oluşu üzerine olmuştur. Allah'ın varlığı ve birliğinin uçsuz bucaksız mahiyetini ifade eden Hız. İbrâhim kavminin bu şirk buhranından kurtulmaları noktasında davetkâr olmuş ve atalarının izinden gitmenin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Bu daveti Enbiyâ Sûresi şu şekilde ifade etmektedir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ

﴿٥٢﴾ قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ

أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٦﴾

وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾

"Biz daha önce İbrâhim'e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk. O, babasına ve kavmine, Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor? diye sormuştu. Onlar da Atalarımızı bunlara tapar bulduk diye cevap vermişlerdi. İbrâhim, Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz dedi. Onlar da Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun? diye sordular. İbrâhim şöyle cevap verdi: Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır, ben de

⁴² İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 209.

buna şahitlik edenlerdenim. Sonra (içinden şöyle geçirdi): Allah'a yemin ederim ki siz ayrılp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!"⁴³

Yukarıda zikredildiği üzere Hz. İbrahim'in nübüvveti bildirilmektedir. Hz. İbrahim'in kendisine verilen nübüvvet ve hidayete zahiren ehil olduğu açıkça dile getirilmiştir. Hz. İbrahim bu durumdan haberdar olması, pek nezih bir ruha sahip olması ve en güzel vasıflar ile en yüksek ahlâk ile donatılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu vasıflar onun sadece manevi ikliminde kalmamış beşerî yaşam biçimine de şekil vermiştir. Böylelikle kavmi ile olan mücadelesinde bu vasıflarını öne çıkarmayı başarmıştır.

Hz. İbrâhim'in kavmi ile olan mücadelesi gayet âkilâne bir şekilde gerçekleşmiştir. Kavminin içinde bulunduğu cahil şirk çukuru onları akıl ve mantık fonksiyonlarını tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu durum karşısında sorgulayıcılıklarını yitiren kavim Hz. İbrâhim tarafından oldukça yetkin bir biçimde tevhide davet edilmiştir. Böylelikle Hz. İbrâhim'in kavmi ile olan mücadelesi daha statik hale gelmiştir. Sosyal hayatın içerisinde kavminin reflekslerini çok iyi bilen Hz. İbrâhim, Kâbe'deki putları kırma hadisesi ile tevhid mücadelesindeki akıl ve mantık faktörünü devreye sokmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de yine Enbiyâ Sûresi'nde bu mücadele şu şekilde aktarılmaktadır:

ثُمَّ نَكَّسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ

﴿٦٦﴾ أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

*“(İbrâhim gelince) Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrâhim dediler. Dedi ki: Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım! Konuşabiliyorlarsa onlara sorun dedi. Bunun üzerine birbirlerine dönüp, Hiç şüphesiz asıl zalimler sizsiniz siz dediler. Sonra eski inanç ve inatlarına döndüler ve Andolsun, bunların konuşmayacağını sen de bilirsin dediler. İbrâhim, şöyle dedi: Öyle ise siz, (hâlâ) Allah'ı bırakıp da size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız? Yazıklar olsun, size de Allah'ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?”*⁴⁴

⁴³ el-Enbiyâ 21/51-57.

⁴⁴ el-Enbiyâ 21/65-67.

Râzi, bu ayetlerde Hz. İbrahim'in, müşrik kavmini düşünceye sevk etiğini, Hz. İbrahim'in (a.s) kendilerini (delille) susturduğunu, bir şey söylemeye mecallerinin kalmadığını ve bundan dolayı, çok pişman olup, hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmiştir.⁴⁵

Böylece müşrikler Hz. İbrahim'le olan mücadelelerinde kendi taptıkları putların aciz birer cansız varlıktan ibret olduğunu da içten içe anladıklarının itirafını ortaya koymuşlardır.

Fakat o müşrikler, bu düşüncelerinde sebat etmediler. İbn-i Kesîr onların bu yaptıklarının hayret ve acziyet ifadesi olarak yaptıklarını, bu sebepten dolayı Hz. İbrahim'e: *"Bunların konuşamayacağını sende bilirsin. O halde niçin konuşabiliyorlarsa onlara sorun dersin?"* demişlerdir.⁴⁶

Hz. İbrâhim babasından başlayıp kavmine tevhid tebliği mücadelesi çekirdek aileden yukarıya doğru gelişmiş ve toplumun en tepesine ulaşarak Nemrud'a dayanmıştır. Hz. İbrâhim'in Nemrud'a yapmış olduğu tebliğ, yeryüzü unsurlarından hareketle gelişmiştir. Dönemi itibarıyla gök cisimlerine atfedilen mukaddesat ayrı bir yerde bulunmaktaydı. Yıldızlara, aya ve güneşe tapınma mevcuttu. Bundan olsa gerek Hz. İbrâhim, Nemrud'u tevhide davetinde güneşin doğması üzerine bir tavır gerçekleştirmiştir. Güneş hâkim olacak tek bir Yaratıcı'nın varlığı üzerinde Nemrud'u düşünmeye sevk etmiştir. Nemrud'un Allah'ın derin yaratı ve hâkimiyet tablosu karşısında ezilmesini hedefleyen Hz. İbrâhim'in bu tebliğ metodu Bakara Sûresi'nde şu şekilde aktarılmaktadır:

الرَّ تَرَى إِلَى الذِّى حَآجَّ اِبْرٰهٖمَ فِى رَبِّهٖ اَنْ اَتِيهٗ اللّٰهُ الْمَلِكُ اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّى الَّذِى يُحِىُّ وَيُمِيتُ ۗ قَالَ اَنَا اُحِىُّ وَاُمِيتُ ۗ قَالَ

اِبْرٰهٖمُ فَاِنَّ اللّٰهَ يَأْتِى بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِى كَفَرَ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

"Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim Rabbim hayat veren ve öldüren deyince o, Hayat veren ve öldüren benim dedi. İbrâhim Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi

⁴⁵ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb, et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII, (Beyrut: Dâru'l-Arabî, 1420), 157.

⁴⁶ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 307.

sen de onu batıdan getir dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez.”⁴⁷

Kavmi ile olan mücadelesinde kavminin kendini öldürme ile ilgili planları karşısında ölümün bir bitiş olmadığını, asıl başlangıcın olduğu mesajını veren Hz. İbrâhim, kavmine karşı geçici dünya hayatı karşısında ölüm gerçeğini işlemiştir. Kur’ân’ı Kerim’de Sâffât Sûresi’nde bu durum şu şekilde dile getirilmektedir:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ

﴿٩٨﴾ وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ ﴿٩٩﴾

“Oysa sizi de yapmakta olduklarınızı da Allah yaratmıştır. Dediler ki: Onun için (yüksekçe) bir bina inşa edin de onu çılgınca yanan ateşin içine atın. Böylelikle ona bir tuzak hazırlamak istediler. Oysa biz onları alçaltılmışlar kıldık. (İbrâhim) Dedi ki: Şüphesiz ben Rabbime gidiciyim; O beni hidayete erdirecektir.”⁴⁸

Bu âyetlerde “ben rabbime gidiciyim” ifadesine dikkat çeken Ömer Nasuhi, esasen Hz. İbrahim’in günahattan uzaklaşmak istediğine ve Rabb’ine ibadet ve itaat edebileceği daha günahsız bir mekâna (Şam’a) hicret edeceğine bir işaret olarak nitelendirerek şunlar aktarmıştır:

“(Ve) İbrahim Aleyhisselâm (dedi ki: Şüphesiz yok ben) bu diyardan ayrılacağım, ibadet ve taatımâ devam edebileceğim bir diyara gideceğim. Evet, ben (Rab’bime gidiciyim) bu dâr-ı küfrden ayrılıp O’nun emredeceği bir yere gidici bulunmaktayım, (elbette beni doğru bir yola iletir). Orada dîn-i vazîfelerimi bil-âmânî ifâyâ kadir olurum. Bu gideceği yer ise Şam-ı şeriften, arz-ı mukaddeseden ibaret bulunmuştu.”⁴⁹

Bu imtihanlar karşısında tebliğ mücadelesinden bir an vazgeçmeyen Hz. İbrâhim’in, Allah tarafından bütün sıkıntıları esenliğe kavuşmuş kendisine ateş bile serin olmuştur:

⁴⁷ el-Bakara 2/258.

⁴⁸ es-Sâffât 37/96- 99.

⁴⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, (İstanbul: Bilmen Yay., 1966), C. VI, 2991.

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾

“Biz de dedik ki: Ey ateş, İbrâhim’e karşı soğuk ve esenlik ol.”⁵⁰

Bu mücadeleler ışığında Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrâhim’e kutsal metinler olan sahifeler indirildiğine işaret edilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de bu sahifelerden iki yerde zikredilmektedir. Ala Sûresi 14. ile 19. ayetleri ile Necm Sûresi 36. ile 55. ayetleri arasında geçmektedir.⁵¹ Aktarılan bir hadiste bu sahifelerle ilgili olarak Hz. Peygamber şunları söylemiştir:

“Ebu Zer (ra): Ey Allah’ın resulü Allah kaç kitap nazil buyurmuştur? diye sorar. Rasulallah şöyle cevap verir: 104 Kitap Allah Âdem’e 10, Şite 50, İdris’e 30 ve İbrâhim’e 10 sahife indirmiş ve Tevrat, İncil, Zebur ve Kur’an’ı da inzal buyurmuştur. Ebu zer İbrâhim’in sahifeleri nedir ya Rasulallah diye sordum diyor o hepsi emsaldir buyurdu.”⁵²

Hz. İbrâhim’e indirilen bu sahifelerde ne olduğu ile ilgili A’la Sûresi 14. ve 19. Ayetleri arasında kavminin tevhid inancına giden yolda yapmaları gereken her şey belirtilmiştir:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ﴿١٤﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿١٥﴾ بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿١٧﴾ إِنَّ

هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى ﴿١٩﴾

“Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer. Fakat sizler dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Oysa âhiret, daha hayırlı ve süreklidir. Şüphesiz bu hükümler ilk sayfalarda, İbrâhim ve Mûsâ’nın sayfalarında da vardır.”⁵³

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/69.

⁵¹ en-Necm 53/36-37: “Yoksa Mûsâ’nın ve Allah’ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrâhim’in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?”

⁵² Taberî, Tarih-i Taberî, C. I, 212.

⁵³ el-A‘lâ 87/14-19.

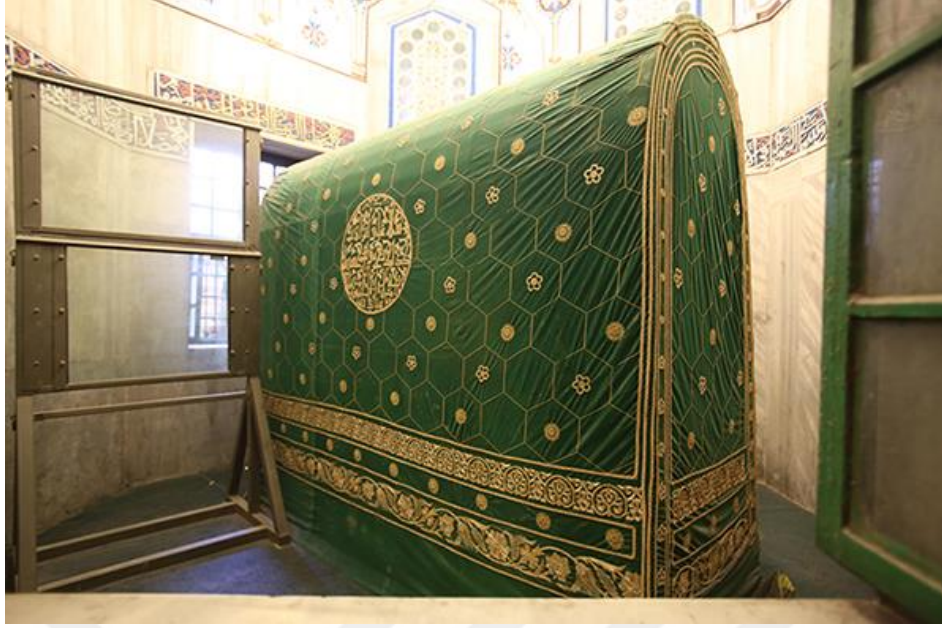
Hz. İbrâhim, tebliğ mücadelesi ve şirke olan vahdet refleksi ile ömrünü nihayete erdirmiştir. Hz. İbrâhim'in vefatı ile ilgili kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Taberî ve İbni Sa'd'ın rivayetlerine göre yaklaşık olarak 200 yıl yaşadığı rivayet edilmektedir. Kabrinin Kudüs taraflarında olduğu bilinmektedir. Bu bölgede bulunan Habrun⁵⁴ mıntikasındaki Makbela Mağarası'nda Hz. İbrâhim'in vefatının gerçekleştiği kabul edilmiştir.⁵⁵

Şekil 2.1: Atalar mağarasında bulunan El-Halil camisinde Hz. İbrâhim'in kabri

⁵⁴ Günümüzdeki adı “el-Halil” veya “Hebron” şeklinde geçmektedir. İsrail toprakları içerisinde yer almaktadır. Hz. İbrâhim'in kabrinin olduğu yer Atababalar Mağarası diye de bilinir.

⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. I, 47; Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. I, 312.

1.6. Hz. İbrâhim'in Kur'ân'da Zikredilen Ahlâkî Vasıfları

Hz. İbrahimîn vasıflarından önce kelime anlamı itibarıyla “İbrahim” kelimesini ele almak gerekmektedir. Kelime köken olarak ağaç tohumu, tomurcuk ve taç yaprak anlamına gelen “berheme” kelimesinden türetilmiştir.⁵⁶ Ayrıca diğer kaynaklarda bu “İbrahim” kelimesi, keskin bakışlı veya devam eden bakış⁵⁷ gibi anlamlara geldiği de ifade edilmektedir. Sâd Sûresi'nde⁵⁸ Hz. İbrahim'le ilgili “basiret sahibi” ifadesi geçmektedir. Buradan da hareketle “İbrahim” kelimesinin yukarıdaki anlamlandırmalarından keskin bakışlı anlamına daha yakın olabileceğini değerlendirmek mümkündür.⁵⁹

⁵⁶ Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed ibn. Mükerrerem İbn. Manzur, *Lisânü'l-Arab, Daru's-Sadr*, (Beyrut, 1984), C. XII, 48; İsmail b. Hammâd Ebû Nasr Cevheri, *es-Sihâh (Tâcü'l-Lügati ve Sihâhü'l-Arabiyye*, (Kahire: Daru'l- Hadis, 2009), 92.

⁵⁷ Celâlüddîn Abdürrahmân b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Mektebetü's-Sakafiyye, 1973), C. II, 358.

⁵⁸ Sâd 38/ 45: “(Ey Muhammed!), Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Ya'kub'u da an.”

⁵⁹ Sâd 38/45.

1.6.1. Halîm Oluşu (حليم)

Halîm kelimesi, akıl ve kültür sahiplerinin elde ettiği kazanımlar neticesinde affedici, hoşgörülü ve medeni tavırlar sergileyerek ahlaklı bir hal kazanmaları şeklinde anlamlandırılan “hilm” kökünden türetilmiştir.⁶⁰ Kelime anlamı itibariyle yumuşak huylu, nazik, uysal, itidalli, sakin, öfkesine hâkim olan gibi manalara gelen “halîm” kelimesi, Allah’ın bağışlayıcı ve mühlet tanıyıcı yanına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın bir ismi niteliğinde yer alan *Halîm* kelimesi direk olarak 11 ayeti kerimede geçmektedir.⁶¹

سُبْحٰنَ لَهٗ السَّمٰوٰتُ السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيْهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ وَلٰكِنْ لَا تَفْقَهُوْنَ تَسْبِيْحَهُمْ اِنَّهٗ كَانَ حَلِيْمًا

عُفُوْرًا ﴿٤٤﴾

*“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm’dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.”*⁶²

Halîm kelimesi, Hz. İbrâhim’in fitrî yapısında yer alan en önemli vasıfları arasındadır. Geliştirdiği tebliğ metodunda bu tavrı görmek mümkündür. Özellikle babası ile olan konuşmalarında geliştirmiş olduğu davet metodu daima yumuşak bir tavır ile gerçekleşmiştir. Ayetlerde Hz. İbrâhim’in babası ile olan konuşması halîm sıfatının en somut örnekleri arasında yer almaktadır. Babasını Allah’ın varlığına ve birliğine inandırması doğrultusunda kullandığı üslup oldukça yapıcı ve uysal bir çerçevededir. Özellikle

⁶⁰ Hüseyin b. Muhammet Rağıb el-İsfahani, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’ân*, (Dimeşk: Daru’l Kalem, 1997), 84; Seyyid Muhammed Murtaza Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevahiri’l-Kâmûs*, (Beyrut: Daru’s-Sadr, t.y.), C. VIII, 256; Mustafa Çağrıncı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, (İstanbul: DEM Yayınları, 2006), 50.

⁶¹ el-Bakara 2/225-235-263; Âl-i İmrân 3/155; en-Nisâ 4/12; el-Mâide 5/101; el-İsrâ 17/44; el-Hac 22/59; el-Ahzâb 33/51, el-Fâtır 35/41; et-Tegabün 64/17.

⁶² el-İsrâ 17/44.

Meryem Sûresi 42, 43, 44 ve 45. ayetlerde geçen “babacığım” hitabı bu yumuşak huylu olma özelliğini yansıtmaktadır.⁶³

Tevbe Sûresi 114. ayette Hz. İbrâhim’in yumuşak huylu oluşu halîm kelimesi etrafında şu şekilde ifade edilmektedir:

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَمًا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

﴿ ۱۱۴ ﴾

“İbrâhim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrâhim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.”⁶⁴

Yine halîm vasfı, Hûd Sûresi 75. ayette şu şekilde zikredilmiştir:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿ ۷۵ ﴾

“Çünkü İbrâhim yumuşak huylu, çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi.”⁶⁵

⁶³ “Hani babasına şöyle demişti: Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola iletayim. Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân’a is-yankâr olmuştur. “Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum.”

⁶⁴ et-Tevbe 9/ 114.

⁶⁵ Hûd 11/ 75.

1.6.2. Halîl Oluşu (الخليل)

Dost, arkadaş anlamına gelen halîl kelimesi⁶⁶, Kur’ân’da iki düzlemde yer almaktadır. İlk düzlem menfi boyutta olup “şeytanı dost edinenler”, “münafıkları, müşrikleri ve kâfirleri dost edinenler” şeklinde dile getirilmektedir.⁶⁷

﴿الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيَبْتَغُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا﴾ ﴿١٣٩﴾

*“Onlar, Mü’minleri bırakıp kâfirleri dost edinen kimselerdir. Onların yanında izzet ve şeref mi arıyorlar? Hâlbuki bütün izzet ve şeref Allah’a aittir.”*⁶⁸

Diğer düzlem ise müspet boyutta olup “Allah’ı dost edinenler” ve “Allah’ın dostları” şeklinde yer almaktadır.⁶⁹

﴿الَّذِينَ يَتَّقُونَ اللَّهَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَلِكًا لَهُ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ﴾ ﴿١٠٧﴾

*“Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Sizin için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.”*⁷⁰

Hz. İbrâhim, Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah’ın dostum dediği peygamberler arasında yer almıştır. Bu doğrultuda asıl dostluğun Allah ile olan dostluk olduğu dile getirilmiştir. Cenâb-ı Hak ile Hz. İbrâhim arasındaki bu “halîlî duruş” Nisâ Sûresi’nde şu ayeti ke-rime ile ifade edilmiştir:

⁶⁶ Rağîb el-İsfahani, *el-Müfredât*, 84.

⁶⁷ el-Fâtır 35/176; en-Nisâ 4/76-88-89-119-120-121-144; el-En’âm 6/121; el-A’râf 7/27-30; en-Nahl, 16/63-98-99-100; el-Kehf 18/50; Meryem 19/45; el-Hac 22/3, 4; Âl-i İmrân 3/28; el-Mâide, 5/51, 57; et-Tevbe, 9/23-24; el-Mucadele 58/22; el-Mümtehine 60/ 8-9-13.

⁶⁸ en-Nisâ, 4/139.

⁶⁹ el-Bakara 2/107-120-257; Âl-i İmrân 3/68-146; en-Nisâ 4/45-123-173; el-Mâide 5/55; el-En’âm 6/14-51- 70-127; el-Enfal 8/40; et-Tevbe 9/116; Yûnus 10/62-63-64; Hûd 11/11; er-Ra’d 13/37; el-Ahkâf 46/32; el-Ahzâb 33/17; eş-Şuarâ 26/9-18-46-77; el-Kehf 18/26; el-Ankebût 29/ 22; es-Secde 32/4.

⁷⁰ el-Bakara 107.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٣٥﴾

“Kimin dini, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yaparak kendini Allah’a teslim eden ve hakka yönelen İbrâhim’in dinine tabi olan kimsenin dininden daha güzeldir? Allah, İbrâhim’i dost edindi.”⁷¹

Kur’ân’da Hz. İbrâhim ile Allah arasında dostluk bir iletişim kanalı olarak yer alır ve iki taraflı olarak ifade edilmektedir. İlk dostluk hitabı yukarıdaki ayette Allah’tan Hz. İbrâhim’e ifade edilmiştir. Hz. İbrâhim’den Allah’a olan dostluk üslubu ise Şu’âra Sûresi’nde şu şekilde zikredilmektedir:

قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

“İbrâhim, şöyle dedi: ‘Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? Şüphesiz onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur.’”⁷²

1.6.3. Misafirperver Tavrı

Hız. İbrâhim’le ilgili en çok karşımıza çıkan husus bereketli sofrası ve misafirperver olduğudur. İbn Sa’d’ın aktardığına göre ise Hz. İbrâhim’in evine misafir olarak gelen ziyaretçilerin olmadığı günlerde yollara çıkarak evinde ağırlayıp misafir edeceği kişiler aramıştır. Yoldan bulduğu kişileri de yedirip içirerek temel barınma ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu sebeptendir ki Hz. İbrâhim misafirlerin babası anlamına gelen “Ebu’l-Edyâf” ismiyle de anılır hale gelmiştir.⁷³

Hız. İbrâhim’in misafirperverliği Kur’ân-ı Kerim’de Zâriyât Sûresi’nde şu şekilde aktarılmıştır:

⁷¹ en-Nisâ 4/125.

⁷² eş-Şu’âra 26/75-77.

⁷³ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, I, 47-48.

هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ صَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَدَشَّرُوهُ يُغْلَامٌ

عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾

“(Ey Muhammed!) İbrâhim’in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Hani onlar, İbrâhim’in yanına varmışlar ve Selâm olsun sana! demişlerdi. O da Size de selâm olsun. demiş, Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler (diye düşünmüştü). Hisset-tirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine koydu. Yemez misiniz? dedi. Yemediklerini görünce) onlardan İbrâhim’in içine bir korku düştü. Onlar, “korkma” dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler.”⁷⁴

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾

“Elçilerimiz İbrâhim’e müjdeyi getirip selâm vermişlerdi. O da “selâm” dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi.”⁷⁵

Görüldüğü üzere Hz. İbrâhim, misafirlerinin selamını almış ve onları evine davet ederek yemek hazırlamaya koyulmuştur. Hızlıca buzağının en besili olanını kesip yemek hazırlamış ve misafirlere ikram etmiştir. Misafirleri en güzel şekilde ağırlamıştır. Hatta misafirlerin ikram ettiği yemeğe dokunmadığını görünce büyük bir üzüntü içerisine girmiştir.

Kurtubî tefsirinde Hz. İbrâhim’in misafirperverliğe verdiği önemin oldukça mühim bir yerde bulunduğu ifade edilmiş ve yukarıdaki ayetlerden hareketle misafir olarak gelenlerin Cebraîl, Mikaîl ve İsrâfil olduğu dile getirilmiştir.⁷⁶

⁷⁴ ez-Zâriyât 51/24-28.

⁷⁵ Hûd 11/69.

⁷⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-Ahkâmi‘l-Kur‘ân*, IX (Kahire: Dâru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye, 1964), 62.

1.6.4. Çokça Dua Etmesi

Hiz. İbrâhim'in geliştirdiği tebliğ metodu, ailesi ve yakın çevresinden başlayarak bütün müşriklere ve kâfirlere bakan yönüyle Allah'ın affediciliği üzerine gelişmiştir. Bu yönüyle Hiz. İbrâhim ailesi ve kavmi için af dileme tasarrufunu şefaatçi kimliğiyle ortaya koymuştur. Hiz. İbrâhim'in babasının affi için niyazı Kur'ân'da şu'âra Sresi'nde şu Şekilde ifade edilmektedir:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنَى بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ
﴿٨٥﴾ وَاعْفُرْ لِابْنِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٦﴾

*“Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahşet ve beni salih kimseler arasına kat. Sonra gelecekler arasında beni doğrulukla anılanlardan kıl. Beni Naîm cennetinin varislerinden eyle. Babamı da bağışla. Çünkü o gerçekten yolunu şaşıranlardandır.”*⁷⁷

Hiz. İbrâhim'in en dikkat çeken yanı kendi ailesi ve çevresi için Allah karşısında mahcup çıkma korkusudur. Özellikle babası başta olmak üzere yakın çevresi için büyük mücadeleler vermiştir. Teslimiyet noktasında Allah'a olan yakarışını daha da yükseltme adına dualarda bulan Hiz. İbrâhim, Allah'ın emir ve yasaklarını gzetenlerden olmayı ve bu yolda tevhide olan inancını şu ayet-i kerime ile ifade etmiştir:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ
لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ وَمَنْ يَرْغَبْ
عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

“Hani İbrâhim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin diyorlardı. Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir mmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tvbemizi kabul et. Çünkü sen,

⁷⁷ eş-şu'âra 26/83-86.

tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın. Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”⁷⁸

Bu hassasiyet ile geliştirdiği dua tavrı doğrultusunda Hz. İbrâhim kendinden sonra gelecek olan zürriyeti için Allah’a niyazlarda bulunmaktadır. Özellikle tebliğ ve irşâd vazifesini yerine getirecek ve mesuliyet taşıyacak yeni nesillerinin oluşması için de dua etmiştir. Bakara Sûresi’nde Hz. İbrâhim’in kendinden sonra gelecek olan neslinin şirk konusunda ciddi bir mukavemet göstermesi ve tevhide olan inanç tavırlarında hassas olmaları şu şekilde vasiyet edilmiştir:

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

“Rabbi ona Teslim ol dediğinde, Âlemlerin Rabbine teslim oldum demişti. İbrâhim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle: Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm’ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün dedi.”⁷⁹

1.6.5. Hanîf Oluşu (الحنيف)

Kelime kökeni itibariyle saf, temiz, arî anlamlarına gelen hanîf kelimesi kullanım yönüyle Allah’a inanan, Allah’ı tanıyan, hakka inanan, hakkı gözeten şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁰ Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrâhim’le ilgili olarak “hanîf bir Müslümandı” ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda ilk bölümde değindiğimiz üzere birçok İslami mükellefiyetlerin Hz. İbrâhim tarafından da yerine getirildiği konusunda tespitlerimizi ortaya koymuştuk. Hz. İbrâhim’in hanîf oluşu, Hz. Muhammed (s.a.v.)’i ve Allah’ın varlığına ve birliğine iman eden bütün müminleri de içine alan geniş bir tevhid yelpa-

⁷⁸ el-Bakara 2/127-130.

⁷⁹ el-Bakara 2/131-132.

⁸⁰ Rağıb el-İsfahani, *el-Müfredât*, 90.

zezi içerisinde yer almıştır. Dolayısı ile “hanîf olmak” veya “hanîf bir Müslüman olmak” ifadeleri tamamen Allah’a olan imanla gerçekleşmektedir. Bu durum Âl-i İmrân Sûresi’nde şu şekilde ifade edilmektedir:

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ
لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

*İbrâhim ne Yahudi idi ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi. Şüphesiz, insanların İbrâhim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü’minlerdir. Allah da mü’minlerin dostudur.*⁸¹

1.6.6. Munîb Oluşu (المنيب)

Günahlarından dolayı Allah’a dönen, yönelen anlamına gelen “munîb” kelimesi⁸², Hz. İbrâhim’in vasıfları arasındadır. Munîb oluşu Allah’a olan yakarışının ve bir fani olarak hata yapma ihtimaline karşı koruyucu bir refleks geliştirmesinden ileri gelmiştir. Bu doğrultuda hem kendi için hem de beraberinde olanlar için Allah’tan tövbekâr bir yönelişi dileyen Hz. İbrâhim Kur’ân-ı Kerîm’de şu şekilde tavsif edilmektedir:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَّءُوا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا
بِكُمْ وَبِدا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَا تُغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ
لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْنِكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

“İbrâhim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmişti demişlerdi. Yalnız İbrâhim’in, babasına, ‘Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm

⁸¹ Âl-i İmrân 3/67- 68.

⁸² İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, VII, 732.

yetmez' sözü başka. Onlar şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.”⁸³

1.6.7. Vefâkâr Oluşu (وفى)

Hız. İbrâhim'in sahip olduğu güzel vasıflardan biri de onun vefâkâr olmasıdır. Ahdine eksiksiz ve tam olarak riayet eden kişî anlamına gelen vefa kelimesi⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet-i kerimede geçmektedir. Çok büyük imtihanlarla sınanmasına rağmen Hız. İbrahim'in Yüce Allah'a olan inancına vefalı duruşu Necm Sûresi'nde şu şekilde ifade edilmektedir:

أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾

“Yoksa Mûsâ'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren (vefalı) İbrâhim'in sahifelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?”⁸⁵

Taberî Tefsiri'nde aktarılan İbn-i Abbas'ın rivayetine göre Hız. İbrâhim'in bütün imtihanları başarıyla geçmesinden ötürü kendisine “vefalı İbrâhim” dendiği bilgisi yer almaktadır.⁸⁶

1.6.8. Lider Oluşu (امامة)

امام kelimesi, kendisine uyulan lider demektir.⁸⁷ Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerim'de Hız. İbrâhim'i insanlara önder ve lider yapacağını şu âyet-i kerimede ifade buyurmuştur.

وَأِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

﴿١٢٤﴾

⁸³ el-Mümtehine 60/4.

⁸⁴ Rağıb el-İsfahani, *el-Müfredât*, 878.

⁸⁵ en-Necm 53/36-37.

⁸⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII, 543; “İslam otuz bölümdür, İbrâhim bunların hepsiyle imtihan olmuş ve hepsini yerini getirmiştir. Allah onun için kendisine vefalı İbrâhim demiş ve ateşten kurtarmıştır.”

⁸⁷ Rağıb el-İsfahani, *el-Müfredât*, 87.

“Vaktiyle rabbi İbrâhim’i bazı sözlerle sınyayıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, “Ben seni insanlara önder yapacağım” buyurmuştu. İbrâhim, “soyumdan da” deyince rabbi, ‘Vaadim zalimleri kapsamaz,’ buyurdu.”⁸⁸

Liderlik vasfında ilk karşımıza çıkan husus Hz. İbrâhim’in kararlılığı ve cesaretidir. Hz. İbrâhim, liderlik vasfının temelinde yer alan cesareti bir tevhid metodu olarak tercih etmiştir.⁸⁹ Bu doğrultuda Hz. İbrâhim’in tevhide olan inancı ve kararlılığı neticesinde geliştirdiği mücadele ruhu putları kırması ile ciddi bir boyut kazanmıştır. Bu putları kırma⁹⁰ kararlığı cesaret vasfına yansıyan yönüyle Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir:

وَتَاللّٰهِ لَا كَيْدَ لَاصْنَامَكُمۡ بَعۡدَ اَنۡ تَوَلَّوۡا مُدۡبِرِيۡنَ ﴿٥٧﴾

“Allah’a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra ben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım.”⁹¹

Hız. İbrâhim’in cesaretini kararlı bir şekilde ifade ediş şekli oğlu Hz. İsmail’i kurban etme hadisesi ile dikkat çekmektedir. Allah’tan salihlerden olan bir çocuk nasip etmesi için dua eden Hz. İbrâhim, bu çocuğuna sahip olduktan sonra belli bir yaşa gelen oğlunu rüyasından hareketle kurban etme imtihanı bir cesaret çerçevesinde yer almaktadır. Bu hadise Sâffât Sûresi’nde şu şekilde aktarılmıştır:

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّيۡٓ أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّيۡٓ أَذۡبُحُكَ فَانظُرۡ مَاذَا تَرَىٰٓ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلۡ مَا تُؤۡمَرُۡۖ سَتَجِدُنِيۡٓ إِنۡ

شَاءَ اللّٰهُ مِنَ الصّٰبِرِيۡنَ ﴿١٠٢﴾

⁸⁸ el-Bakara 2/124.

⁸⁹ İbrâhim Halil Şimşek, “Lider Tiplerine Kur’an Açısından Bir Yaklaşım”, *Journal Of Analytic Divinity International Refereed Journal*, C. 2, S. 3, (2018): 63-86.

⁹⁰ el-Enbiyâ 21/56- 63.

⁹¹ el-Enbiyâ 21/57.

“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrâhim ona, ‘Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’ dedi. O da ‘Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi.”⁹²

Hız. İbrâhim, bir yönetici vasfı ile hiç şüphesiz etkin bir noktada yer almaktadır. Başta ailesi ve çevresi olmak üzere bütün kavmi ile olan iletişimde daima yol gösterici olmuştur. Şirkle olan mücadelesinde etkin tevhid refleksleriyle müşriklere karşı daima vakur bir duruş sergilemiştir. Kâbe’deki putları kırıp sadece bir putu bırakıp diğer putları onun kırdığını söylemesi bağlamında düşünceye sevk etme ve yönlendiriciliği ile basiret çizgisini bir tevhid metodu olarak kullanan Hız. İbrâhim’in bu vasfı Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde zikredilmektedir:

وَأَذْكُرْ عِبَادَنَا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ أُولَى الْأَيْدَى وَالْأَبْصَارِ ﴿٤٥﴾

“(Ey Muhammed!) Güçlü ve basiretli kullarımız İbrâhim’i, İshak’ı ve Yakub’u da an.”⁹³

Bir diğer liderlik vasfı arasında yer alan adalet ve adil olma duruşu Hız. İbrâhim’in diğer bir yönünü yansıtmaktadır. Tebliğ yaparken kendi ailesi ile kavmini hiçbir şekilde ayırt etmeden Allah’ın varlığını ve birliğini anlatma noktasında aynı mesafede yer almıştır. Özellikle Hız. İbrâhim’in sorgulayıcılığı onun Allah’a olan inancını arttıran bir husus olarak yer almaktadır. Bu doğrultuda doğru ile yanlış ayırt edebilen vasfı şu şekilde dile getirilmiştir:

وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ ﴿٥١﴾

“Andolsun, daha önce de İbrâhim’e doğruyu yanlıştan ayırma yeteneğini verdik. Biz zaten onu biliyorduk.”⁹⁴

وَأَذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا ﴿٤١﴾

⁹² es-Sâffât 37/102.

⁹³ Sâd 38/45.

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/51.

“Kitap’ta İbrâhim’i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.”⁹⁵

Kur’ân-ı Kerim, Hz. İbrâhim’in liderlik vasfını direk olarak Allah’a yönelen ve itaat eden yönüyle ele almıştır:

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾

“Muhakkak ki İbrahim başlı başına bir ümmetti. Allah’a itaat ederdi ve bir muvahhid idi. Hiçbir zaman için müşriklerden olmamıştır.”⁹⁶

Bu ayet-i kerimede geçen “Hz. İbrahim’in başlı başına bir ümmetti” ifadesine dikkat çeken İbn Kesir, buradaki ümmet kelimesinin aslında Hz. İbrahim’in teslimiyetini ve tevhide olan inancını kuvvetlendiren bir vasıf olduğunu şu şekilde aktarmıştır:

“İbn Mes’ud: Ümmet nedir, kânit (itaat eden) nedir bilir misiniz? diye sordu ben: Allah en iyi bilendir, dedim. Şöyle dedi: Ümmet; hayrı öğreten, kanit ise Allah’a ve Resulüne itaat edendir. Bu haber İbn Cerir’in kaydettiğine göre İbn Mes’ud’dan başka bir şekliyle de rivayet edilmiştir. Mücahid, ayetteki ümmet kelimesini: Tek başına, başlı başına bir ümmettir, şeklinde; kanit’i ise: İtaat eden, diye açıklamıştır. Yine Mücahid der ki: İbrahim yalnız başına bir ümmet, bir mümin idi. O zamanda bütün insanlar kâfirlerdi. Katade, ümmet kelimesini: o hidayet rehberiydi, kâniti ise: Allah’a itaat edendi, şeklinde açıklar.”⁹⁷

Kur’ân-ı Kerim, müşriklerin kendilerinin ne olduğu daha doğru bir ifade ile Allah karşısında nasıl bir kul acziyetinde olduklarını dile getirmiştir. Bu acziyetin farkına varılması ve tevhide olan inancın şekillenip Allah’a iman etmenin gerçekleşmesi için Hz. İbrâhim’in dininden (Allah inancından) yüz çevrilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü Hz. İbrâhim Allah inancını tebliğ eden seçilmiş liderler arasında yer almaktadır:

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٠﴾

⁹⁵ Meryem 19/41.

⁹⁶ en-Nahl 16/120.

⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, IV, 524-525.

“Kendini bilmeyenden başka İbrâhim’in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrâhim’i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.”⁹⁸

1.6.9. Tebliğ ve İknâ Metodunu Kullanışı

Hiz. İbrâhim’in açık ifadelerle tevhid tebliği Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde aktarılmaktadır:

وَإِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

“(İbrâhim’i de peygamber olarak gönderdik.) Hani o, kavmine şöyle demişti: “Allah’a kulluk edin, O’na karşı gelmekten sakının. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.”⁹⁹

Hiz. İbrâhim’in temel tebliğ algısı içerisinde ona indirilen sahfelerde yer alan hükümlere bakıldığında Allah’ın varlığına ait temel unsurlar Kur’ân-ı Kerim’de Necm Sûresi’nde şu şekilde aktarılmaktadır:

أَمْ لَرَيْنَبًا بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰ ﴿٣٧﴾ أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿٣٨﴾ وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ ﴿٣٩﴾ وَأَن سَعَاهُ سَوْفَ يُرَىٰ ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ ﴿٤١﴾ وَأَن إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ ﴿٤٢﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ ﴿٤٣﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا ﴿٤٤﴾ وَأَنَّهُ خَلَقَ الرُّؤُوسَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ ﴿٤٥﴾ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ ﴿٤٦﴾ وَأَن عَلَيْهِ النَّشَأَ الْأُخْرَىٰ ﴿٤٧﴾ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ ﴿٤٨﴾

“Yoksa, Mûsâ’nın ve Allah’ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrâhim’in sahfelerindeki şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi? Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı kendisine tastamam verilecektir. Şüphesiz en son varış Rabb’inedir. Şüphesiz O, güldürür ve ağlatır. Şüphesiz O, öldürür

⁹⁸ el-Bakara 2/130.

⁹⁹ el-Ankebût 29/16.

ve diriltir. Şüphesiz O, iki eşi, erkeği ve dişiye, (rahme) atıldığında az bir sudan (meniden) yaratmıştır. Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir. Şüphesiz O, başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve varlık sahibi kıldı.”¹⁰⁰

Hız. İbrâhim'in tebliğ metodunu genel olarak dört evrede tasnif edebiliriz:

a. Sakin ve İliman Yaklaşım

Hız. İbrâhim, Allah'ı anlatma ve davet safhasında öncelikle babası ile başlamıştır. Sakin ve iyi huylu bir tavır geliştiren Hız. İbrâhim, babasının içinde bulunduğu durumu iyi analiz etmesi gerektiğini belirtmiş ve onun için Allah'tan af dileyeceğini söyleyerek de aslında yapıcı bir davet refleksini hissettirmiştir. Atalarının putlarından vazgeçmeyen babası Azer, Hız. İbrâhim'in davetine çok ciddi bir olumsuz tavır ile sert bir şekilde cevap vermiştir. Hız. İbrâhim ise bu tablo karşısında bile sükûnetini koruyarak iyi huylu vasfını devreye koymuştur. Babasına kesinlikle kötü ve yıkıcı bir uyarıcı söylem geliştirmemiş, tam aksine tevhide davet kapısını açık bırakarak hoşgörülülüğünü ortaya koymuştur. Bu hadise Meryem Sûresi bağlamında Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde aktarılmaktadır:

قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

“(Babası:) Ey İbrâhim! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur! İbrâhim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbimden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütfkârdı.”¹⁰¹

b. Düşünceye Sevk Etme ve Mantıksal Çıkarımlar

Hız. İbrâhim'in tevhid inancı ile akli tavrı aynı paralellikte ilerlemiştir. Mantıksal izahatlar geliştiren Hız. İbrâhim, tevhid metodunda düşüncenin önemini kavmine hissettirmiştir. Bu doğrultuda Kâbe'de yer alan putların tamamını kırmış ve geride bir tane put bırakmıştır. Daha sonra müşrik kavmi gelip bu putları kimin kırdığını sorunca Hız.

¹⁰⁰ en-Necm 53/36- 48.

¹⁰¹ Meryem 19/46-47.

İbrâhim, “şuradakine sorun belki o yapmıştır” demiştir. Bu cevabın karşılığında müşriklerin putların konuşamayacağını ifade etmesi üzerine Hz. İbrâhim’in düşünceye sevk etme metodu devreye girmiştir. Kavmine dönerek konuşmayan aciz, faydası veya zararı olmayan bir nesnenin yaratıcı olamayacağına dair tespitlerini ileten Hz. İbrâhim kavmi karşısında aklî bir tavır ortaya koymayı başarmıştır. Bu hadise Kur’ân-ı Kerim’de Enbiyâ Sûresi’nde şu şekilde aktarılır:

فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلاَّ كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِإِلَهِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يذُكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَى آعِينِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِإِلَهِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوا إِلَى أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نَكِسُوا عَلَى رُؤُسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾

“Sonunda İbrâhim onları paramparça etti. Yalnız onların büyüğünü bıraktı; belki ona müracaat ederler diye. Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir, dediler. (Bir kısmı) Bunları diline dolayan bir genç duyduk; kendisine İbrâhim denilirmiş, dediler. O halde, dediler, onu hemen insanların gözü önüne getirin. Belki şahitlik ederler.61. Bunu ilâhlarımıza sen mi yaptın ey İbrâhim? Dediler. Belki de bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! Dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) “Zalimler sizlersiniz, sizler!” dediler. Sonra tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler: Sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun, dediler. İbrâhim: Öyleyse, dedi, Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâlâ tapacak mısınız?”¹⁰²

Hz. İbrâhim’in davet metodundaki düşünsel yapı iki taraflı olmuştur. Müşriklerle girdiği tartışmada putlardan veya Allah’a ortak koşulan hiçbir şeyden korkmadığını ifade eden Hz. İbrâhim, bir ikilemi ortaya koyarak kavminden çözümlemesini ister. Bu çözümleme neticesinde iki uç kutup ortaya çıkacaktır. İlki, tevhide inanıp Allah’a ortak

¹⁰² el-Enbiyâ 21/58- 66.

koşulan putlardan korkmayanlar; ikincisi ise Allah'a ortak koşmaktan korkmayanlar. Zararda olanların ikinci grup olduğu ifade edilmiştir:

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ

كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

“Siz, Allah’ın size haklarında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O’na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım! Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki guruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?”¹⁰³

Hız. İbrâhim, kavmi ile olan diyalogunda tevhide olan davetin açık olarak ifade edildiğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda bu davetin kendinden önceki peygamberler tarafından da yapıldığını fakat o kavimlerinde kabul etmediği ve sonunda zararda olduklarını ifade eden Hız. İbrâhim, tebliğ metodunda geçmiş bilinçaltını tazeleyerek düşünsel bir kıyaslama yöntemi kurar. Allah, kuluna rızık verendir, peki putlar rızık verebilir miydi? Bu soruyu kavminin zihninde canlandırma yolunu izleyen Hız. İbrâhim’in akli çıkarımları yine Ankebût Sûresi’nde şu şekilde aktarılmıştır:

إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ

الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَكْذِبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ

الْمُبِينُ ﴿١٨﴾

“Siz Allah’ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. Bilmelisiniz ki, Allah’ı bırakıp da taptıklarınız, size rızık veremezler. O halde rızık Allah katında arayın. O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Ancak O’na döndürüleceksiniz. Eğer (size tebliğ edileni) yalan sayarsanız, bilin ki sizden önceki birçok milletler de (kendilerine tebliğ edileni) yalan saymışlardır. Peygamber’e düşen, yalnız açık bir tebliğdir.”¹⁰⁴

¹⁰³ el-En‘âm 6/81.

¹⁰⁴ el-Ankebût 29/17- 18.

Hız. İbrâhim'in kavmi ile olan tartışmasında bütün kâinatın yaratıcı ve yöneticisi olduğu vurgulanan Allah'ın kudretinin sonsuz olduğu üzerinde durulmuştur. Böylelikle Allah'ın gücü ve kuvvetine hiçbir kuvvetin erişemeyeceğinin akilane olarak şu şekilde altı çizilmiştir:

الرَّ تَر إِلَى الذی حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتِيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الذی يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

“Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şumarıp böbürlenerek) Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrâhim, ‘Benim Rabbim diriltir, öldürür’ demiş; o da ‘Ben de diriltir, öldürürüm’ demişti. (Bunun üzerine) İbrâhim, ‘Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir’ deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁰⁵

c. Tövbe Kapısına Yönlendirme ve Şefaaf Etme

Hız. İbrâhim başta babası olmak üzere kavmi için çokça dua etmiştir. Daima onlara tevhid kapısını açık bırakan Hız. İbrâhim kendi dönemiyle kalmayıp gelecek nesiller için de aynı daveti yapacak kişilerin gelmesi için dua etmiştir. Kendi babasına ve kavmine Allah'tan af dileyen Hız. İbrâhim, Kâbe'yi inşa edince oraya gelenler için ve o yerin güvenli olarak kalması için dua eder:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾

“İbrâhim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle. Allah buyurdu ki: Kim inkâr ederse onu az bir süre faydalandırır, sonra onu cehennem azabına sürüklerim. Ne kötü varılacak yerdir orası!”¹⁰⁶

¹⁰⁵ el-Bakara 2/258.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/126.

Hız. İbrâhim tövbe kapısını ve duayı her daim ailesi ve kavmi için kullanmıştır. Putlara tapan müşriklerin içinde buldukları durumu sapkınlık olarak değerlendiren Hz. İbrâhim gelecek nesille için bile bu sapkınlıktan uzak durulması için İbrâhim Sûresi'nde şu şekilde dua etmektedir:

وَأَذَقَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّوا كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾

“Hani İbrâhim demişti ki: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim! Çünkü o putlar insanlardan birçoğunu saptırdılar. Artık kim bana uyarırsa, o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edersin.”¹⁰⁷

Bu ayetlerde müşriklerin küfrüne karşı Allah'ın sonsuz merhametine sığınan Hz. İbrahim, Rabb'ine karşı gelenler için bile af dileme yönüyle tövbeye olan dirayetli duruşunu gözler önüne sermiştir. Yine bu doğrultuda yukarıdaki ayetlerde geçen *“bu şehri güvenli kıl”* ifadesi de Mekke'nin Allah'a ibadet üzere kurulduğunun bir temsilidir. Hz. İbrahim, Mekke'yi şirk ehline karşı muhafaza edilmesi üzerine dua ederken aslında bunu tövbe edişiyile bağdaştırır. Kendine karşı gelenler sebebiyle bu şehre gelecek olan bir gazaptan ötürü Allah'ın merhametine sığınır. Böylelikle bu şehre gelecek olan bir zararın Hz. İbrahim'i müşriklere karşı tevhid mücadelesinde alıkoymamış olacaktır. Nitekim İbn Kesîr, şehrin güvenli kılınmasının, müşriklere verilecek en güzel cevap olacağı şeklindeki tespitini şu şekilde açıklar:

“Allah Teâla burada (bu makamda) Arap müşriklerine karşı bir cevap olarak haram belde olan Mekke'nin kurulduğu ilk günden itibaren tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadet üzere kurulduğunu, burasının Hz. İbrahim sebebiyle ma'mur ve meskûn olduğunu, Hz. İbrahim'in Allah'tan başkasına ibadet edenlerden beri olduğunu, Mekke'nin emin olmasına dua ettiğini ve: ‘Rabb'im bu şehri emniyetli kıl’ dediğini zikreder.”¹⁰⁸

d. Müşrikler İle Mücâdele Safhası

¹⁰⁷ İbrâhim 14/35- 36.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, IV, 489.

Hız. İbrâhim'in tevhid davetine olumlu yanıt vermeyen kavmi sert bir şekilde cevap vermiş ve büyük zulümler yapmışlardır. Hız. İbrâhim'e tuzak kurma fikri ve ateşe atma planları yapsalar da Allah, ateşe serinlik vererek Hız. İbrâhim'i korumuştur. Yapılan bütün engel ve işkencelere rağmen tevhide olan inancında asıl çerçeve teslimiyet noktası olarak tespit edilmiştir.

أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

“Yazıklar olsun, size de Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız? (İçlerinden bazıları), Eğer (bir şey) yapacaksanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin” dediler. Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük.”¹⁰⁹

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجِيَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَيْكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

“(İbrâhim'in) kavminin cevabı, Onu öldürün veya yakın” demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır. İbrâhim, onlara dedi ki: Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır.”¹¹⁰

Hız. İbrâhim kararlı duruşu ile kavmi ile mücadelesine devam ederken bir an bile beklemeye çekilmemiştir. Yine bu doğrultuda kavmi ile tebliğ tavrında göstermiş olduğu cesaret, mukavemet safhasında bir metot olarak yer almıştır:

¹⁰⁹ el-Enbiyâ 21/67-70.

¹¹⁰ el-Ankebût 29/24-25.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدِينِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا

﴿٨٠﴾ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

“Kavmi onunla tartışmaya girdi. Onlara dedi ki: Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?”¹¹¹

Bu ayetlerde Hz. İbrahim’in kavmi ile olan tartışmasını şu şekilde değerlendirmiştir:

“Allah Teâla burada, kavminin Hz. İbrahim ile tevhid hususunda mücadele ve münaakaşa ettiklerini haber veriyor. O, şöyle demişti: ‘Beni doğru yola iletmişken Allah hakkında mı benimle tartışıyorsunuz?’ Kendisinden başka ilah olmadığı, bana basiret verip gerçeğe iletmediği ve benim kendisi hakkında hüccetlere sahip olduğum halde benimle Allah hakkında mı mücadele ediyorsunuz? Sizin bozuk sözlerinize ve batıl şüphelerinize nasıl dönüp bakarım?”¹¹²

1.7. Hz. İbrâhim Kıssası

1.7.1. Kâbe’nin İnşa Edilmesi

Kâbe’nin ilk olarak kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığına dair birçok görüş ifade edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de direk olarak Kâbe ile ilgili yer alan ayetlere bakıldığında şu ayetler yer almaktadır:

﴿٩١﴾ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

“Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke’deki evdir.”¹¹³

Ayetlerden anlaşılacağı üzere hac vazifesi için Kâbe’nin Hz. İbrâhim’den önce de var olduğu tespit edilmiştir. Hz. İbrâhim’de var olan bir beytullahtan bahsedilerek “kadim ev” ifadesiyle Kâbe’nin aslında oldukça eski bir dönemde olduğuna işaret etmektedir.

¹¹¹ el-En’âm 6/80.

¹¹² Kurtûbî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, III, 262-263.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/96.

Hız. İbrâhim'den önce yapılan Kâbe'nin uzun bir tarihsel süreç öncesinde yıkılıp yerinin kaybolduğu ifade edilmektedir:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ ﴿٢٨﴾ تَذَكَّرْتُمْ لِيَسْأَلُوا بِأَسْمَاءِ اللَّهِ الَّتِي كَانَتْ تُدْعَى بِهَا فِي الْأَيَّامِ الْمَعْلُومَاتِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ ﴿٢٩﴾

“İbrâhim’i Beytullah’ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaş edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut. İnsanlara hac ibadetini duyur gerek yaya olarak gerekse yorğun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar. Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah’ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O’nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyin hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun. Sonra kalan hac füllerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaş etsinler.”¹¹⁴

Tüm bu bilgilerin varlığı bilinirken Hız. İbrâhim’den evvel Kâbe’yi inşa edenin kim olduğu konusunda Kur’ân’da net bir hüküm yer almamaktadır. Buna ilave olarak da muhtelif kaynaklarda Kâbe’yi inşa edenlerin Hız. Âdem veya oğlu şît aleyhisselam olduğu hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca Kâbe’yi ilk inşa edenlerin melekler olduğu hakkında İsrailiyat temelli bilgiler de yer almaktadır.¹¹⁵

Ayette şöyle buyrulur:

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ ﴿٢٨﴾ تَذَكَّرْتُمْ لِيَسْأَلُوا بِأَسْمَاءِ اللَّهِ الَّتِي كَانَتْ تُدْعَى بِهَا فِي الْأَيَّامِ الْمَعْلُومَاتِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ ﴿٢٩﴾

¹¹⁴ el-Hac 22/26- 29.

¹¹⁵ Sadettin Ünal, “Kâbe“, *DİA*, C. XXIV, (2001): 23-26.

أَمِنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعْهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْرِبْهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ

إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلَ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

“O zaman biz beyti insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim’in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil’e de ‘Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun’ diye tâlimat verdik. İbrâhim, ‘Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır’ diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennem azabına sürerim. O ne kötü bir sondur! İbrâhim İsmâil’le birlikte beytin temellerini yükseltiyordu: Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”¹¹⁶

Kâbe’nin bir ibadet mahiyetiyle ziyaret edilmesi Hz. İbrâhim’den sonra vahdet inancına uygun olarak devam etmiştir. Hz. İbrâhim’den sonra büyük ölçüde putperestliğin yayılmasıyla Kâbe ve çevresi tevhid inancının izlerini kaybetmiş tamamen müşriklerin eline geçmiştir. Müşrikler Kâbe’yi putlarla doldurmuş ve burayı adeta putperestliğin merkezi haline getirmişlerdir. Kâbe etrafında yerine getirdikleri dini ritüeller ahlak dışı boyuta ulaşmıştır. Çıplak bir şekilde müşriklerin Kâbe’yi tavaf ettikleri hakkında birçok kaynakta rivayet yer almıştır.¹¹⁷ Bu sırada Hz. İbrâhim’in tevhid mücadelesine gönül verip onun yolundan giden Hanifler, hac ziyaretlerini devam ettirmekteydiler. Müşriklerin Kâbe’deki putperest uygulamaları giderek çoğalmış buradaki putlara kurban adanmışlardır. Diğer bir yandan Kâbe’nin müşriklerin elinde olması bazı ticari kontrolleri de ellerinde tutmalarını ve bu şekilde çokça zengin olmaları sonucunu doğurmuştur.¹¹⁸

Hz. İbrâhim ve oğlu İsmâil aleyhisselam ile Kâbe’nin temellerini atıp inşasını tamamladıktan sonra Cenâb-ı Hak, bu mekânı ibadete uygun bir şekilde düzenleyip temiz

¹¹⁶ el-Bakara 2/125-127.

¹¹⁷ Sadettin Ünal, A.g.e., 24.

¹¹⁸ A.g.e., 25-26.

tutmalarını emretmiştir. Allah, ayet-i kerimede de buyurduğu üzere, Kâbe'ye evim anlamına gelen "beytiye" ifadesini kullanmıştır. Buradan mülhemdir ki İslam terminolojisinde Kâbe, daima "beytullah" ifadesi ile zikredilmiştir. Aşağıdaki ayet mealinde de belirtileceği gibi Kâbe'yi ziyaret edenler bu dönemde üç tasnife tabi tutulmuştur. Bunlar;

- a. "Tâifîn" kelimesine karşılık gelen tavaf edenler, yani hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyarete gelenler,
- b. "Âkifîn" kelimesine karşılık gelen Kâbe'nin etrafını edebe ve erkâna uygun dolaşanlar ve ibadetle meşgul olanlar,
- c. "er-Rukkei's-sücûd" ifadesiyle de rükû ve secde edenler,

وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَحَابَّةً لِّلنَّاسِ وَآمَنَّا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعَهْدِنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾

*"Vaktiyle Rabbi İbrâhim 'i bazı sözlerle sınavıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' buyurmuştu. İbrâhim, 'soyumdan da' deyince rabbi, 'Vaadim zalimleri kapsamaz' buyurdu. O zaman biz beyti insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrâhim ve İsmâil'e de 'Tavaf edecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye tâlimat verdik."*¹¹⁹

Bu ayette geçen temizlik bahsi birçok müfessir tarafından ele alınan konular arasında yer almıştır. Özellikle namaz kılınan ve ibadet edilen bu yerin ibadetin sıhhatine engel olacak maddi ve manevi pisliklerden arındırılması gerektiği üzerinde görüş birliği vardır. Diğer önemli nokta ise manevi temizlik bahsi olarak dikkat çekmiştir. Allah'ın huzuruna yükselmenin gerekliliği ile yerine getirilen ibadetlerden önce, belli bir olgunluk düzeyinin oluşması gerektiği ifade edilmiş ve ahlaken bu manevi temizliğin

¹¹⁹ el-Bakara 2/124-125.

yerine getirilmesi ibadetten önce sağlanması elzem bir durum olarak görülmüştür. Buradaki manevi temizliği duygu boyutuyla değerlendirdiğimizde sevgi, saygı ve örnek davranışın değerine olan önem dikkat çeker. Ahlak temizliği bahsi geçen sevgi, saygı ve hoşgörünün bir timsali olarak Kâbe'ye gelen bütün Müslümanlara işaret niteliği olarak değerlendirilebilir¹²⁰

Bakara Sûresi'nin bahsi geçen yukarıdaki ayetinin devamında Hz. İbrâhim, inşa ettiği Kâbe'nin olduğu şehir (Mekke) için dua eder. Bol ve bereketli nimet ihsanı ile niyazda bulunan Hz. İbrâhim, Kâbe'yi Allah'a bir yakarış bağlamı olarak değerlendirmiştir. Bu minvalde yalvarış ve tövbelerde bulunan Hz. İbrâhim, kendinden sonra gelecek olan nesiller için de dua eder. Ardından gelecek olan bu nesilleri temizleyecek bir elçinin çıkması için de beklentilerini samimi bir dil ile şu şekilde ifade eder:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَإِرَانًا مَنَاكِفًا وَتُبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

“İbrâhim, ‘Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah’a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır’ diye dua etmişti. Allah buyurdu ki: ‘İnkâr edene de az bir süre dünya nimetleri veririm, ama sonunda onu cehennem azabına sürerim. O ne kötü bir sondur!’. İbrâhim İsmâil’le birlikte beytin temellerini yükseltiyordu: ‘Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin. Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tövbeleri kabul

¹²⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, I, 538; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an haqâiki gâvâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eqâvîl fi vücûhi’t-te’vîl*, I, (Beyrut: Dâru’l-Kitâbu’l-Arâbî, 1407), 183.

eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”¹²¹

Tüm bunlara ilave olarak Hz. İbrâhim’in Kâbe’yi inşa etmesinin ardından “Makam-ı İbrâhim” ifadesini açıklayan Râzî, Hz. İbrâhim’in Kâbe’nin inşasıyla uğraşırken taşın üstüne çıkma gereksinimi hissettiğinden ve bu taşın üstüne çıkınca ayak izlerinin çıktığını belirtir. Buradan hareketle bu taşta “Makam-ı İbrâhim” adı verildiğini aktarır.¹²²

Kâbe, diğer bir yönüyle Hz. İbrâhim’in dualarında şükür ve nimet ilişkisi zemininde ele alınmıştır. Kâbe’nin inşa edilmesinden sonra Hz. İbrâhim kavmini ve kendi zürriyetini bu bölgeye yerleştirmiştir. Bu bölgenin âtil ve verimsiz bir arazi olmasına işaret eden Hz. İbrâhim, bunu kendinden sonra gelenler için bir tevhid metodu olarak kullanmayı hedeflemiştir. Aslında temel metodu şükür bağlamına bağlı olarak bu âtil topraklara bereketin ve rızkın gelmesi hususuna dikkat çekmektir. Daha açık bir ifadeyle Hz. İbrâhim, kendi zürriyetinin Allah’a olan inancını ve nimetler karşısındaki şükrünü yükseltmelerini ve bunun neticesi olarak da berekete kavuşma hissiyatını canlı tutmalarını hedeflemektedir. Çoraklığın, bereketsizliğin gidip nimetin gelmesi için şükrün gerekliliğine işaret edilmiştir. Bütün bu tespitler doğrultusunda Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrâhim, zürriyetini şükretmeye sevk etmek için şunları dile getirmiştir:

وَأَذَقَ الْإِبْرَاهِيمَ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّيْ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ

الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَا

إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

“...Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki

¹²¹ el-Bakara 2/126-129.

¹²² Fahreddin er-Razi, *Tefsir-i Kebir IV*, 49-50.

şükretsinler! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen gizlediğimizi de açıkladığımızı da bilirsin. Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."¹²³

1.7.2. Evlâdını Kurban Etmesi

Hız. İbrâhim'in evladını kurban etmesi, açık bir imtihan olarak Kur'ân'da yer alır. En büyük bir itaat çerçevesi olarak dikkat çekmektedir. Dünyevi duygularla kurban hadisesine bakıldığında bir babanın evladının yaşamına son vermesi, hiç şüphesiz hayatın normal akışı içerisinde oldukça ters bir fiiliyat olarak acı veren bir hissiyata sahiptir. Bu şekliyle hem bu olayın failleri hem de bu olaya şahit olan diğer bakış açıları tarafından kabul edilemez bir tablo niteliğindedir. Böyle bir bakış açısı, hadiseye Kur'ânî yaklaşmayı engeller. Kurban hadisesini, sembolik bir çerçevede değerlendirmek gerekir. Kurban hadisesi, bir mümin rehberi olan Kur'an-ı Kerim'de bir ders çıkarma niteliği ve büyük bir sınav imgesi ile sembolik bir tablo olarak resmedilmiştir. Bu olay, "ödül verme-karşılık isteme" niteliğinde asla değerlendirilemez. Asıl verilmek istenilen mesaj; bir mümin ilkesi olarak itaatin ve imtihanın ne derecede olduğunu göstermek ve tevhide kalıcı kılmaktır.

Kurban hadisesi, ilerleyen yaş ile evlat sahibi olmak isteyen Hız. İbrâhim'in Allah'a olan duasıyla başlar. Rabbinden hayırlı bir evlat niyazında bulunan Hız. İbrâhim, duasının kabul olmasıyla akıllı ve edepli bir erkek evlada sahip olmuştur. Evlat sahibi olmak isteyen Hız. İbrâhim'in niyazı, Kur'ân-ı Kerim'de Sâffât Sûresi'nde şu şekilde ifade edilmektedir:

رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٠٠﴾ فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾

*"Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlât ver! Bunun üzerine kendisine akıllı ve edepli bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik."*¹²⁴

Hız. İbrâhim'in evlat sahibi olmak için oldukça yaşlı olduğuna dair İbrâhim Sûresi'nde net ifadeler yer almaktadır. Hız. İbrâhim'in ilerleyen yaşına ve acziyetine rağmen Rabb'ine yönelişi ve duası şüphesiz yoktan var eden bir sonsuz güce sahip olan bir Allah'a inancı ve tevhide olan bağlılığından ileri gelmektedir. Evlat edinme konusun-

¹²³ İbrâhim 14/35- 38.

¹²⁴ es-Sâffât 37/100-101.

daki duasının devamında kendisinden sonra gelecek olan nesil için de dua eder ve onların da kendisi gibi namazı devamlı kılanlardan olmaları gerektiği konusunda Allah'a bir yakarıшта bulunur. Bu durum da Hz. İbrâhim'i sadece evlat sahibi olmak isteyen yaşlı bir insan vasfından çok gelecek nesillerin tevhide olan bağlılığı konusunda adeta peygamberî bir mertebeye yükseltmiştir. Bu durum İbrâhim Sûresi'nde şu şekilde nakledilmektedir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٢٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي
رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾

*“Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir. Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et!”*¹²⁵

Edepli ve hayırlı bir erkek sahibi olan Hz. İbrâhim, rüyasında bu evladı kurban etmesi gerektiğine dair defalarca emir alır. Bu buyruğun ciddiyetini kavrayan Hz. İbrâhim tevhide olan inancında bir an olsun şüphe etmeden kurban emrini yerine getirmek için hareket eder. Aynı şekilde bu emir kurban edilecek olan evladına da terennüm etmiş olmalı ki Hz. İbrâhim, evladına bu emri tevdi ettiğinde Hz. İbrâhim ile evladı arasında geçen diyalog Kur'an'da şu şekilde aktarılmaktadır:

فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا آبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن
شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾

*“Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, ‘Yavrucuğum’ dedi, ‘Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?’ Dedi ki: ‘Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın’.”*¹²⁶

Evladı, bu ilahi emre olan inancını yineleyerek kurban edilmesini büyük bir teslimiyet çerçevesiyle değerlermiştir. Böylelikle Allah yolunda emre uyup evladını şakağının

¹²⁵ İbrâhim 14/39-40.

¹²⁶ es-Sâffât 37/102.

üzerine yatırmış ve tam kurban edeceksen Allah, “*Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun*” ifadesiyle bu olayın bir imtihan olduğunu söyleyerek gerçek manada evladını kurban etme mevzuuna engel olmuştur. Bu hadisenin açık bir imtihan olduğu belirtilmiştir. Oğlu yerine gökten semiz bir kurbanlık hayvanın indirildiği ve Hz. İbrâhim’in evladı yerine bu hayvanı kurban ettiği Kur’an’da ifade edilmiştir. Yine ayette Hz. İbrâhim’in nesillerinin devam edeceği zikredilmiş ve Hz. İbrâhim gibi tevhide inancı olanların; iyilerin bu şekilde ödüllendirileceği Sâffât Sûresi’nde şu şekilde aktarılmaktadır:

﴿۱۰۵﴾ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿۱۰۳﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿۱۰۴﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۰۵﴾
﴿۱۰۶﴾ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ ﴿۱۰۶﴾ وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ ﴿۱۰۷﴾ وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ ﴿۱۰۸﴾ سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
﴿۱۰۹﴾ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۱۰﴾

Her ikisi de (ilâhî buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca, ‘Ey İbrâhim!’ diye ona seslendik; ‘Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun.’ İşte iyileri biz böyle ödüllendiririz. Bu, kesinlikle apaçık bir imtihandı. Biz, (oğlunun canına) bedel olarak ona iri bir kurbanlık verdik. Onun hakkında, ‘İbrâhim’e selâm olsun!’ ifadesini sonradan gelen nesiller arasında devam ettirdik. Evet, iyileri işte böyle ödüllendiririz.”¹²⁷

Hangi evladının kurban edildiğine dair “*Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir*”¹²⁸ ayetinden hareketle birçok ihtilaf ortaya çıkmıştır. Bu ayette ilk olarak zikredilen ismin Hz. İsmail olması dikkat çeken bir husustur. Buradan hareketle kurban edilen çocuğun Hz. İsmail olma ihtimalinin daha ağır bastığı ifade edilmiştir. Fakat Tevrat’ta ise kurban edilen çocuğun Hz. İshak olduğu direk olarak dile getirilmektedir.¹²⁹

¹²⁷ es-Sâffât 37/103-110.

¹²⁸ İbrâhim 14/39.

¹²⁹ Necdet Ünal, “Kur’an’ı Kerim’e Göre Hz. İbrâhim’in Kurban Etmek İsteddiği Oğlu Meselesi“, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 50, (2017): 966-974.

Zemahşeri'nin bakış açısıyla kurban hadisesi sırasında Allah'ın Cebrâil aracılığıyla semiz ve besili bir koç gönderdiği ve evladının yerine bu koçu kurban etmesi gerektiğini söylemiş ve Hz. İbrâhim bu emri yerine getirerek koçu kurban etmiştir.¹³⁰

İbn Kesîr'in aktardığına göre kurban edilen oğulun Hz. İsmail olduğu hakkında muhtelif görüş beyan edenlere bakıldığında Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Abdullah b. Selam, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Ebu Hureyre, Ebu't-Tufeyl, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Muaviye, İkrime, Hasan Basri, Mücahid, Şa'bi, Muhammed b. Kab el-Kurazî, Kelbî, Said İbnü'l-Müseyyeb, Dahhak ve Ahmed b. Hanbel gibi isimlerinin yer aldığı görülmüştür. Diğer yandan kurban edilen oğulun Hz. İshak olduğuna dair muhtelif görüş beyan edenler ise Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Abbas b. Abdulmuttalib, Abdullah b. Abbas, Ebu Hureyre, Katade, Mesruk, Zuhri, Atâ, Mukatil, Süddî ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi şahsiyetlerin olduğu ifade edilmektedir.¹³¹

Sâffât Sûresi'nde Hz. İbrâhim'e müjde olarak İshak'ın verildiği “*İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik*”¹³² şeklinde ifade edilmiştir. Fakat bu ayetten önce kurban edilme hadisesinin bahsedilmiştir. Buradan mülhem olarak aynı erkek evladın iki defa müjdelenmeyeceği tespitinde bulunmak isabetli olduğundan Hz. İbrâhim'in kurban ettiği erkek evladının Hz. İsmail olduğu sonucunu çıkarmak daha sağlıklı olmaktadır. Buna ek olarak İshak'dan olacak olan Yakub'un “*Ayakta bekleyen karısı rahatlayıp güldü, hemen ona İshak'ı, İshak'ın ardından da Yakub'u müjdeledik*”¹³³ şeklinde müjdelenmesi de bu tespiti destekleyici niteliktedir. Çünkü Yakub ile müjdelenmiş olan İshak'ın kurban edilmesi noktasında buyruğun ikilem oluşturacağı açık olarak dikkat çekmektedir. Daha açık bir ifadeyle gelecekte çocuğu olacağının müjdelenip ardından kurban edilmesinin istenmesi zıtlık oluşturan bir husustur. Bunula birlikte hiç şüphesiz en doğrusunu Cenâb-ı Hak bilir.

Hz. İbrâhim'in kendi oğlunu kurban etme isteği esasen bir teslimiyet bağlamında değerlendirilmektedir. Diğer yandan kurban hadisesinin açık bir imtihan olduğu da dikkat çeken diğer bir çerçevedir. Kur'an'ın ifadesinden hareketle bu imtihanın diğer bir

¹³⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf Tefsiri*, IV, 55.

¹³¹ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 24-27.

¹³² es-Sâffât 37/ 112.

¹³³ Hûd 11/71.

tarafı bazı muhtelif fikirlerin doğması yönündedir. Bu fikirleri hangi evladın kurban edildiğine dair ortaya atılan görüşler oluşturmaktadır. Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in bir erkek çocuğun müjdelenmiş ve ardından bu çocuğu kurban etmesi gerektiği emredilmiştir. Birçok kaynakta bu çocuğun hangi erkek evladı olduğu hakkında birçok muhtelif fikir ortaya çıkmıştır. Kurban edilen evladın Hz. İshak mı yoksa Hz. İsmail mi olduğuna dair Taberî, bu muhtelif düşünceleri nakletmiş ve kendisinin de bu fikir çatışması içerisinde Hz. İshak'ın kurban edildiği görüşünü ileri sürmüştür.¹³⁴

Sa'lebî'nin "el-Keşf ve'l-beyân" isimli eserinde naklettiği bir hadiseye göre Ömer b. Abdülaziz, Şam'da bir Yahudi bilginini huzuruna çağırıp Hz. İbrahim'in hangi oğlunun kurban edildiğini sormuştur. Yahudi bilgin şu cevabı vermiştir:

İsmail! Vallahi, ey Mü'minler emiri! Bunu Yahudiler de bilirler. Fakat onlar siz Arap milletini kıskanırlar. Babanız İsmail'in (as) kurban edilmesi hakkındaki ilahi emre boyun eğişinin ve sabredeşinin faziletinin Allah (cc) tarafından zikredilişini çekemezler de kurban emrinin onun hakkında verilmediğini idda ederler ve -kendi babaları İshak olduğu için- bu husustaki emrin İshak (as) hakkında verildiğini söylerler.¹³⁵

Bu nakil, Hz. İbrâhim'in kurban emrine muhatap olan evladının Hz. İsmail olduğunun önemli bir delilidir.

Hz. İbrâhim, nasıl ki tereddütsüz bir şekilde ateşe atılmayı ve yanmayı göze alarak küfür ehline karşı mücadele verdiyse kendi öz evladını Allah yolunda kurban etme emrine de bir an olsun tereddüt etmeden uymuştur. Bunlar karşısında esirgeyen ve bağışlayan yüce Allah, Hz. İbrâhim'i ateşten korumuş ve evladının kurban edilmesini engellemiştir.

1.7.3. Bir İmtihan İmgesi Olarak Ateş ve Nemrut

Hz. İbrâhim Kâbe'deki putları kırıp kavmi ile tartışmaya girdiğinde küfürden ve şirkten geri kalmayan kavmi, bir türlü tevhide olan bakış açılarını değiştirmemiştir. Hz. İbrâhim bu tablo karşısında "yazıklar olsun" serzenişiyle kavmine ciddi bir tepki göstermiştir. Buna karşılık olarak kavmi bununla da yetinmeyip Hz. İbrâhim'e tuzak kur-

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 74.

¹³⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân*, VIII (Lübnan: Dâru'l-Arabî, 2002), 153.

mayı hatta onu yakmayı planlamışlardır. Fakat Allah'ın ateşe “serin ol” emrini vermesiyle Hz. İbrâhim, kavminin kötülüklerinden muhafaza edilmiştir. Bu durum Enbiyâ Suresinde şu şekilde nakledilmektedir:

أَفِ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

“Yazıklar olsun, size de Allah’ı bırakıp tapmakta olduğunuza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız? (İçlerinden bazıları), Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin” dediler. Ey ateş! İbrâhim’e karşı serin ve esenlik ol dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük.”¹³⁶

Hiz. İbrâhim’in ateşe atılma hadisesi, kavminin şiddetli ve düşmancıl bir inkâr çukurunda oluşundan ortaya çıkmıştır. Tevhid inancını seçmeyen putperest kavim Hiz. İbrâhim’i ateşe atmak ve nihayetinde öldürmek istemiştir.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجِيَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا وَمَأْوَىٰكُمْ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

“(İbrâhim’in) kavminin cevabı, Onu öldürün veya yakın” demekten ibaret oldu. Allah da onu ateşten kurtardı. Şüphesiz bunda inanan bir toplum için ibretler vardır. İbrâhim, onlara dedi ki: Sırf aranızda dünya hayatına mahsus bir sevgi (ve çıkar) uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lânet edecektir. Barınağınız cehennem olacaktır. Yardımcılarınız da olmayacaktır”¹³⁷

¹³⁶ el-Enbiyâ 21/67-70.

¹³⁷ el-Ankebût 29/24, 25.

Kavminin bütün tehditlerine karşı Hz. İbrâhim'in "Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuzdan korkmam" cümlesini kurarak müşriklerden korkmadığını açık olarak ifade etmiştir. Hz. İbrâhim, kavminin ölüm tehdidini hiçbir şekilde ciddiye almadan tevhide olan bağlılığını açık olarak ifade etmiştir. Sadece korktuğu tek şeyin Allah, olduğunu ifade eden Hz. İbrâhim, kavmine Allah'ın ilminden ibret almaları konusunda telkinlerde bulunarak tepkili iradesiyle mukavemet göstermiştir. Nitekim bu hadise şu ayetlerle aktarılmıştır:

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدِينِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا

﴿٨٠﴾ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

*"Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: 'Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuzdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?"*¹³⁸

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾

*"Ötekiler, Onun için bir yapı kurun ve (orada hazırlayacağımız) kuvvetli ateşe atın onu! dediler. Böylece onu engellemek için bir plan kurdular; ama biz onları alta düşürdük"*¹³⁹

Putların kırılması üzerine Hz. İbrâhim'i çağıran Nemrut, büyük bir şiddetle bu olay karşısında kavmin ateşe atma isteğini yerine getirmek için elinden geleni yapmıştır. Ateşe atmadan önce Hz. İbrâhim'e putları neden kırdığını öğrenmek istemiştir. Putların kendilerini bile koruyamayacak kadar cansız ve ruhsuz aciz birer obje olduğu cevabını Hz. İbrâhim'den alır almaz savunma refleksi geliştirmiştir. Putların ilah olmadığını kabullenemeyen Nemrut, Hz. İbrâhim'le tartışmaya başlamıştır. Hz. İbrâhim yüce Allah'ın yoktan var eden sonsuz kudreti olduğunu ifade edince hemen zindandan iki köle çağırtan Nemrut, kölenin birisini öldürmüş diğerini de azad etmiş ve demiş ki: *"Bak az önce bir köle vardı yok ettim, diğeri hayatından yoksundu, yok idi, azat edip*

¹³⁸ el-En'âm 6/80.

¹³⁹ es-Saffat 37/ 97-98.

ona hayat verdim artık var” diyerek Allah’a şirk koşmuştur. Hz. İbrâhim ile Nemrut arasındaki tartışma dört kuşu öldürme hadisesinde de detaylı değineceğimiz yoktan var etme teması üzerine gelişmiştir.¹⁴⁰

Bakara Sûresi 258. Ayette de buyrulduğu üzere Hz. İbrâhim ile Nemrut arasındaki tartışmada kullanılan tevhid delillerinden güneşin kullanılması ayrıca dikkat çeken bir husus olmuştur. Hz. İbrâhim aklî ve mantikî ilmini kullanarak Nemrud’a güneşi batıdan getirmesini talep etmiş, fakat Nemrut bu kabiliyetten yoksun aciz bir mahlûk olduğu için diyecek bir cevap bulamamış ve küçük düşmüştür:

الَّذِي تَرَى إِلَى اللَّهِ حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

“Allah’ın kendisine verdiği iktidara dayanarak İbrâhim ile rabbi hakkında tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim ‘Rabbim hayat veren ve öldürenidir’ deyince o, ‘Hayat veren ve öldüren benim’ dedi. İbrâhim ‘Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir’ dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez.”¹⁴¹

İslam kaynaklarına göre bu ayetten mülhem olarak dili tutulup aciz kalan Nemrut, Hz. İbrâhim’i bir zindana attırmıştır. Babası Azer, kurtulması için Nemrud’a ve onun ilahları olan putlarına iman etmesi gerektiğini söylese de Hz. İbrâhim kararlı duruşundan asla vazgeçmemiştir. Nemrud, büyük bir ateş yakılmasını emretmiş ardından odun toplanması emrini vermiş fakat develer odun yüklerini sırtlarından atmıştır. Ardından Hz. İbrâhim ateşe atılmış fakat Allah’ın “serin ol”¹⁴² emriyle ateş Hz. İbrâhim’i yakmamıştır. Bu tablo karşısında toplumu önünde yine küçük düşen Nemrut bu sefer de Hz. İbrâhim’le kendi acziyetiyle mantığını kullanmaya çalışsa da başarılı olamamıştır.¹⁴³

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 432.

¹⁴¹ el-Bakara 2/258.

¹⁴² el-Enbiyâ 21/69: “Biz de ‘Ey ateş’ dedik, ‘İbrâhim için serin ve zararsız ol!’”

¹⁴³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII, 465.

Tarih kaynaklarına göre bu durum karşısında imana gelmeyen Nemrut, küçük düşerek halkının nazarında Hz. İbrâhim'in ilahının varlığını ve birliğinin kabul etmemiştir. Bununla birlikte Allah'a savaş açan Nemrut, kendi aciz ve basit aklıyla bu durumu ortadan kaldırma adına bir sandığın etrafına et parçaları koymuş ve bu sandığı dört mızrak üzerine yerleştirmiştir. Bu sandığı dört akbabaya bağlamıştır. Akbabalar uçunca sandık havaya havalanmış ardından Nemrud, eline aldığı okla sandıklara atmıştır ve okların bazıları sandıktaki bağlı olan et parçasına deyip tekrar aşağı düşünce mızrak uçlarındaki kanlarla teselli olmuştur. Çünkü Nemrut okların ucunda kanı görünce ona şunu söylemiştir “bakın İbrâhim'in ilahını vurduğum öldürdüm, yendim”. Bunun üzerine Allah'ın emriyle o sandık yeryüzüne büyük bir gürültüyle düşer. Nemrud'un o büyük köşkeri ve birçok evler ortadan kalkar ve bunun üzerine Nemrut korkar ve İbrâhim'e “ne olur İbrâhim padişahlığı ve sultanlığı bırakamam Ama senin İlahı'na inanmam topraklarımı terk et” der ardından Hz. İbrâhim Babil'i terk eder. Hz. İbrâhim'in Babil'den ayrılmasının ardından hala Allah'a isyan eden Nemrut basit bir sivrisinek tarafından helak edilmiş ve trajik bir şekilde ölmüştür ona bahşedilen bin yıllık padişahlık sona ermiştir.¹⁴⁴

Ateş, Hz. İbrâhim Kıssası'nda diğer imtihan unsurlarıyla birlikte yer almıştır. Ateşin yakıcılığı ve yok edici özelliği Allah'ın ilmi karşısında serin olmuş ve müşriklere ibretlik bir mucize ortaya çıkmıştır. Hz. İbrâhim'in tevhid mücadelesinde kavmi karşısında bütün zorlukları aşabileceğini ateşle olan imtihanı ve sonsuz teslimiyeti ile tesis ettiği dikkat çekmiştir. Allah dilerse iki ayrı zıtlığı ortadan kaldırır minvalinde ateş, Hz. İbrâhim'e bir savunma kalkanı olmuştur. Keza ateşin serin olması, Nemrudun ve kavminin küçük düşmesine ve Allah'ın sonsuz inayetiyle savaşılamayacağı mesajını temsil etmiştir.

1.7.4. Ölen Dört Kuşun Dirilmesi

Hz. İbrâhim'in öldürüp ardından da parçalayarak belli bir süre sonra çağırınca dirilerek canlanıp geri gelen kuşların hadisesi “hakka'l-yakîn” mülhemiyle terennüm etmiş bir olaydır. Bu hadise Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilmektedir:

¹⁴⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, C. I, 178.

وَاذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ قَالَ رَبِّي وَأَلْمَمَ لِيَ لَيْطَمَنَّا قَالَ فَلَمَّا أَتَىٰكَ الْخَلْقُ كَرِهَ الْخَلْقُ فَصْرُهُنَّ

إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

“İbrâhim, ‘Rabbim! Ölülere nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, rabbi ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi. Rabbi ‘Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir’ buyurdu”¹⁴⁵

Ölmüş ve parçalanmış olan kuşların yeniden canlandırılması hadisesi Allah’ın sonsuz kudretinin bir aksidir. Bu hadisenin Hz. İbrâhim’in eliyle gerçekleşmiş olması ise bir peygamber mucizesi olarak değerlendirilebilir. Bu hadisede bireyin, sıradanlık içindeki hayatında kendinden farklı olamayan veya kendinden aciz olan bir olgu peşinde inanç dünyasını şekillendirmemesi bağlamında açık bir ikaz sunulmuştur. Çünkü her şeyden münezze olan Allah, diriyi öldürdüğü gibi ölüyü de diriltir; o yoktan var eder, varı da yok eder.

Ölmüş olan kuşların nasıl dirileceği hakkında Hz. İbrâhim’in soru sorması müfessirlerce dört alamet şeklinde yorumlanmıştır:

- a. Ölmüş, dağılmış ve diğer yırtıcı hayvanların midesine girmiş olan ölü kuş parçalarının tekrar bir araya nasıl geleceğini görmek istemesi,
- b. Daha önce gelen Bakara Suresi 258. ayette¹⁴⁶ geçen “İbrâhim ‘Rabbim hayat veren ve öldüren’ deyince o, ‘Hayat veren ve öldüren benim’ dedi.” diyalogunda Hz. İbrâhim’in Nemrut’un şirk sözlerine bir cevap alameti olsun diye Rabb’ine “Rabbim! Ölülere nasıl diriltiyorsun, bana göster” yakarışında bulunması,
- c. Allah’ın Hz. İbrâhim’i dost edindiğinin bir müjdesi olması,

¹⁴⁵ el-Bakara 2/260.

¹⁴⁶ “Allah’ın kendisine verdiği iktidara dayanarak İbrâhim ile rabbi hakkında tartışmaya giren kimseyi görmedin mi? İbrâhim ‘Rabbim hayat veren ve öldüren’ deyince o, ‘Hayat veren ve öldüren benim’ dedi. İbrâhim ‘Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir’ dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi. Allah zalimler topluluğuna rehberlik etmez.”

d. Allah'ın ölüleri diriltme konusunda şeytanın Hz. İbrâhim'in kalbine vesvese sokmuş olabileceği.¹⁴⁷

Yukarıda zikredilen ayet-i kerimede¹⁴⁸ geçen şüphe duygusu hakkında Abdullah b. Abbas şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bana göre Kur’ân’da bu ayetten daha çok ümit verici bir ayet yoktur.*” Taberî bu cümleye şu şekilde açıklık getirir: “*Yani kul belli hususlarda şüpheye düşse dahi bu ayet-i kerime kulun dinden çıkmış olmayacağını, bu şüphesini giderme yollarını aramasının gerektiğini beyan etmektedir ki bu da devamlı olarak şeytanın vesvesesine maruz kalan insan için büyük ümit kaynağıdır.*”¹⁴⁹

Ömer Nasuhi Bilmen ise bu ayetten şu çıkarımı yapmaktadır: “*Bu vak’a, beşeriyet için bir dersi ibrettir. Bu kuşları ve emsalini bidayeten böyle zınavet, mütenevvi sınıflara, muhtelif hassalara mâlik bir halde yaratmış olan bir Hâlikî Zîşanın bunları öldürdükten sonra tekrar ihyaya kadir olacağı da bedihidir. Herhalde iade ibda’dan daha kolaydır.*”¹⁵⁰

Bu ayetten hareketle birey, beş duygu organıyla hissettiği her olguyu benimser ve iç dünyasında daha kalıcı hale getirir. İnanç sistemi bu genelleme içinden istisna olarak tutulur. Fakat inanç bağlamında peygamberlerin mucizeleri kimi zaman tevhidin bir metodu olarak gelişmiştir. Tevhide giden yolda her şeyden aciz olan bireyin kalbî tatkîrîliği veya kalben mutmain olması bu mucizelerin neticesinde gelişmiştir. Hz. Musa’nın yılanı dönüşen âsâsında da görüleceği üzere, ölü kuşların dirilmesi hadisesinde Hz. İbrâhim kanalıyla Allah kudretini aciz olan kullarına açık bir şekilde iletmektedir.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 486.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/260.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 485.

¹⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. I, 275.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. İBRAHİM KISSASINDA TEMEL DUYGULAR

2.1. Duygunun Tanımı ve Temel Duygular

Duygu kavramı genel olarak fiziksel etmenlerden bağımsız olarak gelişen ruhsal durum olarak tanımlanmıştır. Yine diğer bir yönüyle karmaşık olaylar ışığında çeşitli eğilimlerin gün yüzüne çıkması olarak da değerlendirilen duygu kelimesi sözlükte “belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim” olarak anlandırılmaktadır.¹⁵¹ Kur’ân-ı Kerîm’de ise “duygu” kelimesi, “his”, “ehsas” ve “şuur” kelimeleriyle ve bu kelimelerin alt unsurları olan “sevgi”, “inanma”, “bağlanma”, “buğz”, “sevinç”, “üzüntü”, “cesaret”, “hayret”, “kaygı”, “öfke”, “utanma”, “şüphe” kelimeleriyle ifade edilmiştir.¹⁵²

Kur’ân-ı Kerim’de “شعر” kökünden gelen “لَا يَشْعُرُونَ (anlamazlar/hissetmezler)”¹⁵³ ve “لَا تَشْعُرُونَ (anlayamazsınız/hissetmezsiniz)”¹⁵⁴ “مَا يَشْعُرُونَ (fark etmezler/şuurunda değildirler)”¹⁵⁵ kelimeleriyle olaylar karşısında duygusal etkileşim olumsuz sığalarla kullanılmıştır.

Diğer bir bakış açısıyla duygu kelimesi fiziksel etmenlerden bağımsız olarak gelişen şiddetli ruhsal durum olarak değerlendirilmektedir. Bu tanımlamalardan hareketle duygu kelimesini bireyin içinde yaşamış olduğu çeşitli eğilimlere ve güdülere bağlı

¹⁵¹ *Büyük Türkçe Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 416.

¹⁵² Seyyid Hasen Abdu’l-Mün’im, *Tabiatu’l-Mer’eti fi’l-Kitab’ı ve’s-Sünne*, (Kâhire: Mektebetü’n-Nehdatü’l-Mısıriyye, 1985), 16; Beyza Bilgin, *İslam’da Çocuk*, (Ankara: DİBY, 1987), 132; Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 43; Hayati Aydın, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1999): 74.

¹⁵³ el-Bakara 2/154; ez-Zümer 39/55; el-Hucurât 49/2.

¹⁵⁴ el-Bakara 2/12; el-A’râf 7/95; Yûsuf 12/15,107; en-Nahl 16/26,45; el-Mü’minûn 23/56; eş-Şuarâ 26/202; en-Neml 27/18,50, el-Kasas 28/9,11; el-Ankebût 29/53; ez-Zümer 39/25; ez-Zuhuf 43/66.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/9; Âl-i İmran 3/69; el-Enâm 6/26,123; en-Nahl 16/21; en-Neml 27/65.

olarak doğrudan doğruya farkına vardığı hal olarak değerlendirmek en genel tanımlama niteliği taşımaktadır. Duygular, tamamen karmaşık iç dünyanın faaliyetleri olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle duyguları standart bir kalıba sokmak veya kalıpsal bir tanımlama yapmak imkânsız bir düzeyde yer almaktadır¹⁵⁶

Duygunun tarihsel süreçteki terminolojik arka planına bakıldığında batıda latince kökenli olan hareket etmek anlamındaki “movere” ve dışa çıkarmak anlamına gelen “ex” kelimeleri üzerine inşa edilmiştir. Batı literatürüne “emotion” şeklinde geçen duygu kelimesinin birçok alt boyutu bulunmaktadır.¹⁵⁷

Değişik çerçeveler bağlamında duygu kavramı hakkında yapılan diğer tanımlamalara genel olarak bakıldığında ilk dikkat çeken isim Goleman olmuştur. Goleman duygu ve duygunun alt boyutlarını değerlendirirken şu tespitlerde bulunur: “*Herhangi bir hisse ama bu hisse özel belirgin düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi davranış eğilimidir.*”¹⁵⁸

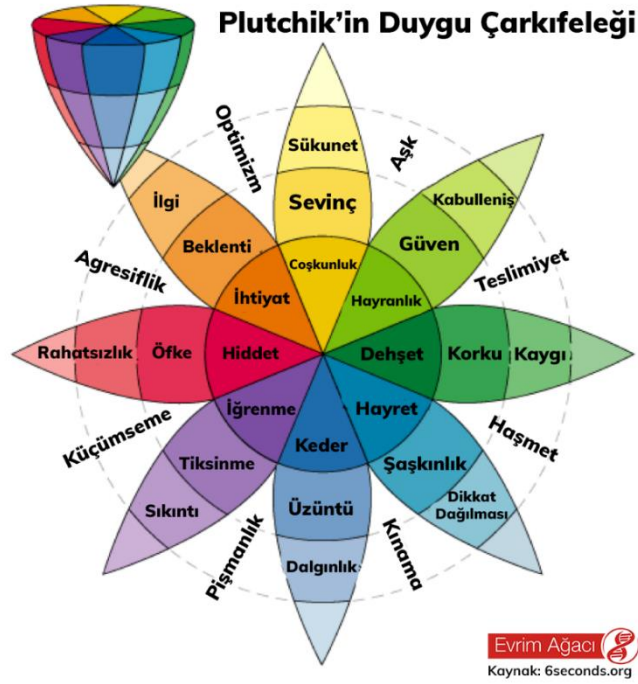
Batı literatüründe duyguların alt boyutlarını sistematik biçimde tasnif eden ilk araştırmacı olarak karşımıza Robert Plutchik çıkmaktadır. Plutchik, 1980’de geliştirdiği “duygu çarkıfeleği” teorisi ile sevinç, güven, korku, şaşkınlık, üzüntü, tikslenme, öfke ve beklenti (ümit) olmak üzere 8 temel duygu teorisi geliştirmiştir. Daha sonra bu 8 temel duyguyu, 3’lü seviyelere ayırmıştır. Bu teorisini daha sonra kapsamlı bir şekilde ele alarak 1994 yılında hazırladığı *Emotions and Life: Perspectives from Psychology, Biology, and Evolution* adlı eserinde temel duyguları görselleştirmiştir. Aşağıda verilen görselde her bir yaprakta, bir duygunun 3 ayrı seviyesi de belirtilmiştir:

¹⁵⁶ A. Rezzan Çeçen, “Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?“. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 9, (2002): 164-170.

¹⁵⁷ Macit Yılmaz, “İslâm Ahlâk Eğitiminde Kur’ân Kıssaları“ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001), 22.

¹⁵⁸ Daniel Goleman, *Duygusal Zeka Neden İq’dan Daha Önemlidir?*, çev. Banu Seçkin Yüksel, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2011), 374.

Şekil 3.2: Plutchik'in duygu çarkıfeleği

Kaynak: <http://sayiyon.com/?p=870>

Bozkurt'un nakline göre Plutchik'in bu tasnifinin çok geniş bir yelpazesi olduğuna dikkat çekerek duygunun; his, davranış, itici kuvvet, fizyolojik değişimler ve kontrol etme gibi çeşitli temel öğelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Bununla beraber duygunun karmaşık bir yapı üzerine şekillendiğini ifade ederek Robert Crooks ve John Stein'in ileri sürdüğü duygu ve beden dili arasındaki bağıllık kuramına işaret etmiştir. Bu kurama göre yüz ifadelerinin, ses tonunun, tavırların veya beden dilinin çeşitli duyguların birer işareti olduğunu söyler.¹⁵⁹

Duygular, doğuştan gelen fitri ve genetik aktarımların çerçevesinde gelişim göstermektedir. Bireyin içindeki düşünceleri ve hayat tecrübeleri neticesinde şekillenen duygular, bireye has bir yapıdadır. Diğer bir yönüyle bireyi diğer insanlardan farklı kılan

¹⁵⁹ Ferdi Bozkurt, "Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 21, S. 1, (2014): 25-34.

en önemli yön de bu duygular olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey bu duygularla yaşamındaki hareket merkezini yönlendirir; kararlar alır, motive olur, uyum sağlar ve manevi yönelişi tesis eder. Böylelikle toplum normlarını, evrensel ilkelerini, inanç sistemine hayatına tatbik etme yönünü tesis etmiş olur nihayetinde de kendi içsel yolculuğunda iyi bir insan vasfını kazanan mutlu bir birey olur. Doğruluk, dürüstlük gibi vasıfların bir terennümü olarak karşımıza çıkar.

Bireyin temel duygularına dair yukarıda yapılan açıklamaların ardından duygu kontrolünü, içerdikleri hususlar itibariyle birey ve çevre etkileşimi içinde sosyal ilişki sınırlarını bozmadan duyguların sağlıklı bir şekilde yönetilmesi şeklinde açıklamak mümkündür. Duyguların nasıl yaşandığına dair dışavurumcu reflekslerle duyguları nasıl ifade ettiğimiz duygu kontrolünün temel yapısını oluşturmaktadır. Duyguları yönetme becerisinin ortadan kalktığı durumlarda, sosyal hayatın normal akışı içerisinde başta dikkat, odaklanma ve algıda seçicilik gibi birçok faktör olumsuz yönde etkilenmektedir. Duygu kontrolünün etki ettiği dört temel evre sırasıyla şu şekilde verilebilir:

- Dikkat,
- Odaklanma,
- Algı,
- Zaman Yönetimi.

Bu dört evrenin sağlıklı bir şekilde yönetilmesi duygu kontrolündeki temel gidişatla direkt olarak etkilidir. Olumlu yönde veya olumsuz yönde duygulanım noktası bireyin bu dört temel ile zihinsel yapısı arasında kurduğu ilişki düzeyine de etki etmektedir.¹⁶⁰

Birey bir his olarak duygusu ve bu hisse bağlı olarak belirli bir fikir dünyası ile hareket ettiğinden, içsel ve fitri haller sosyal hayatına yön verir. Bu durum sosyal hayatın içerisinde olduğu kadar bireyin dini yaşamın da temel güdülenme noktasındadır. Dini bağlamda bireyin ahlak yapısı bu güdülenmelerin beraberinde duygu kontrolüyle direkt olarak ilişkilidir.

Duygular genel hatlarıyla analiz edildiğinde; her farklı duygunun, bireyin yaşamında işlevsel bir yapısı olduğu göze çarpar. Bu yönüyle öfke ve kızgınlık duygusuna bakıldığında, bireyin temel ihtiyaçlarına, gururuna, kendi öz varlığının değerini hedef alan

¹⁶⁰ A. Rezzan Çeçen, “Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 9, (2012): 164-170.

bir saldırıyı engellemek için gerekli mukavemeti sağlar. Bu yönüyle öfke, bireyin insani fitratından kaynaklanan değerini koruma çabası olarak telakki edilebilir. Olumsuz tablolar karşısında hataları veya yanlışları görüp bunları yapan kişiler karşısında sessiz kalmak onların yaptığı hal ve hareketleri onaylamak anlamına geldiğinden anlık refleks göstermek gerekir. Eğer anlık olarak gösterilmez ise birey kendi öz değerini koruma adına ciddi bir duygusal safhaya ulaşarak öfke boyutunu yükseltir. Esasen bu durum bireyin kendine çizdiği bir savunma mekanizmasıdır. Öfkelerini ifade edemeyen birey aşağılanma, güçsüzlüğü kabul etme, aciz olma ve onurunu koruyamama gibi olumsuz tabloları yaşamaya başlar. Bu yönüyle öfke kontrolü aslında fiili bir zarar verme duygusu değil kendi öz değerini koruma adına karşısındakine göstermiş olduğu savunma refleksi olarak değerlendirilebilir. Asıl olan öfkenin davranışsal bir saldırganlığa dönüşmemesidir.¹⁶¹

Duygular, bireyin amacına hizmet ettikleri zaman yönlendirici ve sosyal hayatın içinde hareket işlevini kazandırıcı bir özelliğe sahiptir. Buna bağlı olarak duygu kontrolü, bireyin gelecek zaman diliminde olaylar karşısında nasıl tepki vereceğine dair tecrübe kazandıran bir husustur. Bunlardan en somut örneği korku duygusu ve bu duygunun kontrolü ile göstermek mümkündür. Herhangi bir olay karşısında korkan birey kendini tehlikede hissederek edimsel bir koşullanma ile kaçma fiilini hızlıca yerine getirmeye çalışır. Tam bu noktada duygu kontrolünün önemi dikkat çeker. Çünkü kaçma hissi ile akli hareket kabiliyeti ikinci plana atıldığından bireyin kendine verebileceği zararlara zemin hazırlayabileceği de öngörülen tehlikeler arasında yer almaktadır.

Bireyin kendi öz duygusunu kavrayabilmesi ve bu duygularını anlamlandırabilmesi aynı zamanda iletişim halinde olduğu karşısındaki kişi ile de direk olarak ilişkilidir. Çünkü karşısındaki bireyin de duygularını anlamlandırabilmesi kendi içsel kavrayış düzeyiyle ilgilidir. Sağlıklı bir duygu kontrolü neticesinde bu iletişim boyutu iki taraf için de değerli olma ve saygı duyma temelini ortaya çıkarır. Dolayısıyla duyguları kontrol etme döngüsel bir etkileşim sürecinde açıklanabilir. Duygular toplumdaki insanların birbiriyle olan ilişkilerine bağlı olarak gelişir ve bunların kontrolü sağlanarak olaylar karşısında edimsel davranış tecrübeleri kazanılır.

¹⁶¹ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012), 266.

2.2. Temel Duygular Bağlamında Kıssaların Önemi

Duygunun teoloji ilmi ile olan metodoloji çerçevesi ise daima inanma güdüsü üzerine inşa edilmiştir. Dinler tarihine genel olarak bakıldığında insanoğlunun daima kendinden farklı ve kendinden daha üstün bir yaratıcıya inanma ihtiyacının olduğunu görmek mümkündür. İnsan, içinde yaşadığı merak ve bu doğrultuda gerçekleşen güdülenme ile duygu ve din arasında daima bir bağ kurmuştur. Bunların temelinde insanın içinde daima var olan din duygusunun metodolojik yaklaşımı şu basamaklar üzerine inşa edilmiştir:

- Yaratıcıyı arama,
- Yaratıcıyı bulma,
- Yaratıcıya inanma,
- Yaratıcının kudretini kavrama.

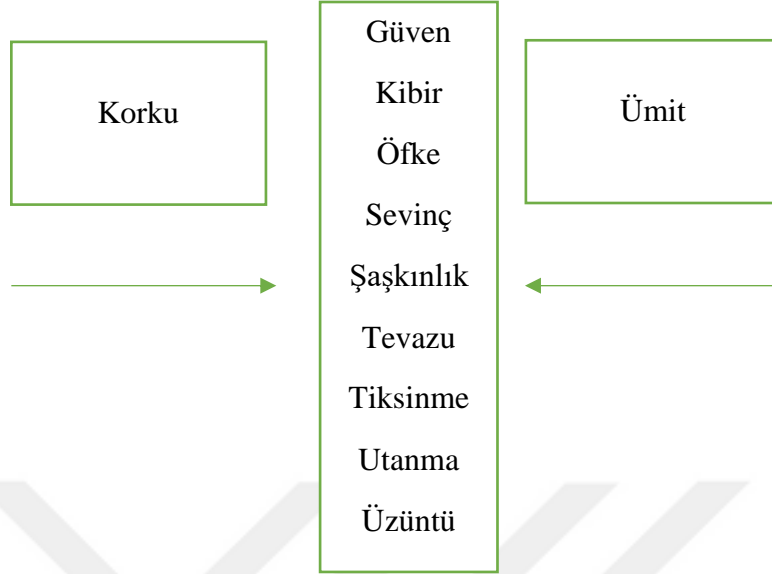
Bu basamakları aşan birey inanma güdüsünün şekillendirdiği duyguları kalıpsal bir işleyiş haline getirmeye başlar. Yaratanın kudretini kavrayan ve ona inanan birey “kul” sıfatıyla inanç algısını güçlendirecek dini öğretileri ve dini normları uygulamaya başlar. Böylelikle insanın temel duyguları, din eksenli gelişmeye başlar.

Çalışmamızın kapsam aralığı olarak İslamiyet bağlamında değerlendirdiğimizde ise Müslüman kimliğinde duygu kavramının ibadetler, normlar, emirler ve yasaklar çizgisinde geliştiğini görmek mümkündür. Emirleri yerine getiren ve yasaklardan kendini muhafaza eden veya tam aksine etmeyen Müslüman bireylerin yaşadığı içsel duygular ve bu duyguların alt boyutları hiç şüphesiz geniş bir yelpazede gelişim gösterir.¹⁶²

Bu noktada sadece bir Müslüman kimlik üzerinden temel duyguların tam olarak neyi ifade ettiği hakkında kesin yargılar ifade etmek imkânsızdır. Çünkü her Müslüman bireyde gelişen din eksenli temel duygular, değişkenlik gösterecektir. Kur’ânî bir ifadeyle “*ahsen-i takvim*” ile “*esfel-i sâfilîn*” çizgisi arasında inanç eksenli her Müslüman bireyde ortaya çıkan duygusal boyutlarda farklılık olması gayet tabiidir. İslamiyet ekseninde havf (korku) ve reca (ümit) temel duyguların sınırlarını çizen duygular olarak kabul edilebilir:

¹⁶² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 35.

Şekil 3.3: Teoloji metodolojisine göre korku ve ümit arasında gelişen temel duygular

Bu doğrultuda din ve duygu çizgisi hayatın erken evrelerinde gelişerek daima güncellenmektedir. Tüm eylemler duygulardan kaynaklandığı için, söz konusu duyguların gelişimi ve eğitimi toplum için olduğu kadar sağlıklı bir bireyin inanç sistemi için de büyük önem taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim, bir yaratıcıyı öğrenme ve onu sevmeye, bununla beraber ona ibadet etme hissinin doğuştan olduğunu ifade etmektedir. Genel olarak duyguların dengelenmesi ve daha sonra dini duygular yoluyla daha iyi hale getirilmesi gerektiğine de işaret eden Kur'ân, bireyin hayatını aydınlatan şeyin bu temel duygular olduğunu ve onların iyi bireyler olmalarını sağlayacak ruhsal durumun inanmaya yönelik olduğuna dikkat çekmektedir. Duyguların ifade edilişi ve bunların kontrolü üzerine Kur'anın takındığı bu tavır kıssaları bir iletişim kanalına çevirmiştir. Temel duyguların şekillenmesi ve kontrolü üzerine en önemli unsurlar kıssalarla karşımıza çıkmaktadır.¹⁶³

Kur'an merkezli temel duyguların gelişimi bu şekilde ilerlerken diğer taraftan bu duyguların kontrolü ve sosyal hayatın akışı içerisindeki yeri üzerine bir rehberlik niteliği taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssalarda temel duyguların gelişimi ve bu duyguların kontrolü başlangıçta peygamber aileleri etrafında gelişmiş ve ardından sos-

¹⁶³ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönü ile İnsanî Değerler*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2013), 36.

yal çevrelere yansımıştır. Kıssalardaki bu durum, bireylerin günlük yaşamlarında çeşitli temel duygulara karşı nasıl bir refleks gösterebilecekleri üzerine genel bir tespitle bulunarak bunların nasıl kontrol edildiğine dair birçok çerçeve ortaya koymaktadır. Kıssaların temel duygular bağlamında asıl görevi, inanma güdüsü ile yaşamını idame eden bireylere, dünyada ve ahirette mutlu olabilmeleri noktasında rehberlik edip olaylar karşısında temel duygularını nasıl kontrol edebilmelerine örnek teşkil etmek şeklinde özetlenebilir.

Kur'an-ı Kerim'de belirtilen peygamberlerin çeşitli duygularla dolu olduğunu ve bu duyguların birbirleriyle iç içe olduğunu görmek mümkündür. Bu minvalde Kur'an'da yer alan kıssalara genel olarak bakıldığında pişmanlık ve tövbelerin vurgulandığını gözlemlemek mümkündür.¹⁶⁴ Diğer yandan mutluluk duygusunu geliştirme noktasında ibadet etme, dua etme eğilimi, ruhlarını ve düşüncelerini temizleme unsurlarının derinlemesine ele alındığını görmek mümkündür.

Kıssa temelinde gelişen bir anlatım tarzı ise inanç sisteminin kendi özelindeki soyutluk içeren muhtevasının beşerî olan insan faktörünü daha canlı tutma yönüyle ele alındığı ifade edilmektedir. Bilişsel ve zihinsel bir farkındalık oluşturan kıssalar, aktif bir dil kullanımı ve üst düzey bir akli tasarruf zeminini oluşturarak bireyin tevhide olan yaklaşımını daha kuvvetli hale getirmektedir. Din bağlamında duygu ve ahlak eğitiminin en temel ögesi haline gelen kıssalar başta ibadet olmak üzere bütün toplumsal düzeyin çerçevesini çizen zengin mesajlar içermektedir.¹⁶⁵

Kıssalara içerdikleri konular ve üslup yönüyle bakıldığında temel öğeler diyaloglar, tartışmalar, tabiattan mülhem deliller ve tevhid yolunda problemlere çözüm üretme üzerine gelişmektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da Kıssa Terapisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, (2004): 69-80.

¹⁶⁵ Macit Yılmaz, "İslâm Ahlâk Eğitiminde Kur'an Kıssaları" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001), 42.

¹⁶⁶ Macit Yılmaz, "Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur'an Kıssaları ve Kullanılışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, C. 9, S. 1, (2014): 137-154.

Dini duyguların bireyin hayatına tatbik edilmesi için gerekli edinim bu tevhid yolu doğrultusunda kıssalar ile tesis edilmektedir. İman noktasındaki zengin bir kaynak niteliğinde olan kıssalar, peygamberlerin de aslında “insani” bir yönlerinin olduğuna dikkat çekerek temel duyguları bireye nakleden bir özelliğe sahip olmalarıyla dikkat çekmektedir.

Temel duyguların kontrolü bağlamında bireyin sosyal hayatın akışı içerisinde yaşadığı olaylara karşılık geliştirdiği “iletişim”, “problem çözme”, “akli hareket etme” ve “duygudaşlık” gibi temel işlevleri bu kıssalarda net olarak tespit etmek mümkündür. Tüm bunlar kıssalarda gelişen diyaloglar üzerinden ifade edilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’in tevhide davet tavrı bu kıssalarda yer alan temel duygularda gizlidir. Kur’ân, dinî bir davet kitabıdır. Kıssa türü de Kur’an’ın bu daveti insanlara tebliğ ve tespit için kullandığı vesilelerden biridir.¹⁶⁷

Kur’ân-ı Kerîm, beşeriyetin bütün tarihini kıssalar aracılığıyla müminlere aktarmaktadır. Bu kıssalar adeta okuyucusunun zihinsel yapısında canlandırılan somut bir yapıya bürünmektedir. Bunun neticesinde de okuyucu kıssa ile kendi duygularını içleştirerek inanç sitemindeki tevhid mücadelesi ruhunu canlı tutar. Buradan mülhem olarak da verilen Kur’ânî mesaj aktarılmış olur.¹⁶⁸

Kıssaları okurken anlatılan olaylardan kendi hissemize ne düştüğüne yoğunlaşmak ve bu satırların Kur’an’ın ilk muhataplarının ruh dünyalarında ne gibi değişiklikler yarattığını düşünmek, zihnimizde tasavvur etmek, ruhumuzda hissedebilmek Kur’an’ın amacına uygun bir okuma tarzı olacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssalardan hareketle bireyin içsel dünyasına ve buna bağlı olarak da temel duygularına doğrudan etki edecek kazanımları şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁶⁹:

¹⁶⁷ Seyyid Kutup, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, (İstanbul: Beka Yayınları, 2016), 142.

¹⁶⁸ Muhammet Aydın, “Çocuk Eğitiminde Kur’ân Kıssalarının Önemi”, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, (2007): 69-76.

¹⁶⁹ Âdem Akıncı, “Kur’an’daki Kıssalar Ve Din Öğretimindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 13, (2004): 42-64.

- Kur'ân kıssaları, tabiatüstü olayların yer almasıyla hayal güçlerine direk olarak etki eder ve dikkati güçlendirir.
- Kıssalarda geçen olayların bireyin hayatında karşılaşılabileceği olaylar karşısında sağlıklı bir duygu kontrolü noktasında örnek bir model çizmektedir. Nasıl davranacaklarını kıssalardaki örnek modellerle özdeşleşerek öğreneceklerdir.
- Kıssaları okuyan birey, azap çeken kavimlerden hareketle Allah'ın kudretini anlayıp korku duygusunu inanç noktasında yararlı bir yönlendirici refleks olarak kabul eder.
- Günümüzde manevi çöküş ve boşluk hissine kapılan ve psikolojik bunalımla karşı karşıya kalan bireylere sabır ve metanetin ne olduğu hakkında örnek-model çözümler üreterek sağlıklı bir duygu yönetimi sağlar. Netice olarak da teselli duygusunu geliştirir.
- Kıssalarda geçen peygamberlerin tevhid mücadelesindeki tavırlarından mülhem olarak okuyucu için ahlak sisteminde batıla ve şirke karşı cesaret duygusunun gelişmesine vesile olur, neticede de problem çözme edinimini kazanır.
- Kıssalarda geçen ödül-ceza edinimi bağlamındaki imtihanları kavrayan okuyucu inanç sistemindeki ölçülerin ne olduğunu idrak ederek korku ve mutluluk duygularını sağlıklı yönetir.
- Okuyucu, özellikle sınırları aşan Nuh ve Lut kavmi gibi örneklerden hareketle tikslenme, hayâ ve utanma duygularına dair çıkarımlar yapar.
- Kıssalar, Allah'a şirk koşan firavun gibi müşriklerin ikna olmayıp gazap karşısında son andaki nedametlerinin kendilerine fayda etmemesinden hareketle bireyin pişmanlık duygusunun hangi ölçülerde hangi zaman diliminde olması gerektiği hakkında rehberlik eder.
- Kıssalarda geçen mucizelerden hareketle birey Allah'ın sonsuz kudretinin ne olduğunu bir kez daha kavrayarak mutmain olur ve teslimiyet duygusu gelişir.

Sonuç olarak kıssalarda geçen olaylar, tasvir edilen resimler gibi okuyucuya sunulmaktadır. Böylelikle kıssalar, sadece geçmişte yaşanan olayların vasfı olmaktan çok

göz önünde canlanan ibretlik bir tabloya dönüşmektedir. Kıssalar, bireyin psikolojisini, duygularını, temayüllerini tabiatüstü bir tasvir âlemi ile aktarmayı başarmıştır.¹⁷⁰

Bireyin iç dünyasında var olan temel duygular ve bu duyguların alt boyutları somutlaştırılarak olaylar üzerinden çeşitli karakterler üzerinden bahsi geçen duyguların aktarımı sağlanmıştır. Bu durum da temel duyguların kıssalarda belli bir surete girdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Temel duyguların kontrolü için kıssalar rol-model metodu vasfı taşımaktadır.

2.3. Hz. İbrâhim Kıssasında Temel Duygular

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim, çokça niyaz eden, samimi, sinirlenmeyen, itaatkâr, merhametli, cömert, mütevazı vasıfları ile dile getirilmiştir. Bütün bu olumlu vasıfları etrafında şekillenen temel duyguları çok erken yaşta gösterdiği hoşgörülü ve sabırlı duruşuyla dikkat çekmiştir. Hz. İbrâhim kıssası, insan olarak bir kulun yaşadığı olumsuz tablolar karşısında duyguların nasıl yönetildiğine dair temel bir örnektir.

2.3.1. Korku

Korku, fitraten gelişen ve çoğu zaman irade dışında şekillenerek oluşan insani bir reflekstir. Korku, menfi bir olay yaşamak veya kaçınılması gerekli olan bir durumun yaşanabileceği öngörüsü sonucunda ortaya çıkan tehlike edinimi olarak tarif edilmektedir.¹⁷¹ Dolayısıyla bireyi uyaran ve kendi öz savunması için gerekliliği sağlayan ve oldukça faydalı bir duygu olarak ifade edilmektedir. Çünkü korkunun olması belli bir otokontrolü beraberinde getirmektedir. Korkan birey, korktuğu durumu ortadan kaldırma adına etkileşim sürecine hızla girerek hedeflerini tamamlamayı öngörür. İnsani bir refleks geliştiren korku duygusu Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli manalara gelen geniş bir yelpazede kullanılmıştır.

Râgıb el-İsfehânî, Kur'ân'da geçen korku kelimesinin temelini "havf" kavramında saklı olduğunu ifade ederek şunları nakletmiştir: "*Havf, insanın tahmin edebileceği*

¹⁷⁰ Mehmet Tütüncü, "Kur'ân Ve Hadislerde Eğitim Esasları", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, C. 8, S. 13, (1986): 189-193.

¹⁷¹ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 178.

veya açıkça bileceği bir işarete dayanarak başına kötü bir durum gelmesinden dolayı kaygılanmasıdır.”¹⁷²

Kur’ân’da geçen korku kelimeleriyle ilgili şu kavramlar dikkat çekmektedir:

a. Havf: Korkmak anlamına gelmektedir. Güven kelimesinin zıttı olarak dile getirilir. Hem beşerî hem de uhrevî amellerde zikredilir.¹⁷³ Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ

كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

“Siz, Allah’ın size haklarında hiçbir hüküm indirmedeği şeyleri O’na ortak koştuktan korkmazken, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden nasıl **korkarım**? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?”¹⁷⁴

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا

﴿٥٧﴾

“Bu insanların yalvardıkları o varlıkların Allah’a en yakın olanları bile rablerine daha yakın olabilmek için vesile ararlar; O’nun rahmetini umar, azabından **korkarlar**. Rabbinin azabı gerçekten sakınılması gereken bir azaptır.”¹⁷⁵

Aynı kökten gelen “hıyfet” kelimesi ise Allah’ın varlığına ve birliğine inanma noktasında şirke girme çekinme ve endişe etmenin getirdiği korku olarak ifade edilir.¹⁷⁶ Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

¹⁷² Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân*, (Kahire: el-Mektebetu't-Tevkîfiyye, 2003), 155.

¹⁷³ A.g.e., 368;

¹⁷⁴ el-En'am 6/81.

¹⁷⁵ el-İsrâ 17/57.

¹⁷⁶ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 368.

وَرَأَى الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾

“Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan **endişe** ediyorum; karım da kısır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya ’küb hanedanına da vâris olsun; rabbim, onu rızana erdir!”¹⁷⁷

قَالَ بَلْ أَلْقَوْنَا إِذًا حِبَالَهُمْ وَعَصِيهِمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى ﴿٦٧﴾

“Hayır, siz atın dedi. Bir de baktı ki, onların ipleri ve sopaları yaptıkları sihirden ötürü kendisine doğru akıp geliyor gibi görünüyor! Bunun üzerine Mûsâ, içinde bir **korku** hissetti.”¹⁷⁸

وَسُبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ

الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

“Size **korku** ve ümit duyguları içinde şimşeği gösteren ve yağmur dolu bulutları meydana getiren O’dur.”¹⁷⁹

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ

كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

“Allah size kendinizden bir örnek veriyor: Elinizin altında bulunan hizmetçileriniz arasında size verdiğimiz rızıklarda, sizinle eşit haklara sahip ve birbirinizden **çekindiğiniz** gibi kendilerinden **çekindiğiniz** ortaklarınız var mı? İşte aklını kullanacak kimseler için âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.”¹⁸⁰

İnsanın içindeki, korkunun ortaya çıkması anlamında kullanılan “tahavvuf” kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

¹⁷⁷ el-İsrâ 17/57.

¹⁷⁸ Tâhâ 20/66-67.

¹⁷⁹ er-Ra’d 13/13.

¹⁸⁰ er-Rûm 30/28.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

“Yoksa Allah’ın içlerine felâket **korkusu** salarak kendilerini cezalandırmayacağına dair bir güvenceleri mi var? Ama sizin rabbiniz kuşkusuz çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹⁸¹

b. Ru‘b: Büyük ve şiddetli bir korkuyu hissetmekten dolayı kesilmek veya donmak olarak anlamlandırılmıştır.¹⁸² Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَّاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا ﴿٢٦﴾

“Ehl-i kitap’tan onlara destek verenleri kalelerinden indirdi, kalplerine **korku** saldı; artık onların bir kısmını öldürüyorsunuz, bir kısmını da esir alıyorsunuz.”¹⁸³

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

﴿١٥١﴾

“Kâfirlerin kalplerine **korku** salacağız. Çünkü onlar, hakkında Allah’ın hiçbir delil indirmediği şeyi O’na ortak koştular. Onların varacağı yer cehennemdir. Zalimlerin durağı ne kötüdür!”¹⁸⁴

وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ

لَوْلَيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعْبًا ﴿١٨﴾

¹⁸¹ en-Nahl 16/47.

¹⁸² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât.*, 431.

¹⁸³ el-Ahzab 33/26.

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/151.

“Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçırdın ve gördüklerin yüzünden içini **korku** kaplardı.”¹⁸⁵

c. Rahbet: hem sakinme ile hem de endişe ile ortaya çıkan korku hissi olarak anlamlandırılmıştır.¹⁸⁶ Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

لَا تُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿١٣﴾

“Şu bir gerçek ki, yüreklerinde size karşı duydukları **korku** Allah’a karşı duyduklarından daha şiddetlidir. Çünkü onlar anlayışı kıt bir topluluktur!”¹⁸⁷

أَسْأَلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوْءٍ وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ

وَمَلَائِكَتِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾

“Şimdi elini kohnuna sok; bir hastalık yüzünden olmaksızın bembeyaz çıkacaktır. **Korkudan** açılıp savrulan kollarını normal konuma getir (sakin ol). İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı göstereceğin, rabbin tarafından iki kesin delildir. Onlar, yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır.”¹⁸⁸

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا

خَاشِعِينَ ﴿٩٠﴾

“Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahyâ’yı verdik; eşini de bunun için elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve **korkarak** bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ el-Kehf 18/18.

¹⁸⁶ Râgıb el-İsfehânî, age., 433.

¹⁸⁷ el-Haşr 59/13.

¹⁸⁸ el-Kasas 28/32.

¹⁸⁹ el-Enbiyâ 21/90.

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ

يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ ﴿٦٠﴾

“Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah’ın bildiklerini **korkutup** caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.”¹⁹⁰

قَالَ الْقَوَّاءُ فَلَمَّا الْقَوَّاءُ سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ ﴿١١٦﴾

“Siz atın” dedi. Onlar atınca insanların gözlerini büyülediler, içlerine **korku** saldılar ve böylece büyük bir büyü gösterdiler.”¹⁹¹

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

“Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim. Asıl bana itaatsizlikten **sakının**.”¹⁹²

d. Rav’: Esasen kalp manasına gelen bu kelime, kalbe gelen ya da malum olan korku anlamındadır.¹⁹³ Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾

“İbrâhim’in **korkusu** geçip müjdeyi de alınca Lût kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.”¹⁹⁴

¹⁹⁰ el-Enfal 8/60.

¹⁹¹ el-A’raf 7/116.

¹⁹² el-Bakara 2/40.

¹⁹³ Râgıb el-İsfehânî, age., 450.

¹⁹⁴ Hûd 11/74.

e. **Feza‘:** Korku veren bir durumdan dolayı ürkemek, tasalanmak, büzülmek, endişelenmek, dehşete kapılmak anlamlarına gelmektedir. Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

el-Enbiyâ 21/103:

لَا يَحْزَنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

“En büyük dehşet bile onları **tasalandırmaz**. Melekler onları, ‘İşte bu size vaad edilmiş olan (mutlu) gününüzdür’ diyerek karşılar.”

en-Neml 27/87:

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَرَعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوِّهٍ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾

“Sûrun üflendiği gün, Allah’ın diledikleri dışında, göklerde ve yerde bulunanlar **dehşete kapılır**, hepsi boyunları bükük olarak O’na gelirler.”

f. **Vecel:** Korkuyu hissetme, ürperme, duyma anlamına gelmektedir.¹⁹⁵ Bu kelimenin geçtiği ayetler şunlardır:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾

“Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri **ürperir**, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca rablerine güvenirler.”¹⁹⁶

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾

“Onun yanına girip selâm vermişler, o da ‘Doğrusu biz sizden **korkuyoruz**’ demişti. ‘**Korkma**’ dediler, Biz sana bilgili bir çocuk müjdeliyoruz.”¹⁹⁷

¹⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 1136.

¹⁹⁶ el-Enfâl 8/2.

¹⁹⁷ el-Hicr 15/52-53.

وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴿٦٠﴾

“Verdiklerini, rablerine dönecekleri inancından dolayı kalpleri **ürpererek** verenerler...”¹⁹⁸

g- Haşye: Yine korku manasına gelen haşye kelimesi¹⁹⁹ Kur’ân-ı Kerim’de 24 yerde geçmektedir. Bu ayetlerin 18’inde direkt ya da dolaylı olarak “Allah korkusu” konu edilmektedir.²⁰⁰ Bununla beraber; günaha düşmekten korkma,²⁰¹ azap ve felaketlerden korkma,²⁰² geçim ve açlık korkusu²⁰³ gibi daha farklı konularda²⁰⁴ Yüce Allah korku mefhumunu bu kelime ile ifade buyurmuştur.

Tüm bunlarla birlikte korku motifi üzerine metodolojik bir araştırma gerçekleştiren Turgay Gündüz, Kur’ân’da korkunun kullanımını anlam olarak şu şekilde tasnif etmektedir.

- a. Havf ve haşyet (korkmak) manasında,
- b. Tahzir ve tahvif (sakındırma ve korkutma) manasında,
- c. Günahıtan geri durmak manasında,
- d. İhlas ve yakîn (kesin kes iman) manasında

¹⁹⁸ el-Mü’minûn 23/60.

¹⁹⁹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-Ayn*, IV, (Thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrâhim es-Sâmerrâî), (Beyrut: Mektebe-i Hilâl, 1408), 284; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 228.

²⁰⁰ el-Bakara 2/74; en-Nisâ 4/77; Tâhâ 20/13-44; el-Enbiyâ 21/28; el-Mü’minûn 23/57; el-Ahzâb 33/37; Fâtır 35/28; Yâsin 36/11; Kâf 50/33; el-Haşr 59/21; en-Nâziât 79/19-26-45; Abese 80/9; el-A’lâ 87/10; el-Beyyine 98/8.

²⁰¹ en-Nisâ 4/25.

²⁰² el-Mâide 5/52.

²⁰³ el-İsrâ 17/31; el-Kehf 18/80.

²⁰⁴ Tâhâ 20/77-94.

e. Tevhid ve doğru şahitlik manasında.²⁰⁵

Korku duygusunun kontrolü, sağlıklı bir şuur ile gerçekleşmektedir. Korku duyulan şeyin hangi boyutta oluşu bireyin inanç dünyası ile direk olarak ilgilidir. Bu noktada korku, bir yaptırım unsuru olarak işlevsellik kazanmaktadır. Günahlarından dolayı Allah'ın gazabından korkan Müslüman birey, yaşamını idame ederken korku duygusunu cüzi iradesiyle sağlıklı bir duygu yönetimi ortaya koyması gerekmektedir. Tabii bu noktada din ile korku direk olarak aynı temelde değerlendirilmemelidir.

Din bağlamında sürekli olarak ceza varlığından kaynaklı olarak algılanan “korku duygusu” esasen doğru bir değerlendirme olamaz. Dindeki korku esasen bir imtihanın neticesinde, özgür iradenin etkisi ile alınan ödül veya ceza olarak algılanabilir. Bu da bir müminin imtihanlara karşı olası bir iç denetiminde yer alan sakinme duygusunu da kontrol eden “korku duygusu”ndan ileri gelmektedir. Korku duygusunun sağlıklı bir boyutta kontrol edilmesiyle hayatın içindeki sakınımlar bilinçli bir boyutta ele alınmış olur.

Tüm bu doğrultuda Hz. İbrâhim'in korku duygusuna dair içinde bulunduğu durumun ne olduğu ve bu duygusunu nasıl kontrol ettiğine bakıldığında örnek bir iç denetimin olduğu direk olarak görülecektir. Şirk ortamında dünyaya gelip büyüyen Hz. İbrâhim'in, korku duygusu ve bu duygunun kontrolü üzerine olan dört temel olay şu şekildedir:

- a. Kavmi ve ateşe karşı korkusuz oluşu²⁰⁶
- b. Evlat müjdelemeye gelen elçilere karşısındaki korkusu²⁰⁷
- c. Neslinin geleceği için duyduğu korku²⁰⁸
- d. Babası Azer'in şeytana kulluk etmesinden olan korkusu²⁰⁹

²⁰⁵ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2013), 259-267; Turgay Gündüz, *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, (İstanbul: Düşünce Kitapevi, 2004), 35.

²⁰⁶ es-Saffât 37/99.

²⁰⁷ Hud 11/70-74, el-Hicr 15/51- 55.

²⁰⁸ İbrâhim 14/35-37.

²⁰⁹ Meryem 19/44-45.

Bunlardan ilki kavmi ile olan mücadelesinde kavmi tarafından cezalandırılması ve ateşe atılmasıdır. Kavmini tevhide davet eden Hz. İbrâhim, kavmi ile tartışmaya girer ve asıl korkulacak olan şeyin Allah'ın gazabı olduğuna dikkat çeker. İbn Kesîr bu tartışmada İbrâhim'in (as) kavmine tapınmakta oldukları ilahların kendisine hiçbir tesir icra edemeyeceğini, bu sebeple kokmadığını ve aldırmadığını ifade ettiğini belirtmiştir.²¹⁰ Ayrıca kavminin sert mukavemetine karşı mücadele eden Hz. İbrâhim “Allah’a ortak koşmaktan korkmazken, ben nasıl sizin şirk koştuklarınızdan korkarım” diyerek korku duygusunu müşriklere ve onların ilahlarına karşı hissetmediğini dile getirmiştir.²¹¹

وَحَاجَهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتَحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَيْتُ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا

أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ

الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

“Kavmi onunla çekişip tartışmaya girdi. Dedi ki: O beni doğru yola erdirmişken siz benimle Allah konusunda çekişip tartışmaya mı girişiyorsunuz? Sizin O’na şirk koştuklarınızdan ben korkmuyorum, ancak Allah’ın benim hakkımda bir şey dilemesi başka. Rabbim ilim bakımından her şeyi kuşatmıştır. Yine de öğüt alıp düşünmeyecek misiniz?). Hem siz Onun, haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah’a ortak koşmaktan korkmazken, ben nasıl sizin şirk koştuklarınızdan korkarım? Şu hâlde ‘güvenlik içinde olmak bakımından’ iki taraftan hangisi daha hak sahibidir? Eğer bilebilirseniz.”²¹²

Kavmine karşı korkmadan mücadele eden Hz. İbrâhim, korku duygusunu tevhid mücadelesinde sağlıklı bir şekilde yönetmiş ve neticesinde imtihanının mükâfatını almıştır:

²¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, III, 293.

²¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI, 488.

²¹² el-En'âm 6/80-81.

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِن كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ

كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

“Dediler ki: Eğer (bir şey) yapacaksınız, onu yakın ve ilahlarınıza yardımda bulunun. Biz de dedik ki: Ey ateş, İbrâhim’e karşı soğuk ve esenlik ol” Ona bir düzen (tuzak) kurmak istediler, fakat biz onları daha çok hüsrana uğrayanlar kıldık”²¹³

Yine kavmine karşı korkusuzca mücadele eden Hz. İbrâhim, putları kırmasının ardından kavmi tarafından tehdit edilmiş ve Rabb’ine sığınmıştır. Bu tablo karşısında korkusuz mücadele edişi kavmini daha da sinirlendirse de geri adım atmayan Hz. İbrâhim, tevhide olan bağlılığını canı pahasına göstermiştir. Korkusuzluğu kavmini daha da çok sinirlendirmiştir ki Hz. İbrâhim’i yüksek bir yerden (mancınıkla ateşin içine) fırlatmak istemişlerdir:

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْقُوهُ فِي الْجَحِيمِ ﴿٩٧﴾ فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ ﴿٩٨﴾ وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي

سَيِّدِينَ ﴿٩٩﴾

“Dediler ki: Onun için (yüksekçe) bir bina inşa edin de onu çılginca yanan ateşin içine atın. Böylelikle ona bir tuzak hazırlamak istediler. Oysa biz onları alçaltılmışlar kıldık. (İbrâhim) Dedi ki: Şüphesiz ben Rabbime gidiciyim; O beni hidayete erdirecektir.”²¹⁴

İkinci korku duygusunu Hud ve Bakara Sûresi’nde görmek mümkündür. Lut kavmini helak etmek için gönderilen elçilerin Hz. İbrâhim’e gelmesi üzerine Hz. İbrâhim misafirperverliğini gösterme adına hemen yemek ikramında bulunmuş fakat elçilerin yemediğini görmeyince bir korku hissetmiştir. Bu korku, yemek yemeyen misafirin hangi sebepten Hz. İbrâhim’i ziyaret edebileceği hissinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple Hz. İbrâhim, içinde oluşan korku duygusunun şiddetini helak edilme hissini uyandıran elçilerden ileri gelebileceği öngörülmektedir. Elçilerin Lut kavmi için geldiklerini söylemeleri üzerine korku duygusunun bittiği görülmektedir. Bununla birlikte Hz. İbrâhim’in Lut kavmi adına da kormuş ve gelen elçilerle mücadele etmiştir.

²¹³ el-Enbiyâ 21/68-70.

²¹⁴ es-Saffât 37/99.

Bunun üzerine yaşlı haliyle evlat sahibi olacağıının müjdesinin verilmesiyle korku duygusunun yerini mutluluğa bıraktığı görülmektedir:

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا اتَّعَجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾

“Andolsun elçilerimiz İbrâhim’e müjde ile geldikleri zaman; ‘Selam’ dediler. O da: ‘Selam’ dedi (ve) hemen gecikmeden kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerinin ona uzanmadığını görünce (İbrâhim durumdan) hoşlanmadı ve içine bir tür korku düştü. Dediler ki: Korkma! Biz, Lut kavmine gönderildik’. Karısı ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz ona İshak’ı, İshak’ın arkasından da Yakub’u müjdeledik. Vay bana dedi (kadın). ‘Ben kocamış bir kadın iken ve şu kocam da bir ihtiyar iken doğuracak mıyım? Gerçekten bu şaşkırtıcı bir şey!’. Dediler ki: ‘Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir ey ev halkı. Şüphesiz O, övülmeye layık olandır, Mecid’tir’. İbrâhim’den korku gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı.”²¹⁵

وَتَبَيَّنَهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ ﴿٥١﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾ قَالَ أَبَشْرْتُمُونِي عَلَى أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فِيمِمْ تَبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾ قَالُوا بَشْرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴿٥٦﴾

“Onlara İbrâhim’in konuklarından haber ver. Yanına girdiklerinde ‘Selam’ demişlerdi. O da: ‘Biz sizden korkmaktayız’ demişti Dediler ki: ‘Korkma, biz sana bilgin bir

²¹⁵ Hûd 11/69-74.

çocuk müjdelemekteyiz'. Dedi ki: 'Bana ihtiyarlık gelip çökmüşken mi müjdeliyorsunuz? Beni ne ile müjdelemektesiniz?'. Dediler ki: 'Seni gerçeikle müjdeledik; öyleyse umut kesenlerden olma'. Dedi ki: 'Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?'²¹⁶

Ömer Nasuhi, yukarıda geçen ayetlerde Hz. İbrahim'in korku duygusunu ortaya çıkarmasını şu şekilde açıklar:

*"Bu misafirler, üç veya on veya on üç melek idi. Cebrail'i Emin de bunların arasında bulunmuştu Fakat bunlar insan suretinde temessül etmiş, ansızın Hazreti İbrahim'in yanına girmiş, onun teklif ettiği taamdan kaçınmış idiler. Bu cihetle Hazret-i İbrahim'e bir korku âriz olmuştu. Fakat bilahare bunların melekler olduklarını anlayınca o korku zail olmuştu."*²¹⁷

Hz. İbrâhim'in üçüncü korku duygusu kendinden gelen nesil ve devamındaki zürriyeti hakkındaki tedirginlikleri üzerine inşa edilmiştir. Hz. İbrâhim, kendi çocuklarının ve onlardan devam edecek olan neslin kavmi gibi putperest olmasından korkmaktadır. Onlar için dua eden Hz. İbrâhim, neslinin ibadetten geri kalmaması ve daima Allah'a kulluk etmesi için niyazda bulunmuştur:

وَأَذَقَ الْإِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُمْ أَضَلُّنَ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ

فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّيَّ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٦﴾ رَبَّنَا إِنِّي أَصْبَحْتُ مِنْ دُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ

الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْعِدَةً مِّنَ النَّاسِ تَهْوَى إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

"Hani İbrâhim şöyle demişti: Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara kulluk etmekten uzak tut. Rabbim, gerçekten onlar, insanlardan birçoğunu şaşkırtıp saptırdı. Bundan böyle kim bana uyarırsa artık o bendendir, kim bana isyan ederse elbette sen bağışlayansın, esirgeyensin. Rabbimiz, gerçekten ben çocuklarımdan bir kısmını Beyt-i Haram yanında, ekini olmayan bir vadiye yerleştirdim; Rabbimiz, dosdoğru namazı

²¹⁶ el-Hicr 15/51- 56.

²¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. IV, 1734.

kılsınlar diye (öyle yaptım), böylelikle Sen insanların bir kısmının kalplerini onlara ilgi duyar kıl ve onları birtakım ürünlerden rızıklandır. Umulur ki şükrederler.”²¹⁸

وَأَذَى قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ

فَأَمْتَعَهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرَّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَأَذَى يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا

تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَإِرَانًا مَنَاكِفًا

وَتُبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

“Hani İbrâhim: ‘Rabbim bu şehri bir güvenlik yeri kıl ve halkından Allah’a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır.’ demişti de (Allah: ‘Sadace inananları değil) inkâr edeni de az bir süre yararlandırır sonra onu ateşin azabına uğrattırım; ne kötü bir dönüştür o.’ demişti. İbrâhim İsmail’le birlikte Evin (Kâbe’nin) sütunlarını yükselettiğinde (ikisi şöyle dua etmişti): ‘Rabbimiz bizden (bunu) kabul et. Şüphesiz Sen işiten ve bilensin. Rabbimiz ikimizi sana teslim olmuş (Müslümanlar) kıl ve soyumuzdan sana teslim olmuş (Müslüman) bir ümmet (ver). Bize ibadet yöntemlerini (yer veya ilkelerini) göster ve tevbemizi kabul et. Şüphesiz Sen tevbeleri kabul eden ve esirgeyensin’.”²¹⁹

Ömer Nasuhi bilmen özellikle yukarıda zikredilen Bakara Suresi 128. ayetle ilgili olarak Hz. İbrâhim’in Allah karşısında, kendi ve evladı hakkındaki korkusundan arınmanın Allah’a olan teslimiyetle ortadan kalkacağını zikretmiştir. Bu noktada Müslüman bireylerin korkudan arınma noktasında duaya sığınması gerektiğini bu ayetten örnekle şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bu âyet-i kerimede Hazreti İbrâhim’in kendi zürriyeti, âl ve evlâdı hakkındaki pek ulvî dualarını göstererek bizlere bir dua ve tazarru numunesi göstermektedir.”*²²⁰

Hz. İbrâhim’in dördüncü korku duygusunun terennüm ettiği hadise babası Azer’i tevhide davet ederken ortaya çıkan diyalogdan anlaşılmalıdır. Hz. İbrâhim babası adına

²¹⁸ İbrâhim 14/35-37.

²¹⁹ el-Bakara 2/126-128.

²²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. I, 124.

korkmaktadır. Babasının şeytana kulluk etmesinden korkan Hz. İbrâhim, korku duygusunu babası adına yaşamaktadır:

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ

فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

“Babacığım! Şeytana kulluk etme, kuşkusuz şeytan Rahman’a başkaldırandır. Babacığım! Gerçekten ben, sana Rahman tarafından bir azabın dokunacağından korkuyorum, o zaman şeytanın velisi olursun”.²²¹

İbn Kesîr, bu ayetin tefsirinde Hz. İbrâhim’in babası hakkındaki korkularını açıklamış ve tevhid yolunu “korkulandan kurtarıcı dosdoğru bir yol” şeklinde şu şekilde vasıflandırmıştır:

“Hz. İbrâhim şöyle diyor: Her ne kadar ben, senin sulbünden isem ve senin oğlun olduğum için beni kendinden küçük görüyorsan da bil ki mutlaka ben senin bilmediğin, muttali’ olmadığın ve henüz sana gelmemiş olan Allah katından bir ilme muttali’ olmuşumdur. Öyleyse bana uy da seni dosdoğru bir yola; arzulanana ulaştırıcı ve korkulandan kurtarıcı dosdoğru bir yola iletayim. Ey babacığım, şeytana tapma: Şu putlara tapınma konusunda onlara itaat etme. Şüphesiz şeytan buna çağırın, bundan hoşnut olandır.”²²²

2.3.2. Teslimiyet, Güven ve Tevekkül

Sözlük manasıyla itaat etmek şeklinde kullanılan “teslimiyet”, birinin veya bir varlığın ya da Yaratıcı’nın hâkimiyetini kabul edip koyduğu kurallara uymak şeklinde anlamlandırılmaktadır.²²³ Dini terminolojide ise Allah’ın emir ve yasaklarına uymak olarak

²²¹ Meryem 19/44-45.

²²² İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 234-235.

²²³ Celaleddin Abdurrahman Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulumi'l-Luğa*, Dar-u İhyai'l Kütübi'l Arabiyye, (Mısır: Kahire, 1983), C. II, 294.

karşımıza çıkan tevekkül kelimesi Hz. Peygamber'in yönlendiriciliğini de içine kapsayan bir terim olarak ifade edilmektedir.²²⁴

Duygu bağlamında teslimiyete bakıldığında ilk olarak bu kavramı şekillendiren psikolojik bilinçaltını değerlendirmek gerekir. Bu kavramı boyun eğmek fiiliyle açıklamaya çalışan Hayati Hökelekli, bu fiili psikolojik bir davranış refleksi olarak görmektedir. Boyun eğme davranışını oluşturan psikolojik alt yapıyı “aynileşme (empati)” ve “benimseme, kendine mal etme” olmak üzere iki sınıflandırmada ele almaktadır.

Birey itaat ettiği otoriteyi tanır ve o otoritenin kıymetinin ve cazibesinin niteliği doğrultusunda belli bir boyun eğme refleksi gerçekleştirir. Bu konumun değeri ve kudreti bireyde bir aynileşme duygusu oluşturur ve belli bir empati çerçevesinden olguları kavramaya çalışır. Bu durum neticesinde o konumun tahakkümüne girer. Fakat bu konumun cazibesinin ve değerinin azalmasını algılaması bireyde boyun eğme davranışını zayıflatır. Bu sebeptir ki itaat edenin gözünde bu otoritenin değerli ve cazibeli olduğu oldukça önem arz etmektedir. Aynileşme direk olarak o otoriteyi temsil eden kişiler üzerinden gelişir. Daha somut ifadeyle çoğu insanın zihninde din kavramı, bazı dini şahsiyetlerle aynı temsiliyet noktasında düşünülür. Böylelikle o kişilerin şahsından ve hayatında dini bulmuş olurlar. İkinci olarak bireyi teslimiyet noktasına iten davranışsal etmen olarak karşımıza “benimseme” olgusu gelmektedir. Bu olgu ile insan değer verdiği yargıları belirli bir otorite ile ilişkilendirip özümseme ihtiyacı hisseder. Netice olarak da bu benimseme ile tabiatı algılama ve varlığın kökeni ile ilgili düşünceleri yorumlamaya sevk edilen birey, doğru olana inanma ve itaat etme ihtiyacını hissetmeye başlar. Bu davranış şekli hakikate ulaşan bir çerçevede fikirsel bir dünyanın terennümü olarak teslimiyeti şekillendirir.²²⁵

Din bağlamında teslimiyet duygusunun iki ana temeli yer almaktadır. Bunlar iman ve ameldir. Birey, bir yaratıcının varlığından şuurlu bir şekilde haberdar olur, ardından onun emir ve yasaklarına uyarak iman eder. Bu noktada artık “mümin” sıfatını kazanarak Yaratıcı'nın belirlediği emir ve yasaklar ile hayatını şekillendirir ve nihayetinde bunu bir ahlak ve yaşam biçimi olarak amelini yansıtır. Bu iki safhaya ulaşan mümin

²²⁴ İsmail Karagöz, Mehmet Canbulat, Fikret Karaman, İbrâhim Paçacı, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 164- 165.

²²⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 164-165.

birey, Yaratıcı'ya olan inancını perçinleyerek ruhi ve davranışsal etkenleriyle bağlanır ve teslimiyet duygusunu geliştirir.

Teslimiyette yer alan iman zeminini İmam Gazali şu şekilde nakleder: “*günahı terk de ancak günah işlememeye sabırla, sabır ancak büyük bir korkuyla, korku duygusu ancak günahların büyük zararlarını tasdikle, tasdik de ancak imanla mümkündür.*”²²⁶

Teslimiyetin ameli noktaya bakan yanı ise, bireyin emir ve yasakları hayatına tatbik etmesiyle ortaya çıkar. Bu noktada temel amelî konulardaki dinamikleri tasnif eden Tûsî, fazilet, şecaat, hikmet ve adalet olmak üzere bu dört temeli esas almıştır. Teslimiyeti de adalet başlığı altında değerlendirmiştir.²²⁷

Teslimiyet duygusu ile birlikte İslamî bağlamda karşımıza çıkan unsur tevekküldür. Tevekkül ile birlikte teslimiyet duygusu hem maneviyatın hem de sosyal hayatın işleyişine tatbik edilmiş olur. Teslimiyetle birlikte bir sosyal dinamiğin hayat içerisinde icraata geçirilmesinde elinden geleni yapıp o dinamiğin akıbeti ve geleceği hakkındaki bütün gelişimlerde temel belirleyici fail olarak Allah'ı vekil kılma duygusu, tevekkül esasıyla gerçekleşir.²²⁸

Davranışın ortaya konmasının birey için sevgi ve korku duygularının kontrol edilmesinde büyük bir etmen olduğunu söylemek mümkündür. Tevekkül duygusuyla birlikte sevgi ve korku duyguları gelişim gösterir. Çünkü tevekkül eden birey, yaptığı işi Allah'a olan sevgi ve bağlılık duygusunu kendine bir koruyucu unsur olarak tayin eder, ardından da o olayla ilgili bütün gelişmelerde “en iyisini Allah bilir” tatminkârlığı ile korku duygusunu kontrol altına alır. Bu noktada anlaşılacağı üzere tevekkül duygusu ile bireyin sevgi, korku ve korkuyu tetikleyen tedirginlik hissini yok ettiği söylenebilir.²²⁹

²²⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhya-i Ulumi'd-Dîn*, IV, (Beyrut: Dâru'l-Mârife), 40.

²²⁷ Nasreddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, çev. A. Vahap Taştan ve Habil Nazlıgöl, (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 131.

²²⁸ Tuncer Namlı, *Ahlâkî Kavramlarda Anlam Arayışı I*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2001), 105-114.

²²⁹ Veysel Uysal, *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış Ve Şahsiyet Özellikleri*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 118.

Tevekkülün diğerk bir cephesi ise Allah karşısında gelişen minnet duygusu verilen nimetlerle ilgili gelişen şükür refleksidir. Allah'ın verdiği her nimet karşısında şükranlık duyan birey, bu duygusunu tevekkül ile yansıtmaya çalışır. Çünkü ideal bir mümin olan bireyin Allah'ın sevgisine nail olduğundan bu şükranlığını sunup minnettar olma gereksinimini içinde hissetmesi gereklidir. Tevekkülün özü, teslimiyet ile başlar ardından minnet duygusunun bir yansıması olarak Allah'a olan güveni ortaya çıkarır. Bu sebeptendir ki tevekkül esasen teslimiyet ve güven duygusu bileşenlerinden oluşur. Bu duygular birbirinden bağımsız gelişemez.

Diğerk bir taraftan dinde duygunun en önemli gelişim temeli güven duygusu ile tesis edilmektedir. Güvenme hissi, bir şeye inanmayı ve o inanılan doğrultusunda kendi inanç dünyasını şekillendirmeyi gerektirir. Bu doğrultuda ikna edici ve mutluluk veren bir duygu tasnifinde değerlendirilebilir. Güven, kul ve Yaratıcı arasında bir iletişim noktasına bağılı olarak gelişim gösterir. Bireyin kendi cüzi iradesi dışında olmasını istediğı her olgunun "kün-fe-yekün" sırrına bağılı olduğu şuuruyla tevhide olan güveni daima diri ve yüksek bir noktada yer almaktadır. Bu güven duygusu öncelikle olarak imanın altı şartından başlayıp Kur'ânî bir tavrın gerekliliğı ile gelişim gösterir. Temel olarak güven duygusu, bireyin şahsiyet gelişimini ve öz benliğinin ne olduğunu anlamlandırma adına olumlu bir çerçevede yer almaktadır.²³⁰

Birey, bu güven duygusunu ilk olarak doğumda aile çevresinde kazanır ve ardından akli hareket yetilerini kazanır kazanmaz dış dünyayı adlandırma ve bir yaratıcın varlığından haberdar olup onun emir ve buyruklarına uyma döneminde teolojik bir seviyeye ulaşmış olur. Tam bu noktada din ve güven duygusunun ilişkisi başlamış olur. Bu güven duygusunun kazanılmasıyla kabul görme ve sevgi güdülerinin geliştiğı ve bu gelişimle birçok davranış edinimlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir.²³¹

Yapılan araştırmalarda ilk olarak güven duygusunun anne ile başladığı görülmektedir. Buna ek olarak ilerleyen yaşlarda temel yaşama gereksinimlerini tedarik etme noktasında anneden bağımsız hale gelen birey kendi öz varlığını kazanmaktadır. Bu noktada

²³⁰ Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 6- 7.

²³¹ Haluk Yavuzer, *Çocuğı Tanımak ve Anlamak*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 42; Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, çev. T. B. Üstün, V. Şar, (Ankara: Birey Toplum Yayınları, 1984), 39.

da birey, “esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın yardımına sığınma ve O’na bağlanma” duygusunu kazanmaya başladığı tespit edilmektedir. Kulluk şuuru ile kendine ve hâlihazırda içinde bulunduğu dünyaya karşı kazandığı güven duygusunu sağlıklı bir şekilde kontrol etmesi, etrafından gelişen olaylara karşı mutedil tepkiler göstermesi ile sağlanır. Böylelikle doğumdan itibaren başlangıçta ebeveynlerin varlığı tarafından şekillenen temel güven duygusu ilerleyen süreçte Allah’a olan yönelişi ile güç ve devamlılık kazanır.²³²

Din ile güven duygusu arasında doğrudan bir iletişim etkileşimi olduğu açık olarak ifade edilmektedir. Bu iletişim, yüce Yaratıcı’nın sonsuz kudreti ile bütün nimetlere, ödüllere ve cezalara muktedir olması hususu ile direk olarak ilgilidir. Yaratıcı’nın bu kudretinin şuuruna varan ve iman eden birey, güven duygusunu kendi öz varlığında benimsemektedir.²³³

Bunun neticesinde de Allah’a olan sevgisini ve bağlılığını daha da arttıran bir durum olarak benliğindeki güven duygusunu, Yaratıcı’nın sonsuz kudretine sığınarak ifade eder. Böylelikle sosyal hayat içerisinde hayatını idame eden mümin birey hem davranışsal hem de zihinsel devinimini bu güven duygusu ile kontrol eder ve şekillendirir. İnanmak ve güvenmek, birey için yaşamın genel çizgisini belirleyen temel argümanlar haline gelir.²³⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de güven duygusuna bakıldığında birçok farklı kullanımların olduğu görülmektedir. Bunlardan özellikle inanmak anlamı daha çok ağır basmaktadır. Kur’ân’da inanmak, güven duygusu ile aynı kullanım alanında tercih edilmiştir. Birey, Allah’a olan inancından mülhem olarak güven duygusunu geliştirir. Böylelikle güven duygusu, bireylerin sosyal hayat ilişkilerinde de tevhide olan inancın temel ön koşulu olarak telakki edilir. Buradan hareketle İslam’da güven duygusu, Allah’a inanmak ile başlar ardından sosyal hayatın akışı içerisinde de “emîn olmak, emîn olunmak ve emîn olana inanmak” durumlarıyla anlamlandırılır. Buna en güzel örneği Hz. Peygamber

²³² Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 32.

²³³ Bertrand Russel, *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Ender Gürol, (İstanbul: İlke Basın Yayınevi, 2009), 13.

²³⁴ Théodule-Armand Ribot, *Hissiyat Ruhiyatı*, çev. Mustafa Şekip T, (İstanbul: Evkaf İslamiye Matbaası, 1927), 40.

(sav) “Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kişidir”²³⁵ hadis-i şerifi ile ifade etmiştir. Tüm bu çıkarımlardan hareketle İslam’da güven duygusunun, din duygusunun temeli ve delili olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür.²³⁶

Hız. İbrâhim kıssasında güven ve bunun beraberinde gelen teslimiyet duygusuna baktığında tevhid mücadelesindeki bağlılığı hiç şüphesiz ilk dikkat çeken hususlar arasında yer alır. Kavminin karşısında tevhid mücadelesinden bir an olsun geri çekilmeyen Hız. İbrâhim’in ateşe verilen “serin ol” emrinin ardından kurtulduktan sonraki Allah’a olan duyduğu güveni dikkat çekmektedir. Hız. İbrâhim’in putlara tapan kavmini davet ederken Allah’ın sonsuz kudretine olan bağlılığına dikkat çekmiş ve Allah’ı müşriklere karşı şu şekilde koruyarak bir tevekkül örneği göstermiştir:

فَانَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾ الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُبَيِّتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ ﴿٨٢﴾

“İşte bunlar gerçekten benim düşmanımdır; yalnızca âlemlerin Rabbi hariç. Ki beni yaratan ve bana hidayet veren O’dur; Bana yediren ve içiren O’dur, Hastalandığım zaman bana şifa veren O’dur; Beni öldürecek sonra diriltecek olan da O’dur. Din (ceza) günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum da O’dur;”²³⁷

Ayrıca yine evladı İsmail’in, kurban edilmesi emri karşısındaki tavır ve kararlılığı hiç şüphesiz mükemmel bir teslimiyet ve güven tevekkülü ile açıklanabilir. Aynı şekilde oğlunun da bu teslimiyeti göstermesi peygamberi bir duruşun timsali niteliğinde gerçekleşmiştir:

²³⁵ Buhârî, İman, 4; Müslim, İman, 64.

²³⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur’an Tefsiri*, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013), 187-188.

²³⁷ eş-Şuarâ 26/77- 82.

فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ ﴿١٠١﴾ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا آبَتُ

افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ ﴿١٠٢﴾ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿١٠٣﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَن يَا إِبْرَاهِيمُ

﴿١٠٤﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿١٠٥﴾

“Biz de onu halim bir çocukla müjdeledik. Böylece (çocuk) onun yanında koşabilecek çağa erişince (İbrâhim ona): ‘Oğlum’ dedi. Gerçekten ben seni rüyamda boğazlıyorken gördüm. Bir bak sen ne düşünüyorsun (Oğlu İsmail) Dedi ki: ‘Babacığım, emrolduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’. Sonunda ikisi de (Allah’ın emrine ve takdirine) teslim olup, (babası İsmail’i kurban etmek için) onu alnı üzerine yatırdı. Biz ona: ‘Ey İbrâhim’ diye seslendik. Gerçekten sen rüyayı doğruladın. Şüphesiz biz ihsanda bulunanları böyle ödüllendiririz.”²³⁸

Hız. İbrâhim’in babası Azer’i tevhide davet ederken kullandığı iletişim hiç şüphesiz bir tevekkül abidesi olarak değerlendirilebilir. Hiçbir şekilde Allah’a sığınmaktan bir an olsun geri durmayan Hız. İbrâhim kendi babasına bile bu tevekküle bağlılığını nötr bir duygu ile ifade etmiştir. Çünkü tevekkül duygusu babasının cehenneme gitmesinden duyacağı üzüntü ve korku hissini kontrol edilmesini sağlamıştır. Nitekim bu his “Allah’tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur” ifadesi ile nötr bir duygu sembolizasyonu ortaya konmuştur:

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءُؤُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا

بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا

أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

“İbrâhim’de ve ona uyanlarda size güzel bir örneklik vardır; onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Bilin ki bizim sizinle ve Allah’ı bırakıp da taptıklarınızla bir ilişiyimiz yoktur. Sizi (ve değerlerinizi) reddediyoruz. Sizinle bizim aramızda, siz bir tek Allah’a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret açıkça ortaya çıkmıştır. Ancak İbrâhim’in, babasına Hiç şüphelen olmasın bağışlanman için dua edeceğim, ama

²³⁸ es-Sâffât 37/101-105.

Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur demesi başka. Rab-bimiz! Sadece sana dayanıp güvendik (tevekkül ettik), sana yöneldik; dönüş de ancak sanadır."²³⁹

İbn Kesîr, bu ayetlerde Allah'a sığınmanın kul için bir manevi güven iklimi oluştura-cağına işaret eder. Bununla birlikte Allah'ı vekil kılmakla, mümin bir ferdin net bir şekilde müşriklerden ayrıldığıının izahatını yapar. Hz. İbrâhim'in ve yanındakilerin te-vekkülü sayesinde küfredenlerden ayrıldığına ve böylelikle Allah'a olan yönelme ve güven duygusunun yükseldiğine şu şekilde işaret eder:

"Bilahare Allah Teâla İbrâhim'in ve beraberinde bulunanların, kavimlerinden uzak-laşarak Allah Azze ve Celle'ye sığındıklarını ve şöyle yalvardıklarını haber veriyor: 'Ey Rabbımız, Sana tevekkül ettik ve Sana yöneldik. Dönüş de ancak Sana'dır.' Bütün işlerde Sana dayandık. Bütün işlerimizi Sana teslim ettik ve Sana bıraktık. Ahiret di-yarında dönüş Sana'dır."²⁴⁰

2.3.3. Öfke

Kur'an-ı Kerim'de öfke sözcüğünü ifade eden kavramlara bakıldığında en çok dikkat çeken ve birbirine yakın olan "el-ğayzu", "el-ğadabü", "es-sehatü" kelimeleri görül-mektedir. Öfkenin en şiddetli hali olan El-ğayzu, insanın hararetli kızgınlık halini an-latmaktadır. Nefsin, menfî bir fitratla gün yüzüne çıktığı el-ğayzu'nun, Cenâb-ı Hakk'ın kudretiyle var olan varlığın tabiatına aykırı olduğu dile getirilmektedir. Çünkü insan öfke kontrolünü tesis etmez ve kızgınlık boyutuna geçerek insani fitratından çı-kıp şuursuzca kontrolü yitirmesi bir mümin kimliğinde hoş görülme-yen nefis zafiyeti olarak görülmektedir.²⁴¹

Gadab, intikam kastıyla kalpteki kanın hareketlenmesi olarak tarif edilen²⁴² ve Kur'an'da öfkeyi ifade etmek üzere en çok kullanılan "غضب gadab" kavramı rızanın tezatıdır. Gadab olumlu veya olumsuz olarak ikiye ayrılmış olup; hak ve din namına

²³⁹ el-Mümtehine 60/ 4.

²⁴⁰ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, VIII, 87.

²⁴¹ Ahmet Koç, "Okul Öncesi Dönemde Ailede Çocuğun Din Eğitimi", çev. K. Sandıkçı, *Ço-cuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, (İstanbul: Ensar Yayınları: 2010), 627-658.

²⁴² İbni Manzur, *a.g.e.*, II, 648-649.

ortaya çıkan kısmı olumlu, hakka tecavüz eden kısmı ise olumsuz sayılmıştır. Gadap kökünden türetilen kelimeler Kur'an'da fiil olarak “غَضِبَ” gadibe”, mastar şeklinde “gadab”, ismi fail halinde “مُغَاضِبٌ mugâdib”, sıfat durumunda “غَضَبَانَ gadaben” gibi farklı şekillerde yer almaktadır.²⁴³ Allah'ın gazabı onun isyanı kabul etmemesi ve İs-yankâr olanları cezalandırması diye tarif edilmiştir. “غَاضِبٌ Gadip” fiilinin maklup hali “بَغُضٌ begude” fiili de aynı şekilde şiddetli Öfkeyi ifade etmektedir yine bu kökten türeyen kelimesinin de farklı ayetlerde yer aldığı görülmektedir.²⁴⁴

Bu sebeple kulluk bağlamında İslam'da şeytani ve dünyevi vasıfları temsil eden nefsin terbiye edilmesi noktasında Allah Teâlâ, öfkenin kontrol edilmesini kati surette temel bir düstur olarak salık vermektedir. Nitekim Kurân-ı Kerîm, “el-ğayzu” bağlamında öfke kontrolünü şu şekilde nakletmektedir:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾

“Onlar bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever.”²⁴⁵

Gayz, (غَيْظ), öfke ifade eden bir kavramdır. Aynı kökten müştak değişik şekilleri ile on ayrı ayette zikredilmiştir.²⁴⁶ Allah'ın kendi öfkesini Kur'an'da “gayz” kelimesi ile ifade etmediği görülmektedir. Bu kökten türeyen kelimeler, kâfirlerin, münafıkların, Firavun'un ve cehennemın öfkelerini ifade ettiği zikredilmiştir. Ayrıca müminlerden bahsederken olumlu anlamda “وَالْكَامِئِينَ الْغَيْظَ”²⁴⁷, “وَيُرْهِبُ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ”²⁴⁸ şeklinde kullanılmıştır. Gayz, gadaplanmanın çok daha şiddetlisi ve heyecanlısıdır. Gadap, gücü yeten

²⁴³ Fatiha, 1/7; Bakara, 2/61; Al-i İmran, 3/112; Nisa, 4/93; Maide, 5/60; Araf, 7/71, 150, 152, 154; Enfal, 8/16; Nakl, 16/106; Taha, 20/81, 86; Enbiya, 21/87; Nur, 24/9; Şura, 42/16, 37; Fetih, 48/6; Mücadile, 58/14; Mümtahine, 60/13.

²⁴⁴ İbni Manzur, *a.g.e.*, II, 649.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/134.

²⁴⁶ Al-i imran, 3/119, 134; Tevbe, 9/15, 120; Hacc, 22/15; Furkan, 25/12; Şuara, 26/55; Ahzap, 33/25; Fetih, 48/29; Mülk, 67/8.

²⁴⁷ Ali İmran, 3/134.

²⁴⁸ Tevbe, 9/15.

ve kudretli olanların, gayz ise acizlerin öfke halidir. Bu nedenle gadap açıkça ortaya çıkar gayz ise gizlidir.²⁴⁹

Suht, müştakkı olan kelimeler Kur'an-ı Kerim'in dört yerinde geçen²⁵⁰ “سخط”, razı ve hoşnut olmanın tersini ifade etmektedir. Aynı zamanda kerih görmek, gadap ve buğz etmek anlamındadır. Kur'an-ı Kerim'in üç yerinde Allah'ın öfkesini ve hışmını anlatan bu söz,²⁵¹ bir yerde de münafıkların kırgınlığını ifade etmek için kullanılmıştır.²⁵²

Fert, öfke duygusunu bastırması veya reddetmesi sağlıksız bir ifade noktasında yer almaktadır. Öfkenin her türlü bireyi uyarıcı ve savunucu bir özelliğe sahiptir. Aynı zamanda öfke harekete geçiren diğer bir yöne sahiptir. Böylelikle öfke duygusu insanın fitrî ve biyolojik yapısını direk olarak etkileyen ve bir problem karşısında uyarıcı çerçevede yer alır. Kendi öz değerlerine yönelik zarar veren veya saldıran bütün olgular karşısında bireyi haberdar eden bu öfke duygusu, sağlıklı olarak yaşanması ve yönetilmesi önemlidir. Tam aksine bu duygunun sağlıklı kontrol edilememesi yıkıcı bir saldırganlığa dönüşebilir.²⁵³

Öfkenin kontrolü için bastırma veya patlama şeklinde ifade etme biçimi yanlış bir refleks olarak değerlendirilmektedir. Bu sağlıksız öfke yönetimleri genellikle bireyin dönemselsel geçiş süreçlerine bağlı olarak gerçekleşir. Özellikle buluş çağı ve devam eden ergenlik dönemleri bu sağlıksız öfke kontrollerinin yaşandığı temel dönemler olarak telakki edilir.²⁵⁴

Öfke bağlamında bireyin duygu temeli iyi-kötü veya doğru-yanlış şeklinde bir ikileme de gruplandırmak yanlış olur. Öfkenin yaşanması bu duygunun sağlıklı kontrolüyle ferde yarar veren bir yönünü ortaya çıkarır. Doğru yaşanan öfke duygusu bireye

²⁴⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, VII, 450.

²⁵⁰ Ali İmran, 3/162; Maide, 5/80; Tevbe, 9/58; Muhammed, 47/28.

²⁵¹ Ali İmran, 3/162; Maide, 5/86; Muhammed, 47/28.

²⁵² Tevbe, 9/58.

²⁵³ Çiğdem Soykan, “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi*, C. 11, S. 2, (2003): 19-27.

²⁵⁴ Rosemarie Smead Morganett, *Yaşam Becerileri Ergenler İçin Grupla Psikolojik Danışma Uygulamaları*, çev. Alim K., Sonay G., Mehmet S., (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2013), 18.

hiçbir şekilde rahatsızlık vermez ve ifade edildiğinde de bireyi rahatsız etme fikrini otokontrol olarak ortadan kaldırmaktadır. Öfkenin bastırılması hiçbir sınırı tanımayan ve neticesi öngörülemeyen yıkıcı sonuçlara sebebiyet verebilir. Böylelikle birey hem iç hem de dış karmaşaların doruk odağında yer alarak duygu yönetimini kaybeder.²⁵⁵

Öfke duygusunu şekillendiren ve ortaya çıkaran olumsuz fikir ve fiiller hem psikolojik olarak hem de toplumsal olarak yaşamın genel işleyişine büyük oranda negatif bir etkileyiş süreci kazandırmaktadır. Bu doğrultuda psikoloji ve içsel irade, bireyin öfke duygusunu kontrol edebilme mücadelesine çözüm üretmeye çalışmaktadır. Temel çözüm önerileri ahlak sistemi etrafında daha etkili bir davranışa dönüşmektedir.²⁵⁶ Din, öfke duygusunu kontrol altına alma konusunda birçok çözüm önerisi sunar. Böylelikle birey, öfke duygusunu kontrol ederek hem psikolojik bağlamda hem de toplumsal bağlamda olumsuz eylem ve fikir dünyasından uzaklaşmış olur.

Öfkeyi ortaya çıkaran temel sebepler “engelleme”, “kıskançlık-haset-imrenme”, “kışkırtma-tahrik etme” ve “reddedilme”dir.²⁵⁷ Bunlara detaylı olarak şu şekilde açıklanabilir:

a. Engelleme: Öfke Duygusunu ortaya çıkaran sebeplere detaylı bakıldığında ilk göze çarpan husus batı literatüründe “frustratio” olarak bilinen “engelleme”dir. Bireyin istek ve ihtiyaçlarına ulaşma noktasında önüne çıkan her engelleyici olgu bir öfke sebebi olarak ifade edilmektedir. Nefis sahibi olan insan kendi istek ve arzularının hedefinde ulaşmak istediği noktaya kendisini şartlar fakat bu hedefe ulaşmadığı zaman olumsuz bir duygu olarak karşımıza öfke duygusu çıkar.²⁵⁸

²⁵⁵ Hülya Arslantaş ve Filiz Adana, “Ergenlikte Öfke Ve Öfkenin Yönetiminde Okul Hemşiresinin Rolü”, *Adanan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, (2011): 57-62.

²⁵⁶ Hüseyin İbrâhim Yeğın, “Öfke Duygusu Ve Dinî Açıdan Baş Edebilme Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, (2010): 235 -258.

²⁵⁷ Necmi Karşlı, “Dindarlık Ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 50, (2012): 57-70.

²⁵⁸ Necmi Karşlı, *A.g.e.*, 60

b. Kıskançlık-haset ve imrenme: Öfke duygusunu filizlendiren ve bu duyguyu saldırganlık boyutuna taşıyan diğer bir sebep ise kıskançlık-haset ve imrenme duygusudur. Çünkü insan elde edemediğini ya dışlar ya varlığını kabul etmez ya da olumsuz manada kıskanır. Tüm bunlar haset duygusu ile birleşip adeta bir düşmanlık çerçevesine taşınır.²⁵⁹

c. Tahrik: Öfkeyi ortaya çıkaran diğer bir sebep ise tahrik etme veya kışkırtmadır. Karşıdaki kişiyi kışkırtan olgular aynı zamanda onun bu kışkırtmaya karşı bir refleks geliştirmesine sebebiyet verir neticede de öfke duygusu ortaya çıkar.²⁶⁰

d. Reddedilme: Bu his, bireyin kabul edemeyeceği bir içsel acziyetin terennümü olarak ortaya çıkar ve sonucunda öfkeye dönüşen saldırganlık çerçevesini doğurur. Bu sebeple nefsinin istediği ve talep ettiği olgulara ulaşmayan birey bu durumu kendine yapılan bir yanlış olarak algılar ve öfke duygusu ile saldırgan bir çehreye bürünür. Öfke duygusunu ortaya çıkaran sebepler arasında en ağır temel reddedilme olarak dile getirilir.²⁶¹

Öfkenin insan fitratı için gerekli olan ve zarar verici birçok derecesi bulunmaktadır. Bu dereceler üç başlık altında toplanır. Öfkenin bu derecelerini şu şekilde tablolastırmak mümkündür:

Tablo 3.1: Öfke duygusunun dereceleri ve çeşitleri²⁶²

Öfke		
Olumsuz Dereceler		Olumlu Dereceler
İfrât	Tefrit	İ'tidal
Saldırganlık, Kıskanmak.	Cebanet, Çok Az Öfkelenmek: Korkmak, Kaçmak.	Şecaat, Hamiyet, Hak ve Onur, Din ve Ahlak Değerlerinin Korunması İçin Kâfi Derecede Olan Öfke.

²⁵⁹ A.g.e., 62

²⁶⁰ A.g.e., 60

²⁶¹ A.g.e., 61

²⁶² Hüseyin İbrâhim Yeğin, “Öfke Duygusu Ve Dinî Açıdan Baş Edebilme Yolları“, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 10, S. 2, (2010): 235 -258.

Öfke duygusunun derecelerinde en yüksek nokta ifrat olarak dile getirilmektedir. İfrat, din ve akıl hâkimiyetinden hayatını uzaklaştırıp tefekkür dünyasını kullanmayan kişilerde ortaya çıkan derecedir. Bu kişilerde kıskançlık, saldırganlık ve en ağır iftiraları atabilme yatkınlıkları mevcuttur. Bu sebeple Peygamberlerin tevhid mücadelesinde saldırganlaşan öfkeli güruh daima müşrikler olmuştur. Bu sebeptendir ki Hz. İbrâhim'in davetine icabet etmedikleri gibi onu mancınıkla ateşe atmışlardır.²⁶³

Öfkenin müspet olmayan diğer derecesi ise "tefrit"tir. Tefrit, korkamaya yakın bir derecedir. Bu mevki kişinin öfkesinin en aza indiği ve öfkelenmesi gereken yerde öfkelenmeyip kaçmayı tercih eden kişilerin derecesidir. Öfkenin en az olduğu ve korkmaya yakın olan bu derece cebânet olarak dile getirilmiştir. Birçok İslam âlimi tarafından "cebanet" olumsuz olarak karşılanmıştır. Nitelim İmam Şafî, cebanet için şu cümleleri zikretmiştir: "*Kızmayı gerektiren yerde kızmayan merkeptir.*"²⁶⁴ İmam Gazali ise, "cebânet"i "aşırı gerilik" ve "korkaklık" şeklinde dile getirmiştir. Ona göre haksızlık karşısında öfkelenmek ve kızmak gerekir, aksi halde kişi cebanete düşer ve aslını yitirip nefesine uyar.²⁶⁵

Öfkenin olumlu derecesi olan i'tidâl, haksızlığa karşı bir savunma derecesi olarak dile getirilir ve cesaret ile aynı paydada birleştirilir. İnsanın kendi tabiatını, ahlakını, hayatını, dinini ve değerli varlığını koruyacak kadar göstermiş olduğu öfke mertebesi i'tidaldir.

İnanç sistemi ve İslami bağlamda öfke ile mücadele etme konusunda metodolojik bir çalışma gerçekleştiren Hüseyin İbrâhim Yeğin, öfkeyle başa çıkmanın iki temel çaresini zihinsel ve davranışsal olarak şu şekilde vurgulamaktadır:

I. Zihinsel (Bilişsel) Çareler:

- a. Âhiretteki Akıbet Üzerine Düşünme.
- b. Ölüm Düşüncesi.

²⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVIII, 465.

²⁶⁴ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alâî*, çev. Mazlum Beyhan, (İstanbul, Klasik Yayınları, 2012), 170.

²⁶⁵ İmam Gazalî, *İhya-i Ulumi'd-Dîn*, II, 38.

- c. Sabır.
- d. Sevgi.
- e. Tevhid Düşüncesi.

II. Davranışsal Çareler:

- a. Susmak-Cevap Vermemek.
- b. Oturmak Veya Yatmak.
- c. İstiâze Etmek: İstiâze, “Eûzübillâhimineşşeytânirrâcîm” Demektir.
- d. Abdest Almak.
- e. Toprağa Temas Etmek.
- f. Duâ Ve Zikir Etmek.

Bununla birlikte Karşılı, İslam’ın öfke hissini kontrol altına alma konusundaki tavrı bilişsel, iletişim ve davranış olarak üç bağlamda değerlendirmektedir.²⁶⁶ Yeğîn’den farklı olarak öfke duygusunu kontrol altına alma konusunda “Allah’ın öfkesini yenenlere verdiği mükâfatları düşünmek” fikrini öne attığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle Karşılı, çalışmasında öfkenin beş temel üzerinde yok edilebileceğini zikretmiştir. Bunlar;

- Allah’ın Öfkesini Yenenlere Verdiği Mükâfatları Düşünmek²⁶⁷
- Ölümü Düşünmek²⁶⁸

²⁶⁶ Hüseyin İbrâhim Yeğîn, “Öfke Duygusu Ve Dinî Açıdan Baş Edebilme Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, (2010): 235 -258.

²⁶⁷ Âl-i İmrân 134: “Onlar, bollukta ve darlıkta da infak eder, öfkelerini yener, insanları affederler.”; İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, IV, 1364: “Öfkelerini yenenler, insanların kusurlarını bağışlarlar. Öfkeleri kabardığı zaman onu yener ve kendilerine kötülük yapanları affederler. Bir hadiste şöyle buyrulur: Allah Teâlâ: ‘Ey Âdemoğlu, öfkelendiğinde Beni an (hatırla) ki Ben de öfkelendiğimde seni hatırlayayım da helak ettiklerim arasında seni de helak etmeyeyim’, buyurmuştur. Bu hadisi İbn Ebu Hatim rivayet etmiştir. Ebu Ya’la Müsned’inde rivayet ediyor: Muhammed İbn el-Müsenna, Enes İbn Malik’ten, o da babasından rivayet etti ki, Resûlullah (sav.): ‘Kim öfkesini tutarsa, Allah da ona karşı azabını tutar. (Ona azap etmez.) Kim dilini saklar, muhafaza ederse Allah da onun ayıbını gizler. Kim de Allah’a özrünü beyan ederse Allah o kimsenin özrünü kabul eder’, buyurmuştur.”

²⁶⁸ el-Enbiyâ, 21/35: “Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz.” en-Nahl 16/70; el-Mü’minun 23/15; ez-Zümer 39/30; en-

- Affedicilik²⁶⁹
- Sabır
- Sevgi.²⁷⁰

Öfkenin diğere bir boyutu olan intikam hırsının yüzde belirmesi anlamına gelen “el-ğadabü” önemli bir husustur. Bu kavram daha çok öfkenin zarar verici ve yıkıcı yanını temsil etmektedir. Bu sebeple de bireyin öfke kontrolü bağlamında bu yıkıcı fiille hareket etmemesi gerekir. Aksi halde kutsiyetlik attığı bütün dış dünyası ve dar insani ilişkileri zarar görür. Öfkenin ileri bir safhası olan bu kızgınlık hali ve kontrolü Hz. Musa üzerinden şu şekilde aktarılmaktadır:

﴿وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَابَ وَفِي سُخْرِيهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ﴾ (١٥٤)

“Musa’nın öfkesi dinince (attığı) levhaları aldı. Onların yazısında Rableri için korku duyanlara bir hidayet ve bir rahmet vardı.”²⁷¹

Öfkenin üçüncü safhası ise cezalandırma gerektiren şedit gazap hissine kapılmak olarak “es-sehatü” kelimesi önemli bir noktada yer almaktadır. Bu doğrultuda “es-sehatü” Cenab-ı Hakk’ın cezalandırıcı yönüyle kullanılmaktadır. Nitekim bu öfkenin cezalandırıcılık vasfı şu şekilde nakledilmektedir:

Necm 53/44; et-Tevbe 9/116; ed-Duhan 44/8; el-Vaki’a 56/60; en-Nisâ 4/78; Lokman 31/34; el-Cum’a 62/8; el-Ahzâb 33/16; Yusuf 12/101; el-En’âm 6/ 162; el-A’raf 126; Âl-i İmrân 91; el-A’raf 57; er-Rûm 19; el-Fatır 35/ 9; el-Casiye 5; el-En’am 6/ 95; Yasin 33; el-Hadîd 17; el-Hac 22/5; en-Nahl 16/65; el-Bakara 2/164; er-Rûm 30/50.

²⁶⁹ el-Hucurât 49/10: “Rabbinizden mağfiret istemeye ve Cennete girmeye koşunuz. Bunun için çalışınız! Cennetin büyüklüğü gökler ve yer küresi kadardır. Cennet, Allahü teâlâdan korkanlar için hazırlandı. Bunlar, az bulunsa da çok bulunsa da mallarını Allah yolunda verirler. Öfkelerini belli etmezler. Herkesi affederler. Allahü teâlâ, ihsan edenleri sever.”; eş-Şûrâ 42/37: “Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar.”

²⁷⁰ Necmi Karşlı, Dindarlık Ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma, *Ekev Akademi Dergisi*, (50), 2012: 57-70.

²⁷¹ el-Arâf 7/154.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا آسَخَطَ اللَّهُ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَآخَبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

“Bunun da sebebi, Allah’ı öfkeliendiren şeylerin peşine düşmeleri ve O’nun hoşnut olacağı şeylerden nefret etmeleridir. Bu yüzden Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır.”²⁷²

تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾

“Onlardan birçoğunun inkârcıları dost edindiklerini görürsün. Onların önceden kendileri için hazırladığı şey, yani Allah’ın onlara gazap etmesi ne kötü bir sonuçtur! Hem de onlar azapta sürekli kalacaklardır.”²⁷³

أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَيَبْسُ الْمَصِيرُ ﴿١٦٢﴾

“Allah’ın rızasına uyan kimse, Allah’ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? O, ne kötü varılacak yerdir!”²⁷⁴

Üzerinde durulan bu üç kelime, birbirlerine yakın olarak kullanılmaktadır. Öfke, gazap ve gazaplanmak etrafında gelişen bir duygu olarak ele alınmıştır. Öfke duygusunun da kontrol edilmesi tevhid mücadelesinde şirk ehline karşı takınılacak en temel tavır olarak; peygamberi bir duruşun timsali denilebilir. Bu nispette kontrol altına alınamayan öfke duygusu, önce bireyin kendine ardından da dine, ahlaka, topluma hâsılı bütün dış çevreye olumsuz yönde etki eder. Öfke hem kişinin şahsına hem de topluma zarar verir. Her şeyinden emin olunan ideal Müslüman portföyünde, öfke kontrolünün hiç şüphesiz temel belirleyici kaideler arasında yer alması gerektiği başta din psikolojisi olma üzere bütün İslam disiplinlerinde bildirilmektedir.

Hz. İbrâhim Kıssası zemininde öfkenin ele alınışına bakıldığında fitraten Hz. İbrâhim’in öfkeli olmama durumu net bir şekilde ifade edilmiş ve onun yumuşak huylu ve merhametli bir özelliğe sahip olduğu dile getirilmektedir:

²⁷² Muhammed 47/28.

²⁷³ el-Mâide 5/80.

²⁷⁴ Âl-i İmrân 3/162.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

“Çünkü İbrâhim, çok yumuşak huylu ve çok yufka yürekli (yanık kalpli) idi.”²⁷⁵

Yine bu doğrultuda babasını hak yola davet etmeye çalışan Hz. İbrâhim hiçbir şekilde öfke duygusuna kapılmamış ve onunla gayet samimi ve düşünmeye sevk edici bir üslupla diyalog kurmuştur. Nitekim bu öfke kontrolünü şu ayette hissetmek mümkündür:

وَأَذَّكَأَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ إِذْ رَأَىٰ أَن تَخَذُ أُصْنَامًا ۖ إِلَهًا ۚ إِنَّكَ وَرِثَاقٌ لِّمُؤْمِنٍ ﴿٧٤﴾

“İbrâhim, babası Âzer’e demişti ki: sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum”.²⁷⁶

Hız. İbrâhim’in, kendi kavmini şirkten kurtarma adına verdiği mücadelede öfkeye yer vermediği dikkat çekmektedir. Sadece bir yerde öfkenin akilane bir reflekse büründüğü durumu “putları kırma hadisesi”nde görmek mümkündür. Allah’a karşı şirk koşan Hz. İbrâhim’in kavmi, tevhide olan çağrılara kulak asmayıp şedit bir menfiyetle tepki gösterince onların ilahlarını (putlarını) aciz kılacak bir olay olan putların kırılması hadisesi gerçekleşmiştir. Putları kıran Hz. İbrâhim, bu olayda şirk ehline karşı olan öfkesini putları kırarak kontrol ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür. Böylelikle de öfkenin yıkıcı değil tam aksine tevhid mücadelesinde yapıcı bir tavır olduğu Hz. İbrâhim Kıssası’nda tespit edilmiştir. Hz. İbrâhim öfke duygusunu Allah’a şirk koşanlara karşı akilane düşünmeye sevk etme noktasında ele almış ve kontrol etmiştir. Şirk ehline karşı olan öfkesini putları kırarak kontrol eden Hz. İbrâhim, putların ne kadar aciz olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim bu öfke durumu şu şekilde zikredilmiştir:

وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾

“Allah’a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir tuzak kuracağım. Derken o, bunları parça parça etti. Yalnız kendisine başvursunlar diye onların büyüğünü sağlam bıraktı.”²⁷⁷

²⁷⁵ Hûd 11/75.

²⁷⁶ el-En’âm 6/74.

²⁷⁷ el-Enbiyâ 21/57-58.

İbn Kesîr, Hz. İbrâhim'in putları kırması hadisesini Süddî'den naklederek Hz. İbrâhim'in kavmi ile olan mücadelesinde bir bayram gününü bile tevhid mücadelesi için elinin tersiyle itip şiddetli bir öfke içinde olduğunu ifade eder. Bununla birlikte büyük öfkesi doğrultusunda bayrama katılmamak için "ben hastayım" şeklinde bir bahane ürettiği ve bunun sonucunda da öfke ile putları kırdığını şu şekilde aktarmaktadır:

*"Hz. İbrâhim Halil kavminden bir kısmına işittirecek şekilde onların putlarına bir tuzak hazırlayacağına, onlara eziyet verip onlar arkalarını dönüp bayram yapmaya gittiklerinde onları kıracağına yemin etti. Onların kasabaları dışına çıkıp kutladıkları bir bayramları varmış. Süddî der ki: Bu bayram vakti yaklaştığında babası ona: Ey oğulcuğum, keşke bizimle birlikte bayram yerine çıkmış olsaydın bizim dinimiz senin de mutlaka hoşuna giderdi, demişti. Hz. İbrâhim onlarla beraber çıktı. Yolun bir kısmında iken kendini yere atıp: Ben hastayım, dedi. O yere yıkılmış halde iken yanından geçmeye başladılar. Onlar: Sana ne oldu? diyor o da: Ben hastayım, diye cevap veriyordu. Onların hepsi geçip de zayıfları kaldığında: Allah'a yemin ederim ki putlarınıza bir tuzak kuracağım, dedi ve kavminin zayıfları bunu işittiler. Ebu İshak'ın Ebu'l-Ahvas'dan, onun da Abdullah İbn Mes'ud'dan rivayetine göre; o, şöyle anlatmış: İbrâhim'in kavmi bayram yapmaya gittiklerinde ona uğrayıp: 'Ey İbrâhim, bizimle birlikte çıkmıyor musun?' diye sordular, o: Ben hastayım, dedi. Ertesi gün olduğunda: Allah'a yemin ederim ki, siz ayrıldıktan sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım, dedi ve içlerinden bazıları bunu işitti."*²⁷⁸

Putların kırılmasını kabullenemeyen küfür ehli Hz. İbrâhim'in öldürülmesini istemişlerdir. Hz. İbrâhim ise kavminin içinde bulunduğu durumu açıklamaya çalışmış ve yaptıklarının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Taptıkları ilahların aciz birer cansız obje olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun neticesinden de onların cehenneme gideceklerini ve oradaki gazap karşısında birbirlerine faydalarının dokunmayacağını, kıyamet günü, büyük bir lanetin onları beklediğini ifade etmiştir. Kavminin ölüm tehditlerine karşı kesinlikle sert bir refleksle cevap vermeyen halim sıfatını öne çıkaran Hz. İbrâhim, öfke duygusunu zerre miktar hissetmeyerek kavminden uzaklaşmayı; hicret etmeyi istemiştir. Böylelikle öfkesini kontrol etmiş ve batıl karşısında öfkelenmeden Allah'a sığınarak tevekkül etmiştir. Bu tablo Kur'ân'da şu şekilde nakledilmektedir:

²⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, V, 349.

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجِيَهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ

إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا

وَمَا أُولَئِكَ إِلَّا لَوْمَةٌ لَكَ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾ فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾

“Kavminin (İbrâhim’e) cevabı ise, Onu öldürün yahut yakın! demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda, iman eden bir kavim için ibretler vardır. İbrâhim onlara) dedi ki: -Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah’ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (geldiğinde) ise, kiminiz kiminizi tanımayacak, kiminiz kiminizi lanetleyecektir. Varacağınız yer cehennemdir. Ve hiç yardımcınız da yoktur. Bunun üzerine ona sadece Lut iman etti. (İbrâhim) de dedi ki: -Ben Rabbime hicret edeceğim. Şüphe yok ki O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.”²⁷⁹

Hz. İbrâhim kavmine karşı tüm bunlara rağmen oldukça sabırlı ve merhametli davranmış, onları Allah’a havale ederken bile onların cezalandırılmasını direk olarak istememiş ıslahı noktasında dua etmiştir. Bu duasında öfkesinden veya nefretinden zerre miktar bir his görülmez. Nitekim bu tavrını İbrâhim Sûresi’nde şu şekilde zikretmektedir:

رَبِّ إِنِّهْنِ أَضَلَّلْنَ كَثِيرًا مِنْ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِ فَإِنَّهُ مِنِّيْ وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣١﴾

“Rabbim, gerçekten onlar insanlardan birçoğunu şaşırtıp-saptırdı. Bundan böyle kim bana uyarırsa, artık o bendendir, kim bana isyan ederse elbette Sen, bağışlayansın, esirgeyensin.”²⁸⁰

Bu ayette Hz. İbrâhim’in Allah’la olan konuşmasında hissedilen duygu öfkeden uzaktır. Çünkü Allah’ın merhametinin yanında onun azabının da olduğu bilinciyle kavmine olan öfkeyi göstermez. Çünkü bilir ki artık kavmi için azaptan başka bir çare kalmamıştır. Yukarıdaki ayette Ömer Nasuhi Bilmen’in tespitine göre “vaidi ilâhî”nin var olması ve müşrikler için kâfi olması, Hz. İbrâhim’in Allah’la konuşmasındaki öfkesiz

²⁷⁹ el-Ankebût 29/24-26.

²⁸⁰ İbrâhim 14/36.

duruşa ve öfke kontrolünü sağlamasına bağlanabilir. Nitekim yukarıdaki ayet-i kerime şu şekilde açıklanmıştır:

“Hazret-i İbrâhim, şöyle de niyaz etmiştir ki: (Ey Rab’bim!) Ey kerim ve rahîm olan mabudum! (Muhakkak ki, onlar) o putlar, birer aleti fesat oldukları cihetle (nâstan birçoklarını idlâl ettiler) Birer sebep-i delâlet bulundular, onları terviç edenler, onların vasıtasıyla başkalarını dalâlete düşürerek şirk içinde bıraktılar (imdi her kim) o insanlardan (bana tâbi olursa) benim davet ettiğim dini tevhidi, millet-i islâmi kabul eylerse, (şüphe yok ki, o bendendir). Onunla ben manen bir vücut gibi bulunmuş oluruz. Aramızda öyle bir vahdeti maneviye vücuda gelmiş olur. (Ve) bilâkis her (kim bana âsi olursa) benim davetimi kabul etmez, sapıklık üzere kalmaya, devam ederse (Artık muhakkak ki) keyfiyet takdiri ilâhîye muallâk bulunmuştur. Ey Kerim olan Mabudumuz! (sen çok yarlıgayıcısın) öyle kimseleri tebdil-i fikre, tassih-i itikada nail ederek geçmiş günahlarını af ve setre kâdirsin. Ve Yarabbi, Sen şüphe yok ki, (çok esirgeyicisin) kullarının haklarında merhametin pek galiptir, herhangi bir günahkâr kuluna da merhamet ederek onu selâmete erdirebilirsin. Şu kadar var ki, küfür ve şirk üzere devam edip o hâl üzere ölenler hakkındaki, vaidi ilâhî, kâfidir, onlar bu rahmeti azimeye istihkaktan kendilerini ebediyyen mahrum bırakmışlardır.”²⁸¹

Hiz. İbrâhim, yine babasının onu taşıyacağını söylemesine bile öfkelenmemiş, gayet sakin bir şekilde öfkesini kontrol edip babasının affi için Allah’ın merhametine sığınmıştır:

قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنِ الْهَيْتَىٰ يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ تَنْتَه لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

“(Babası) Demişti ki: ‘İbrâhim, sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer (bu tutumuna) bir son vermeyecek olursan, andolsun, seni taşa tutarım; uzun bir süre benden uzaklaş, (bir yerlere) git. (İbrâhim:) ‘Selam üzerine olsun, senin için Rabbimden bağışlanma dileyeceğim, çünkü O, bana pek lütüfkârdır’ dedi.”²⁸²

²⁸¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. IV, 1689.

²⁸² Meryem 19/46-47; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. IV, 2028: “Hazreti İbrâhim Pederi Azer’e Babacığım diye kemali hürmetle, nezaketle

Taberî, bu ayetleri tefsir ederken son kısımda babasının da esasen bir öfke kontrolü yaşadığına ve kendi oğluna zarar vereceğinden korktuğuna işaret edilecek şekilde ikinci bir açıklama getirmiştir. Meryem Sûresi 46. ayetin son bölümünde yer alan bu açıklamada Azer'in Hz. İbrâhim'e hitabı şu şekilde ifade edilmiştir:

*“Haydi, sen benden sağ salim uzak ol. Seni cezalandırmış olmayayım.”*²⁸³

2.3.4. Üzüntü

Olumsuz bir duygu olan üzüntü, yas ve hüznü temsil eden bir duygu olarak anlaşılmaktadır.²⁸⁴ Bununla birlikte ye's²⁸⁵, hasret²⁸⁶, nedamet²⁸⁷, hazan²⁸⁸, kasvetli olmak, acı çekmek, kederli olmak, acıma hissi, umutsuz olmak gibi duygular üzüntüyü çağrıştıran hisler arasında yer almaktadır. Üzüntü, insan bünyesinde ve fitratında psikolojik bir çöküşe ve çıkmaz bir manevi iklime sebebiyet verdiği için bütün dinlerde üzüntüyü ortaya çıkaracak her olgu, mücadele edilecek bir tavırla ele alınır.²⁸⁹ Çünkü

hitap ettiği halde Azer, ona «oğlum» diye hitap etmeyip adını söylemekle iktifa etmiş ve Hazreti İbrâhim'in mülayim, hayırhahane sözlerine karşı Azer onun hakkında şiddet göstermiş, tehditte bulunmuş, onun yurdundan uzaklaşmasını istemiştir, işte hayırhah zevata karşı kıymet bilmeyen, ahlâksız kimselerin tarzı hareketi böyledir.“

²⁸³ Taberî, *Camii'l-Beyân*, XVIII, 206.

²⁸⁴ Adil Çoruk, “Yönetim Süreçleri Açısından Yöneticilerin Duygu Yönetimi Davranışları” (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ç.O.M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 2012), 35.

²⁸⁵ İsfahani, *el-Müfredât*, 1196.

²⁸⁶ A.g.e., 283.

²⁸⁷ A.g.e., 1042.

²⁸⁸ A.g.e., 278.

²⁸⁹ Raphael Bonelli, Rachel E. Dew, Harold D. Koenig, David H. Rosmarin, Sasan Vasegh, “Depresyonda Dinî Ve Manevî Faktörler Araştırmaları Bir Araya Getirme Ve Değerlendirme”, çev. Nurten Kımtır, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 4, (2013): 224-244.

dinin tarifi bireyi hem bu dünyada hem de öteki yaşamda mutlu bir düzeye ulaştırmaktır. Dolayısıyla üzüntünün ortadan kaldırılması, dini yaşamın temel işlevleri arasında yer.²⁹⁰

İnsan biyolojisi ele alındığında bireyin kendi ve çevresi etrafında gelişen etkileşim ağındaki olumsuzluklar ve kayıplar üzüntünün temel sebebi olarak değerlendirilir. Yaşamın sona ermesi, sevginin bitmesi, sosyal hayat gereksinimlerinin sağlanamaması, beklenti ve arzuların gerçekleşmemesi gibi temel sebepler zemininde insan içsel dünyasında üzüntü duygusunu hisseder. Bu tavır tamamen düşünen ve duygusal hislerini doğru yaşayan bir insan refleksi olarak ortaya konmaktadır. Fitraten olumsuz bir manevi içsellik ve üzüntü, ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır.²⁹¹

İslam disiplinlerinden bakıldığında ise üzüntü, bireyin yaptığı hataların bir neticesinde hissedilmesi gereken bir duygu olarak dile getirilmektedir. Çünkü mümin birey emir ve yasakların dışına çıktığı vakit kendi yaratılma fitratında olan “kendi günahlarına üzülme” hissi ile hareket eder. Bu noktada üzüntü mümin bir bireyin inanç dünyasında günahları için duyması gereken bir his olarak değerlendirilebilir. Bu üzüntü hissini varlığı bireyi hataların tekrarlanmaması noktasında motive eden insani bir kul tavrı olarak değerlendirilebilir. Hataların üzüntü vermeyeceği bir iklim mümin bireyin inanç dünyasını bozarak daha sınırsız ve kuralsız bir yaşam boyutuna sevk edebilir. Fakat bu üzüntü hatalardan ders çıkarıp Allah’ın sonsuz merhametine sığınma olarak telakki edilmektedir.²⁹²

Hz. İbrâhim Kıssası bağlamında üzüntü duygusu değerlendirildiğinde ilk göze çarpan şüphesiz babası Azer’i tevhide olan daveti dikkat çekmektedir. Babasını Allah’a inanası noktasındaki çağrısı gayet iyi niyetli ve kibar bir üslupla gelişmiştir. Buradan hareketle Hz. İbrâhim, babasını davet ederken kurmuş olduğu cümlelerde hissedilen

²⁹⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İbadet Psikolojisi*, (İstanbul: İzci Yayınları, 1997), 23.

²⁹¹ Bedriye Öncü, “Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları”, *Kriz Dergisi*, C. 9, S. 1, (2001): 65-91.

²⁹² Fatma Balcı Arvas, “Psikolojide Ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 4, (2017): 109-128.

üzüntü duygusunun temel çerçevesi babasının diğer şirk içindeki kavmi ile birlikte helak olmasından duyduğu üzüntü ve buna bağlı olarak gelişen acıma duygusundan ileri gelmektedir.²⁹³ Fakat bu üzüntü ve acıma duygusunu babasına karşı gayet vakur bir üslupla koruyan Hz. İbrâhim, bir insanın babası için duyduğu üzüntünün yanında daha soğuk bir çerçevede gelişmektedir. Çünkü Allah, Hz. İbrâhim'e artık babasını vahdete davet etmesinin bir anlamı kalmadığı uyarısını alır almaz üzüntü ve acıma duygusunu kontrol altına alır. Bu tablo Kurân-ı Kerîm'de net olarak bildirilmiştir:

قَالَ أَرَأَيْبٌ أَنْتَ عَنِ الْهَيْبَةِ يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ تَنْتَهَ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُكَ رَبِّي

إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾

“Babası Ey İbrâhim! Sen benim ilâhlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Yemin ederim ki, eğer (onları kötölemekten) vazgeçmezsen, seni muhakkak taşlarım. (gerçekten veya söz ile- sana taş atarım). Haydi, uzun bir müddet benden uzak ol dedi. İbrâhim şöyle dedi: Selâm sana olsun, senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü o, bana çok lütüfkârdır.”²⁹⁴

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرْعَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَا اسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ

لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

“İbrâhim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için güzel bir misal vardır, onlar kavimlerine demişlerdi ki: Biz sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir. Yalnız İbrâhim'in babasına: Senin için mağfiret dileyeceğim, fakat senin için Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi (önlemeye) gücüm yetmez,

²⁹³ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 33.

²⁹⁴ Meryem 19/46- 47.

demesi hariç. Rabbimiz! Yalnız sana dayandık, sana yöneldik. Dönüşümüz de ancak sanadır."²⁹⁵

Bu ayette Hz. İbrâhim'in babası için olan üzüntüsü direk olarak hissedilmektedir. Hz. İbrâhim'in Allah'tan gelecek olanlara mâni olamayacağıının şuuruyla yine de babası için mağfiret dilemesi bu üzüntünün bir emaresi olarak nitelendirilebilir. Ömer Nasuhi Bilmen, bu ayeti "nümune-i imtisal" olarak nitelemiş ve şu açıklamaları getirmiştir:

*"Bu mübarek âyetler, kâfirlere karşı müslümanların nasıl bir cephe alacaklarına dair İbrâhim Aleyhisaelâm ile O'na îman etmiş olanları bir nümune-i imtisal olmak üzere gösteriyor. Kâfir olarak ölenler hakkında istiğfar caiz olmayıp İbrâhim Aleyhiselâm'ın babası hakkında istiğfarda bulunmuş olması ise ona karşı yapmış olduğu bir va'di yerine getirmek için olduğuna işaret buyuruyor. Ve azîz, hakîm olan Rab'bü'l-âlemîne tevekkül edilmesini ve mü'minlerin mağfiret-i ilâhîye'ye nail olup kâfirler için bir vesile-i fitne olmamasına duâ ve niyazda bulunulmasını beyan buyurmaktadır."*²⁹⁶

2.3.5. Mutluluk (Sevinç)

Hayatın bir gereksinime istinaden belli bir hedef doğrultusunda hissedilen hoş ve olumlu bir his olarak tanımlanabilir.²⁹⁷ Mutlu olma, zevk alma; coşkulu olma, rahatlama, tatminkârlık, haz almak, eğlenmek, gururlanmak, heyecanlı olmak ve hoşnutluk gibi hisleri içerisinde barındıran bir duygudur. Bu yönüyle yaşamı pozitif bir bakış açısıyla rahat kılar.²⁹⁸

Ferdin herhangi bir karşılık beklemeden yakın olarak ilgi ve şefkat gösterdiği dostluk bağlılığına sevgi ve bunun getirdiği duygu da mutluluk şeklinde anlamlandırılmaktadır. İnsanın etrafındaki diğer varlıkları sevmesi bir fazilet olarak ifade edilmektedir.²⁹⁹

²⁹⁵ el-Mümtehine 60/4.

²⁹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, C. XVIII, 3692.

²⁹⁷ Ferda Kervancı, "Büro Çalışanlarının Duygu Yönetimi Yeterlilik Düzeylerinin Geliştirilmesinde Duygu Yönetimi Eğitimi Programının Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008), 35.

²⁹⁸ Kevser İşliel, "Duygusal Zekâ Ve Liderlik" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013), 59.

²⁹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 54.

Bu noktada sevgi insanın çevresinin tanınmasıyla ilişkili bir duygudur. Sevgi duygusu ile çevresini tanıyan fert, tabiatı anlamlandırma adına Yaratıcı'ya yönelmeyi hedefler. Dolayısıyla sevgi duygusu bireyin kendi içsel dünyasında başlayarak çevresinden hareketle Allah'a olan bir yöneliş olarak dile getirilmektedir.

Ferdin en temel duygularından olan mutluluk, ahlaki bir değerle bütünleşince din psikolojisinin temellerini oluşturur. Çünkü dinin amacı, bireyi yaşadığı dünya ile ölümden sonraki hayatta mutluluğa ulaştırmak olduğundan bu duygu bütün inanç sisteminde yer alan en temel duygular arasında yer alır. İnanan bir birey mutlu olduğu sürece inanç dünyasında teslimiyetini artırır, hayatını emredildiği üzere şekillendirir.

İslam teolojisinde mutluluk, bireyin inanç dünyası ile tesis edilir. Kişi kendi özü ile birlikte çevresindekileri ve nihayetinde bütün kâinatı anlar ve değer verir. Bunun sonucunda da çevresindeki yaratılanların da aslında kendisinden farklı olmadığını keşfeder ve sevgi duygusunu geliştirerek mutlu olma durumunu sağlar. Böylelikle Hz. Muhammed'in (sav) buyurduğu üzere "*Hiçbiriniz kendisi için istediğini kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz*"³⁰⁰ hadisine nail olmuş olur ve mutlu bir mümin fert olur.

Sevgi ve mutlu olma duygusu bireyin değerli oluşu ve sahip olduğu değer ilkeleriyle birleşirse fitri olarak motivasyon gerçekleşmiş olur. Bu motivasyon doğrultusunda insanlar, aktif bir hayat akışı içerisinde davranışlarını şekillendirir. Bunlar iyi değerlerle sağlanır. Aksi olarak insanın sahip olduğu kötü değerlerin kötü hal ve hareketlere sevk ettiği ifade edilmektedir. Bütün bu iyi ve kötü değerlerin ne olduğunun kavranması Kur'an-ı Kerim rehberliğinde gerçekleşir.³⁰¹

Bununla birlikte "ahsen-i takvim" ilkesiyle değerli olunuşun ve beraberinde gelen mutluluk duygusunu şekillendiren iyi değerlerin ne olduğuna dair ikinci rehberin Hz. Peygamber (sav) olduğu nitelenmektedir.³⁰²

³⁰⁰ Buhârî, İman, 7.

³⁰¹ Yaşar Fersahoğlu ve Mehmet Akif Demir, *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 90.

³⁰² Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, (Ankara: Timaş Yayınları, 2016), 71.

Dini bağlamda mutluluğun fert için vazgeçilmez bir duygu kaynağı olduğunu ifade eden Pierre Bovet, “Gözünün önündeki kardeşini sevmeyen, göklerde görünmeyen Tanrı’yı nasıl sevebilir?” cümlesiyle Hz. Peygamber’in çizdiği mutluluk ideasını desteklemektedir.³⁰³

Bireyin en yakın aile çevresinden başlayarak arkadaş çevresi ve dış dünyası sevgi duygusu etrafında şekillenir. Bu etkileşim süreci, bireyin Allah’a karşı gösterilen sevgi duygusunun gelişimine katkı sağlar. Mutluluk duygusu, bu gelişimle birlikte diğer yaşam deneyimlerinden tamamen farklı bir noktada yer alır.

Sevgi ve mutluluk duygusu bireyde ilk olarak himaye algısı ile anne ve babadan başlayarak Allah’ın varlığını ve birliğini kavrayış düzlemine gelene kadar devam eder ve neticede Yaratıcıya olan imanı ile mutluluk duygusu hayatını idame etmeye başlar. Bu noktada artık dinin sevgi ve mutluluk verme işlevi hayata geçirilmiş olur. Himaye ve şefkatle başlayan mutlu olma süreci Allah’a yönelişle asıl işlevini kazanmış olur. Sevgi aynı zamanda diğer olumlu duyguları beslemektedir. Sevgi olmadan güven ve bağlanma duygusu gelişmez. İnsan sevmediği bir varlığa güvenemeyeceği gibi aynı şekilde ona bağlanamaz da. O halde kul- Yaratıcı ilişkisinde din duygusunun temel alanlarından birini sevgi oluşturur ve sevginin ihmalinde Allah ile olan ilişki sıradanlaşır.³⁰⁴

İslam kültüründe ve İslam toplumlarında, sevgi ve mutluluk için kullanılan terimlerde çok çeşitlilik görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bu terimlerin Kur’an ve hadisler ışığında yaklaşık olarak atmış kavramla ifade edildiği tespit edilmiştir.³⁰⁵ Bu anlamlar ışığında bireyde doğuştan gelen ve yerine hiçbir duygunun getirilemeyeceği bir duygu olarak sevgi ve beraberinde gelen mutluluk, yalnızca kişinin kendiyle sınırlı kalmadan

³⁰³ Pierre Bovet, *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958), 32.

³⁰⁴ Wallace H. Clark, “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, (1981): 175-185.

³⁰⁵ Raşit Küçük, *İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar, İslam Ahlakı ve Sevgi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 73.

etrafındakilerle etkileşime girdiği ve bunun neticesinde de kutsal olana; Allah'a yöneldiği zaman belirli bir misyon ve anlam kazanmaktadır. Bu yönüyle mutluluk, maneviyat duygunun gelişiminde ve içselleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Daha açık bir ifadeyle mutlu bir hayat isteyen mümin birey, sınırları belirlenmiş bir inanç sisteminin kutsallarına yönelmek mecburiyetindedir. Ancak böylelikle kendinden üstün bir varlığın vahdetine mutlu bir çehre ile bağlanabilir. Mutluluk duygusu Allah'a olan tevekkül ile tesis edilir. Bu teslimiyetten uzak olan mümin birey ise bu mutluluktan uzak kalır. Böyle bir sevgiden mahrum olan insan mutsuz, böyle bir sevgiye dayanmayan kulluk verimsizdir. Allah- kul çizgisi bu mutluluk duygusu ile insanın fitratında tatminkârlığı doğurur ve neye niçin inandığına dair anlamlı bir zemini ortaya çıkarmış olur.³⁰⁶

Hız. İbrâhim Kıssası'nda hiç şüphesiz mutluluk duygusu, ihtiyar halinde çocuk sahibi olan Hız. İbrâhim üzerinden belirtilmiştir. Elçilerin (meleklerin) ona gelip evlat müjdelemesi Hız. İbrâhim için bir mutluluk göstergesi olarak sembolize edilir. Nitekim Hız. İbrâhim bu durum karşısında Allah'a yönelir şu sözleri dile getirir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾

*“İhtiyarlık halimde bana İsmail'i ve İshak'ı lutfeden Allah'a hamd olsun. Şüphesiz ki Rabbim duamı çok iyi işitir.”*³⁰⁷

2.3.6. Hayret (Şaşkınlık)

Kurâ'n-ı Kerim'de bu mefhum “بَهْتٌ” ve “عَجَبٌ” kelimeleri ile ifade edilmiştir. “بَهْتٌ” kelimesi, aklın karışması ve şaşırıp kalmak manasınadır.³⁰⁸ “عَجَبٌ” kelimesi ise kendisine hayret edilen şey demektir.³⁰⁹

Hayret duygusuna yol açan sebebin müspet mi yoksa menfi mi olduğu hakkındaki algı netleşinceye kadar var olan nötr ve statik bir duygudur. Şaşkınlık olarak da ifade edilen

³⁰⁶ Yaşar Fersahoğlu, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, (2000): 105-122.

³⁰⁷ İbrâhim 14/39.

³⁰⁸ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, I, 148.

³⁰⁹ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, I, 547.

bu duygu, bir taraftan kişilere beklenmedik durumlarla ilişkili olarak kıymetli bilgiler verme potansiyelini taşıyan hisler bütünüdür. Bu hislerin ifade edilmesi ise oldukça olumlu bir tavır olarak karşılanır. Çünkü birey olaylar karşısında algılama sürecinde geciken durağanlıkları bir refleks olarak kelime tepkileri, jest ve mimikleriyle ifade edilmesi olağan bir tavidir. Bu hissin gerek kişinin kendisine gerekse etrafındakilere ilettiği mesaj esasen şöyledir; “gözünü aç ve bu beklenmeyen uyarana neyin yol açtığını anla.” Netice olarak şaşkınlık duygusu; “şok, hayret, afallama, merak gibi duyguları içerir.”³¹⁰

Hiz. İbrâhim Kıssası’nda hayret duygusu, yaşlılık döneminde çocuk müjdeleyen meleklerle olmuştur. Lut kavmini helak etmeye gelen melekler Hiz. İbrâhim’e misafir olurlar ve ona çocuk müjdeliler. Bu tablo karşısında karısı hayrete düşer:

وَأَمْرَاتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاَهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

﴿٧٢﴾

“Karısı ayaktaydı, bunun üzerine güldü. Biz ona İshak’ı, İshak’ın arkasından da Yakub’u müjdeledik. Vay bana dedi (kadın). Ben kocamış bir kadın iken ve şu kocam da bir ihtiyar iken doğuracak mıyım? Gerçekten bu, şaşırtıcı bir şey!). Dediler ki: Allah’ın emrine mi şaşıyorsun? Allah’ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerindedir, ey ev halkı şüphesiz O, övülmeye layık olandır, Mecid’tir.”³¹¹

Karısı, bu müjde karşısında oldukça şaşırmış hayrete düşmüştür. Fakat Hiz. İbrâhim’in bu çocuk müjdesine meleklerin “Öyle. (Bunu) Senin Rabbin buyurdu. Çünkü O, hüküm ve hikmet sahibidir, bilendir” demeleri üzerine Hiz. İbrâhim bu hayret duygusundan zerre miktar göstermemiştir. Çünkü Tevhide olan inancı doğrultusunda varı yok eden ve yoğun var eden Allah’ın sonsuz kudretinden bir an şüphe duymamıştır. Meleklerin

³¹⁰ Hale Bolak Boratav, Diane Sunar, Bilge Ataca, “Duyguları Sergileme Kuralları ve Bağlamsal Belirleyicileri: Türkiye’de Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma”, *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 26, S. 68, (2011): 90-101.

³¹¹ Hûd 11/71-73.

bu sözüne karşılık olarak oldukça sakin bir şekilde durmuş, hayret duygusunu kontrol etmiştir. Adeta Allah'ın varlığını ve birliğini, sonsuz kudretini o meleklerin gelmesinden önce de biliyordu. Bu sebeple her şeyi dilediği gibi yaratıp şekillendiren Allah'ın nimetleri karşısında hayret duygusu yerine şükretme duygusunu görmek mümkündür:

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَوءٍ فَصَكَتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ

عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾

*“(Onlar yemeyince) Bunun üzerine içine bir tür korku düştü. Korkma dediler ve ona bilgin bir erkek çocuk müjdesini verdiler. Böylece karısı çığlıklar kopararak geldi ve yüzüne vurarak: Kısır, yaşlı bir kadın (mı doğum yapacakmış)? dedi. Dediler ki: Öyle. (Bunu) Senin Rabbin buyurdu. Çünkü O, hüküm ve hikmet sahibidir, bilendir. (İbrâhim) dedi ki: Şu hâlde sizin asıl isteğiniz nedir, ey elçiler ?”*³¹²

Tabiatüstü olaylar dinlerin doğuşunda insanları hayrete ve dehşete düşüren çerçevede yer almıştır. Bunlar kimi zaman ibretlik olaylar olabildiği gibi kimi zaman da mucizeler olarak vuku bulmuştur. Diğer bir ifadeyle hayrete düşürmek ve şaşırma duygusu bireyin dine olan yöneliminde etkili olmuştur. Dinler tarihinde bu yönelimlerde tabiatüstü olaylar genellikle sihir, büyü denilerek belli bir savunma mekanizması içinde reddedilmiştir. Son anda duyulan nedamet Yaratıcı tarafından kabul edilmemiştir.³¹³

Hayret aslında bütün dinlerde bir davetin simgesi niteliğinde yer almıştır. Bu nitelik doğrultusunda Hz. İbrâhim Kıssası'na bakıldığında en çok göze çarpan husus ateşin Hz. İbrâhim'i yakmaması karşısında kavminin ve Nemrud'un kabullenemediği bir hayret duygusu dikkat çekmektedir. Hz. İbrâhim'in kavmi ve Nemrud'un hayret duygusunu göstermemesi, içlerinde bulunan ata dinleri olan putperestliğe şuursuzca bağlanmış olmalarından ileri gelmektedir.

Diğer bir yerde ise Nemrud'un Hz. İbrâhim'le tartışması dikkat çekmektedir. Burada ise Nemrut hayret duygusunu bastıramaz ve dışa vurur. Hz. İbrâhim'le aralarında geçen diyalogda “afallamak” fiilini yaşar ve hayrete düşüp konuşamaz.

³¹² ez-Zâriyât 51/28-31.

³¹³ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnsanın Çaresizliği Ve Fıtratın Uyanışı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, (2005): 61-90.

الْمُرْتَدِّ إِلَى اللَّهِ حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

“Allah, kendisine mülk verdi, diye Rabbi konusunda İbrâhim’le tartışmaya gireni görmedin mi? Hani İbrâhim: Benim Rabbin diriltir ve öldürür demişti; o da: Ben de öldürür ve diriltirim demişti. (O zaman) İbrâhim: Şüphe yok, Allah Güneş’i doğudan getirir, (hadi) sen de onu batıdan getir deyince, o inkârcı böylece afallayıp kalmıştı. Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”³¹⁴

Yukarıdaki ayet-i kerimede Hz. İbrâhim ile Nemrud arasındaki tartışmada Nemrud’un kendi acizliğinden kaynaklı ortaya çıkan hayret duygusu, İbn Kesîr tarafından “hüccet” (mantık) kavramıyla ilişkilendirilerek Hz. İbrâhim’le Nemrud’un tartışmaları şu şekilde aktarılmıştır:

“Allah güneşi doğudan getirir. Haydi, sen de onu batıdan getir demiştir. Sen iddia ettiğin gibi diriltir ve öldürürsen; diriltir ve öldüren, varlıkların zatlarını yaratma, yıldızları ve hareketlerini emri altına almada onlar üzerinde tasarruf sahibi olmandır. İşte güneş her gün Doğudan doğar. Eğer iddia ettiğin gibi diriltir ve öldüren ilah isen onu batıdan getir. Nemrud aczini ve bu konuda inatlaşmaya gücü yetmediğini anlayınca susar ve konuşmaz. Hüccet de yerini bulmuş olur.”³¹⁵

Yukarıda da zikredildiği üzere Nemrud, Hz. İbrâhim’in mantıklı düşünmeye sevk etmesi karşısında hayret duygusunu ortaya çıkarır ve konuşamaz.

2.3.7. Tevazu

Tevazu anlamına anlamına gelen “هُؤْنٌ” kelimesi, takdir edilen bir davranış biçimi olan alçak gönüllü anlamındadır.³¹⁶

Tevazu duygusu, nefis sahibi olan insanın en hassas olgusudur. Çünkü insan ancak bu duygu neticesinde aciz bir varlık olduğunu bilir ve Allah’a olan yönelişine ayrı bir kutsiyet kazandırır. Aciz bir mahlûk olarak insan, cüzi iradesinin farkına varabilmesi

³¹⁴ el-Bakara 2/258.

³¹⁵ İbni Kesir, *Tefsîru İbn Kesîr*, I, 686.

³¹⁶ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 848.

için nefsinden geçip tevazu duygusunu yaşaması gerekmektedir. Bu duyguyu içinde barındırmayan kul tevhid yolunda gururlanma gibi olumsuz duygulara kapılıp nefesine yenik düşebilir.³¹⁷

İnsan tabiatına da aykırı olan gururlanma hissi, insanı toplumdaki ve yaratılanlardan uzaklaştırır. Bu duygu ile beğenmişlik ve kibir beraberinde gelir. Bu sebeptendir ki İslam literatüründe daima gururlu olmanın nefisten geldiği dile getirilir ve insanı şirke götüren unsurların başlangıcı olarak kabul edilir.

Tevazulu olmakla ilgili Allah, ayet-i kerimede şöyle buyurur:

﴿٦٣﴾ وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

*“O Rahman (olan Allah)ın kulları, yeryüzü üzerinde alçak gönüllü olarak yürürler ve cahiller kendileriyle muhatap oldukları zaman ‘Selam’ derler.”*³¹⁸

Hiz. İbrâhim Kıssası bağlamında tevazu duygusuna bakıldığında ilk dikkat çeken onun fitrat özellikleri olmaktadır. Fitratı itibariyle alçakgönüllü bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte yumuşak huylu, halim bir şahsiyet olarak ifade edilmektedir:

﴿٧٥﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ

*“Doğrusu İbrâhim, yumuşak huylu, duygulu ve gönülden (Allah’a) yönelen biriydi.”*³¹⁹

Hiz. İbrâhim, bir peygamber olarak bile kendini bir an olsun nefsinin eline bırakmamak için tevhit inancını unutmama adına hem kendi hem de nesli için Allah’a dua etmektedir. Çünkü bir insan ve kul olarak Hiz. İbrâhim, nefis ve şeytan karşısında dirayetli duruşuna rağmen böyle bir dua etmesi kendisini Allah’ın yanında bir peygamber vasfı ile değil de aciz bir kul vasfı ile görmüş olacağı sonucuyla mütevazı duruşunu sergilemiş olduğunu söylemek mümkündür:

³¹⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 158.

³¹⁸ el-Furkân 25/63.

³¹⁹ Hûd 11/75.

وَأَذَقَ الْإِبْرَاهِيمَ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾

“Hani İbrâhim şöyle demişti: Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara kulluk etmekten uzak tut.”³²⁰

Ömer Nasuhi Bilmen bu ayetlerde Hz. İbrâhim’in içinde bulunduğu tevazu duygusunu “nümune-i imtisal” (örnek alınacak durum) bağlamında şu şekilde açıklamayı uygun görmüştür:

“Hazret-i İbrâhim, bir Peygamber-i Zi-şân olduğu için masumdur, putlara tapmaktan müberradır. Öyle bir du’ada bulunması ise başkalarına bir nümune-i imtisal olmak içindir ve masumiyetinin bir tevfik-i ilâhî eseri olduğunu itiraf içindir ve gurur-ı nefsanîden kaçınarak Cenab-ı Hak’ın siyanetine her hususta ihtiyaç bulunduğunu izhar içindir.”³²¹

2.3.8. Tiksinme

Kur’ân’da bu mefhum “كره”³²² kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu kelime iğrenme, tikslenme, antipati ve nefret anlamlarına gelmektedir.³²³

Fıtraten insan tabiatına aykırı soyut ve somut menfi olgular bütünü olan tikslenme duygusunun dindeki yeri, sosyal hayat içerisinde ait olunan toplum değerlerine aykırı olan ve ahlak değerlerince de kabul edilemeyecek dini yasaklar olarak tarif edilmektedir. İnsan inancı doğrultusunda hayatını şekillendirir ve belli bir intizam içerisinde sosyal yaşama uyum sağlar. Bu adaptasyon sürecinde hiç şüphesiz etkili olan unsur din ve ahlak normları olarak ifade edilebilir. Çünkü fert inandığı ahlak sisteminin gerekliliğini yerine getirme mükellefiyetini yerine getirmelidir ki inandığını hayatına tatbik edebilsin. Tüm bu hususlar insanın hayatta normal olarak karşılayabileceği olguları

³²⁰ İbrâhim 14/35.

³²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, C. IV, 1698.

³²² el-Hucurât 49/12.

³²³ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, I, 707.

oluşturduğu gibi bunun zıttı olan ve tikslenme duygusunu ortaya çıkaracak olguların da sınırını belirlemiş olur.³²⁴

Tikslenme duygusunun genel hatları böyleyken tam olarak ortaya çıkışı görsellik ile gerçekleşmektedir. Çünkü insanda tikslenmenin zihinsel olarak anlam kazandığı noktada görsellikle başlar ve bu duygusunun oluşup oluşmayacağı bu görsellikle cereyan eder. Böylelikle insan sahip olduğu bilişsel düzeyde neyin tiksindirici olduğuna veya neyin tiksindirici olmadığına karar verir. Bu karar veriş noktası sahip olduğu fitri özellikleri ve inanç sisteminin temel öğretileri ve dinamikleri etrafında şekillenir.³²⁵

İslamiyet'te tikslenme duygusuna bakıldığında İslam dininde haram olan her şeyden kaçınılması gerektiği ifade edilir. Bu yasakların bir Müslümanda tikslenme duygusunu çağrıştırmaları gayet tabii olarak karşılanmaktadır. Zina, yalan, hırsızlık, alkol gibi menfi olgulara yaklaşılmayacağı gibi bunlar tiksnilmesi gereken noktalar olarak zikredilir. Bu tikslenmenin inanca bakan yönüdür.

Hem ruhsal hem de bedensel olarak Allah'ın insana bahşettiği nimetlerin, insanın kendi cüzi iradesiyle işlevi dışında kullanılması veya bozulması durumunda yaratılış iklimine ters düşen olumsuz tablolar ortaya çıkar. Bu noktada yasaklar, haramlar, kötülükler, iğrençlikler olarak ifade edilen olumsuz olgu ve olaylar neticesinde insan, Kur'ânî bir ifadeyle "esfel-i sâfilîn" (sefillerin en sefili) mertebesine düşer.

Diğer bir nokta ise insanın fitratına aykırı olarak tabiatüstü gelişen olaylardır. Bunlar genellikle insanın necis varlıklara olan dönüşümü noktasında yer almaktadır. Çünkü verilen nimetleri yerli yerinde kullanmayan kötü veya günahkâr insan, beşeriyet vasfından çıkarak nefesine yenik düşen hayvani varlık vasfı ile yeni bir dönüşüme ulaşır. Dinen ve ahlaken Allah'ın onun fitratına verdiği insanlık değerini kaybeden fert, artık tiksiniyecek bir olgudur.

Kur'ân-ı Kerîm'de tikslenme duygusunu ortaya çıkaracak birçok unsur yer alır. Bu unsurlara bakmadan önce tikslenme duygusunu ortaya çıkaran asıl temelin "pis olan" ve

³²⁴ Ferdi Bozkurt, "Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi", *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 21, S. 1, (2014): 25-34.

³²⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, (İstanbul: İzci Yayınları, 1997), 59.

“temiz olan”ın ne olduğuna dikkat çekmek gerekir. Kur’ân’da geçen “Allah pis olanı temiz olandan ayırt etmeksizin, müminleri bulduğunuz halde bırakacak değildir”³²⁶ ayetiyle Allah, pis ve temiz çerçevesini net olarak çizmiştir. Münafıklar pis olarak ifade edilirken müminler temiz olarak dile getirilmiştir. Bu iki kutup noktası tikslenme duygusu hazırlayan veya ortadan kaldıran bir özelliğe sahiptir.

Tikslenme duygusunu ortaya çıkaranlardan ilki, direk olarak insan sağlığına zarar verici nitelikte olan ve mide bulandıran maddeler üzerinedir. Özellikle “leş, akmiş kan ve domuz eti” bu somut tikslenme duygusunu ortaya çıkaran zararlı maddelerdir. Bunların yenmesi kesin olarak yasaklanmıştır. Bununla birlikte zor durumda kalındığında da temel hayat ihtiyacını karşılayabilecek kadar kâfi miktarda tüketilmesine de müsaade edilmiştir.³²⁷

³²⁶ Âl-i İmrân 3/179.

³²⁷ el-Bakara 2/173: “O, size ölüyü (leşi)-kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olan (hayvan)ı kesin olarak haram kıldı. Fakat kim kaçınılmaz olarak muhtaç kalırsa, taşkınlık yapmamak ve haddi aşmamak şartıyla (ölmeyecek oranda yiyebilir), ona bir günah yoktur. Gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”; Mâide Sûresi, 5/3: “Ölü eti, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilen, boğulmuş, vurulmuş, yüksek bir yerden düşmüş, boynuzlanmış yırtıcı hayvan tarafından yenmiş, (henüz canlıyken yetişip) kestikleriniz hariç, dikili taşlar üzerine boğazlanan (hayvanlar) ve fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı. Bunlar fişktir (günahla yoldan sapmadır.) Bugün inkâra sapanlar, sizin dininizden (dininizi yıkmaktan) umut kesmişlerdir. Bugün size dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam’ı seçip-beğendim. Kim şiddetli bir açlıkta kaçınılmaz bir ihtiyaçla karşı karşıya kalırsa -günaha eğilim göstermeksizin- (bu haram saydıklarımızdan yetecek kadar yiyebilir.) Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”; Mâide, 5/60: “De ki: Allah Katında, ‘kesinleşmiş bir ceza olarak’ bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah’ın kendisine lanet ettiği, ona karşı gazablandığı ve onlardan maymunlar ve domuzlar kıldığı ile tağuta tapanlar; işte bunlar, yerleri daha kötü ve dümdüz yoldan daha çok sapmışlardır.”; En’âm, 6/ 145: “De ki: Bana vahyolunanlar içinde, yiyen bir kimsenin yiyeceği (şeyler) için, ölü eti, dökülen kan, domuz eti -ki bu gerçekten murdardır- ya da Allah’tan başkası adına kesilmiş bir fişk dışında, haram kılınmış bir şey bulmuyorum. Kim kaçınılmaz bir ihtiyaçla karşı karşıya kalırsa, -saldırmamak ve haddi aşmamak şartıyla- (bu sayılanlardan ölmeyecek kadar yiyebilir). Şüphesiz senin Rabbin bağışlayandır, esirgeyendir.”; en-Nahl 16/115: “O, size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olan (hayvan)ı haram kıldı. Fakat kim mecbur

İkinci olarak tikslenme duygusu sembolik bir zeminde, teşbihlerle ele alınmıştır.³²⁸ Bu teşbihler genellikle Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan kişilerin düşecekleri durumları tasvir edici niteliktedir. Kur'ân'da, tikslenme duygusunu doğuran unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. Günah işleme
- b. Allah'a şirk koşma ve Allah'ı inkâr etme³²⁹
- c. Peygamberlerin tevhid davetini reddetme³³⁰

Bu sebepler doğrultusunda tikslenme duygusunu ortaya çıkaran ayetlere bakıldığında şu teşbihlerin yer aldığını görmek mümkündür:

- Allah'a şirk koşanlar: Hayvan; Maymun, Domuz³³¹
- Gıybet edenler: Ölü kardeş eti yiyenler³³²

kalırsa, saldırmamak ve sınırı aşmamak üzere (yiyebilir). Çünkü gerçekten Allah, bağışlayandır, esirgeyendir.”

³²⁸ Ferhan Genç, “Kur'an'da Münafıklarla İlgili Temsil Ve Teşbihler”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010), 74.

³²⁹ el-Bakara 2/171: “İnkârcılara seslenenin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler; çünkü onlar düşünmezler.”; Muhammed, 47/12: “Şüphe yok ki Allah, iman edip din ve dünyaya yararlı işler yapanları, altından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. İnkâr edenlere gelince onlar da nimetlerden yararlanır, tıpkı hayvanlar gibi yiyip içerler; ebedî kalacakları yer ise cehennemdir.”

³³⁰ el-Furkan 25/44: “Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttıkları yol bakımından daha da sapkındırlar.”

³³¹ el-Mâide 5/60: De ki: “Allah Katında, ‘kesinleşmiş bir ceza olarak’ bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Allah'ın kendisine lanet ettiği, ona karşı gazablandığı ve onlardan maymunlar ve domuzlar kıldığı ile Tağut'a tapanlar; işte bunlar, yerleri daha kötü ve dümdüz yoldan daha çok sapmışlardır.”

³³² el-Hucurât 49/12: “Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini

Hız. İbrâhim Kıssası bağlamında tiksınme duygusuna bakıldığında tiksınme duygusunu ortaya çıkaran ilk hadise dört kuşu parçalayıp her bir tepeye bu kuşların parçalarını bırakma hadisesidir.³³³ Bu hadisede kuşların parçalanması maddi yönden değerlendirildiğinde vahşet içeren bir tiksınme duygusunu gün yüzüne çıkarır. Fakat buradaki dört kuşun parçalanması esasen bir tiksinti duygusunu temsil etmemektedir. Burada Hız. İbrâhim'in öldürüp parçaladığı, sonra çağırınca dirilip gelen kuşlar hadisesi de hakka'l-yakîn yoluyla kesin bilgiye ve inanca ulaşmanın örneğidir. Hız. İbrâhim bu ayette tiksınme duygusuna yer vermeden Rabbine olan yönelişinin yakinen görmek istemesinden ileri gelmiş ve bu duygusunu kontrol etmiştir.

Diğer bir hadise ise oğlunu kurban etmesi hadisesidir. Hız. İbrâhim'in rüyasından mülahem olarak imtihana tabi tutulup oğlunu kurban etmesi gerektiği emredilince bir insanı kesme ve akan insan kanından ortaya çıkacak maddi tiksınme duygusunun zerre miktar hissetmeden Allah'ın emrini yerine getirme noktasında kararlılığı göstermiştir. Yine burada da tiksınme duygusunun kontrolü Allah'a olan yönelişin bir timsali niteliğinde yer almıştır.

Hız. İbrâhim Kıssası zemininde tiksınme duygusunu çıkaran asıl olay Hız. Peygamber'in hadis-i şerifinde nakledilmiştir:

Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre: *“Kıyamet gününde İbrâhim (a.s.), babasının yüzünü toz toprak içerisinde simsiyah olduğu bir halde görecek ve karşı karşıya geldiklerinde babasına: ‘Ben sana dünyada iken, bana âsî olma! demedim mi?’ diyecek. Babası da cevap olarak: ‘İşte, bugün sana âsî olmayacağım’ karşılığını verecektir. Bunun üzerine İbrâhim Allah'a: ‘Ey Rabbim! Sen bana insanların dirileceği gün beni rezil ve mahcup etmeyeceğini va'detmiştin. Şimdi, rahmetinden uzak kalmış bulunan babamın vaziyetinden daha fazla utanç veren başka nasıl mahcupluk olabilir,’ dediğinde ise Allah Teâlâ: ‘Ey İbrâhim! Ben cennetimi kâfirlere haram kıldım’ diyecek ve ‘Ey İbrâhim! Şu iki ayağının altındaki de nedir?’ diye seslenecektir. İbrâhim ayaklarının altına baktığında, kana bulanmış bir sırtlan olarak çok kötü halde diriltelen babasını*

yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksın-diniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”

³³³ el-Bakara 2/260.

görecek ve daha sonra bu tiksindirici haldeki sûret ayaklarından tutulup cehenneme atılacaktır."³³⁴

Bu hadisten hareketler babası Azer'i hak yola davet eden Hz. İbrâhim bağlamında tiksinti duygusu, "kana bulanmış bir sırtlan" teşbihi üzerinden Azer'le dile getirilmiştir. Tevhide yönelmeyen ve Hz. İbrâhim'i şiddetle geri çevirip Allah'ı reddeden Azer'in tiksindirici bir hayvana dönüştüğü ve cennete giremeyeceği ifade edilmiştir.

2.3.9. Utanma-Hâyâ

Utanma duygusu, kelime anlamı itibariyle "hayâlî olma, çekinme, ar, edep, namus, iffet" gibi kavramlarla ifade edilmektedir. İnsanın fitratı gereği ruhsal bir davranış olarak ortaya çıkan utanma duygusu, çirkin davranışlar sebebiyle sıkıntı veren, yüzü kızartan bir hal olarak tarif edilmektedir.³³⁵ Utanma duygusunun var olması ve insanda güçlü bir şekilde hissedilmesi kişinin ahlak yapısının bozulmadığına ve ağırbaşlı oluşuna işaret olarak görülmektedir. Bu duyguyu hisseden kişi kendi öz değerine zarar verecek her türlü kötü fiiliyattan kendini muhafaza eder.

Utanma duygusunu ortaya çıkaran temeller namus, onur, şeref, makam, mevki, dünyevi istekler, nefsanî ve hayvani duygular sebebiyle kaybedilen değer ve ahlak yapısıdır. Hayâlî olmak için kişi, kaybedilmesini istemediği bu değerler doğrultusunda hayatını idame eder ve istenmeyen davranışlardan kaçınarak takvasını yükseltir. Bu yönüyle hayâ, kişi için değer biçilemez bir kıymettir. İnsanı ve hayatını güzel kılar. Hayâlî olmak için gerekli olan esaslar iman ve akıldır.

Utanma duygusunun varlığı iki yönlü olmaktadır. Birincisi müspet manada hürmeten hissedilen utanma duygusu. Birisinin aksak yönünü söylerken rahat olunmayan bir eda veya bir öğrencinin hocasının yanlışını düzeltirken yaşadığı his bunun emaresi olarak değerlendirilir. Diğer yönü ise tamamen ferdi olarak kendi günahlarının ve kötülüklerinin neticesinde ortaya çıkan utanma duygusudur. Her iki olguda insan tabiatı için esasen olumlu bir çehrede yer alır. Fakat günahlar sebebiyle ortaya çıkan utanma duygusu, kimi zaman toplumun da temel dinamiklerini bozduğundan ciddi bir yıkımla

³³⁴ Buhârî, Enbiyâ, 11.

³³⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997), 37.

birlikte hissedilebilir. Bu yıkım ancak psikolojik olarak bir pişmanlığın işareti ile ortadan kalkar ve tövbe ile utanmaya sebebiyet veren unsurlar engellenir.

Kur’ân’da utanma duygusu, direk olarak iki bağlamda değerlendirilmiştir. İlk olarak olumsuz bir çerçevede “fuşiyat” bağlamında müşrikler ve kâfirler üzerinden günah çizgisinde ifade edilmiştir.³³⁶ İkinci olarak ise takvalı bir duruş olarak Hz. Peygamber’in kendine ziyarete gelenler karşısında duyduğu utanma duygusu da zikredilmektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرٍ نَاظِرِينَ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْتَجِئُ مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَجِئُ مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا أَرْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا ﴿٥٣﴾

“Ey iman edenler (rastgele) Peygamberin evlerine girmeyin, (Bir başka iş için girmişseniz ille de) yemek vaktini beklemeyin. (Ama yemeğe) çağrıldığınız zaman girin, yemeği yiyince dağılın ve (uzun) söze dalmayın. Gerçekten bu, peygambere eziyet vermekte ve o da sizden utanmaktadır; oysa Allah, hak (kı açıklamak)tan utanmaz. Onlardan (peygamberin eşlerinden) bir şey isteyeceğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Bu, sizin kalpleriniz için de onların kalpleri için de daha temizdir. Allah’ın Resûlü’ne eziyet vermeniz ve ondan sonra eşlerini nikahlamanız size ebedi olarak (helal) olmaz. Çünkü böyle yapmanız, Allah Katında çok büyük (bir günah)tır.”³³⁷

Hiz. İbrâhim Kıssası’nda utanma duygusu direk olarak geçmese de Hiz. İbrâhim’in kavmine yaptığı çağrıda ifade ettiği “sakınmak” fiili ile utanma duygusu aynı kefedede değerlendirilebilir. Çünkü utanma duygusunun ortaya çıkması için Allah’ın hoşuna gitmeyen ve menettiği fiiliyatta bulunmak gereklidir. Bu sebeple bu duygunun ortaya çıkmaması için Hiz. İbrâhim kavmine günahlardan sakınmaları gerektiği konusunda çağrı yapar. Böylelikle Allah karşısında utanılacak bir günah işlenmemiş olsun:

³³⁶ el-Ankebût 29/28-45; eş-Şûrâ 42/37; en-Nahl, 16/90; en-Nûr, 24/19-21; en-Neml, 27/54.

³³⁷ el-Ahzâb 33/53.

وَابْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾

“İbrâhim de hani kavmine demişti ki: Allah’a kulluk edin ve O’ndan sakının, eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”³³⁸

Hiz. İbrâhim, duasında kıyamet günü Allah’a karşı mahcup olma ve utanma duygusundan şu ayet-i kerimede korkmaktadır:

وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾

“(İnsanların) Diriltilecekleri günde beni rezil etme. O gün ki mal da fayda vermez, çocuklar da!”³³⁹

Bu ayetten hareketle Hiz. İbrâhim’in esasen tevazu gösterdiğinin altını çizen Ömer Nasuhi Bilmen şunları dile getirmiştir:

“Yine o muhterem Peygamber-i Zîşan şöyle niyazda bulundu: Ey Hâlık-ı Kerîm! (Ve) bütün nâsın (kabirlerinden diriltilip kaldırılacakları gün) yevm-i kıyamette, o müthiş mahşer gününde (beni zelil etme) mezellete düşürme, beni halka karşı rüsva etme. İbrâhim Aleyhisselâm, tevazu göstermiş, hezm-i nefste bulunmuş, hasbe’l-beşeriyye kendisinden terki evlâ kabilinden bazı şeyler zuhur edebileceğini mülâhaza buyurmuş, bu cihetle böyle bir istirhama lüzum görmüştür. Maahâzâ bu temennisiyle kendisine ait derecelerin pek yüksek olmasını da niyazda bulunmuş demektir.”³⁴⁰

Yukarıda geçen Şuârâ Sûresi 87. ayetinde geçen utanma ve rezil olma duygusu esasen Hiz. İbrâhim’in babasından ileri geldiği malumdur. İbn Kesîr’in Buhari’den naklettiği hadis-i şerifte Hiz. İbrâhim’in babası Azer’in kıyamet günü içinde bulunduğu rezil ve utanılacak durumu şu şekilde aktarılmıştır:

“Buhari, bu ayetin tefsirinde bu şekilde rivayet ediyor. Buhari aynı isnat ile tek kaldığı rivayetinde peygamberler hadisinde de buna yer vermektedir ki, lafzı şöyledir: Hiz.

³³⁸ el-Ankebût 29/16.

³³⁹ eş-Şuârâ 26/87-88.

³⁴⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri, C. V, 2470.

İbrâhim, kıyamet günü babası Azer'i yüzü boz bulanık, karmakarışık bir halde bulacak. İbrâhim ona: Ben sana; bana karşı gelme dememiş miydim? diyecek. Babası: Bugün sana karşı gelmeyeceğim, diyecek. Hz. İbrâhim: Rabbim, diriltilecekleri günde beni rüsva etmeyeceğini bana vadetmiştin. Şu, cennetten uzaklaştırılmış babamdan daha şiddetli bir rüsvaylık var mıdır? diyecek. Allah Teâla: Ben şüphesiz, cenneti kâfirlere haram kılmışumdur, buyuracak. Sonra Hz. İbrâhim'e şöyle nida olunacak: ayaklarının altındaki nedir ey İbrâhim? Bakacak ki ne görsün, çamura bulanmış bir sırtlan ayaklarından tutulup cehenneme atılıyor."³⁴¹

Yukarıdaki ayetin devamında gelen "Ancak Allah' a kalb-i selimle gelmiş olan başka"³⁴² ayet-i kerimesi, Hz. İbrâhim'in Allah'a olan teslimiyetle utanma ve rezil olma duygusunu kontrol edip ortadan kaldırdığını ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla Hz. İbrâhim'de tevekkül duygusu, Allah yolunda mahcup olma ve utanma duygusunu ortadan kaldıran ve kontrol altına alan bir duygu niteliği kazanmıştır.

2.3.10. Kaygı

İnsanın gelecekle ilgili hedeflerine ulaşma noktasında daima belli bir plan doğrultusunda hareket ettiği ve bu yolda bazı olumsuz senaryoları bilişsel düzeyde hazırlaması tasa veya kaygı duygusunu ortaya çıkarır. Kendi etkileşim çevresinde müdahil olmadığı konularda ve gelecekle ilgili durumlarda daima kaygı duyan insan için olumsuz bir tablo ortaya çıkar.³⁴³ Çünkü negatif düşünce olarak ifade edilen kaygı duygusu insanı bilişsel olarak yoran bir manevi çöküş iklimini doğurur. Bu sebeptendir ki gereğinden fazla bir konu veya gelecek hakkında kaygılı olmak insan tabiatını bozan bir husus olarak karşımıza çıkar.

İnsan, yaratılış fitratı gereği temel kaygı duygusu özgür olabilme, yalnızlık, ölüm, anlamsızlık ve gelecek düşüncesini daima canlı tutar.³⁴⁴ Bu doğrultuda birey bu dört esas üzerinde temel kaygı duygusunu şekillendirir. Öncelikle özgür olma konusunda ferdi

³⁴¹ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, VI, 147-148.

³⁴² eş-Şuârâ 26/89.

³⁴³ Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 184.

³⁴⁴ Tahsin Kula ve Müslime Erden, "Varoluşsal Kaygı ve Din", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 17, S. 2, (2017): 21-41.

olarak bir yaşam telaşesinde olan birey, gelecek hakkında duyduğu kaygıları ve özellikle ardından gelen ölüm kaygısı önemli bir noktada yer alır. Bunların ardından en önemlisi de tabiatı anlamlandırabilme ve bir Yaratıcı'nın var olduğuna inanma duygusunu yakalayamama fikrinden mülhem olan anlamsızlık kaygısıdır. İnsan kendi varlığını ve tabiatın varlığını anlamlandırdığı vakit kendi manevi dünyasında inanç ve ahlak yapısı zemininde mutmain olur ve hayata dair kaygıların önüne geçmiş olur.

İslam inancında ise insanın kaygılı olacağı konuların başında ahirette mutluluğa erişebilme fikrinin gelmesi dikkat çekmektedir. Bu sebeptir ki kişinin kaygılanacağı konuların bir imtihan niteliğinde olan dünyada işlemiş olduğu günahlardan kaynaklı olduğu bilinmektedir. İnsan geçmişinde yaşamış olduğu olmaması gereken bir hayat biçimi için pişmanlık duyarken gelecekte nasıl bir hayat biçimini kazanacağı fikri için kaygı duyar. Her iki durumda da Allah'ın sonsuz merhametine sığınarak kaygı duygusunu kaldırmaya çalışır ve pratik olarak yaşam dinamiklerinde ve bilhassa dualarında bunu ifade eder.³⁴⁵

Tüm bunlarla birlikte kendi dışında ailesi ve çevresindeki diğer kişiler için de kaygılı oluşu bir fazilet göstergesi olarak telakki edilir. Bu noktada sadece kendisi için yaşamayıp ideal bir Müslüman profiliyle diğer insanlara da faydalı olabilme şuurunu yaşamış olur.

Hz. İbrâhim Kıssası'nda en çok dikkat çeken kaygı duygusu Hz. İbrâhim'in dualarında hissedilmektedir. Hz. İbrâhim sürekli olarak kendinin ve neslinin gelecekte şeytana ve nefesine yenik düşmesi korkusuyla ibadetten geri kalma konusunda kaygılarını ifade eder. Hem kendi hem de kendinden sora gelecek olan zürriyeti için duyduğu kaygı, tevhid mücadelesinde ona daha kalıcı bir söylem oluşturmuştur. Çünkü insan fitratı gereği başkası tarafından düşünülmesi ve hayatı hakkında kaygılanılması o duyguyu yaşayan kişiyle arasında bir sevgi kanalı oluşturur. Hz. İbrâhim de kaygı duygusuyla bu sevgi iletişimini daima sıcak tutmuştur. Kendi, babası ve zürriyeti hakkında duyduğu kaygı, dualarına şu şekilde yansımıştır:

³⁴⁵ Orhan Gürsu, "Nöropsikoloji, Din Ve Psikolojik İyi Oluş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 53, (2014): 502-512.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَالْحَقْنَ بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ

﴿٨٥﴾ وَاعْفُرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ ﴿٨٧﴾

“Rabbim, bana hüküm (ve hikmet) bağışla ve beni salih olanlara kat; Sonra gelecekler arasında bana bir doğruluk dili (lisan-ı sıdk) ver. Beni nimetlerle-donatılmış cennetin mirasçılarından kıl, Babamı da bağışla, çünkü o şaşırıp sapanlardandır. Ve beni (insanların) diriltilecekleri gün küçük düşürme.”³⁴⁶

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

“Rabbimiz, ikimizi Sana teslim olmuş (Müslümanlar) kıl ve soyumuzdan Sana teslim olmuş (Müslüman) bir ümmet (ver). Bize ibadet yöntemlerini (yer veya ilkelerini) göster ve tevbemizi kabul et. Şüphesiz, Sen tevbeleri kabul eden ve esirgeyensin.”³⁴⁷

Hiz. İbrâhim’in bu duası kendinden sonra gelecek olan nesil için bir kaygı taşıdığını ve bu kaygıyı kontrol altına alıp ortadan kaldırmak için Allah’a dua ettiği görülmektedir. Yukarıda geçen Bakara Sûresi, 128. Ayetinde geçen gelecek Hz. İbrâhim’in kendinden sonra gelecek nesli için, içinde bulundurduğu kaygı duygusu, direk olarak ifade edilme de geri planda hissedilmektedir. Bununla birlikte İbn Kesîr bu ayetteki kaygıyı ortadan kaldıracak ve kontrol altına alacak olan Hz. İbrâhim’in duasını “mergup (çokça rağbet edilen)” ifadesiyle şu şekilde açıklamıştır:

“İbrâhim ve İsmail (a.s.) in bu duası, Allah Teâlâ’nın mümin ve muttaki kullarından haber vererek ‘Onlar ki Rabbimiz bize eşlerimizden ve soyumuzdan göz bebekleri kıl. Ve bizi muttakilere önder yap’, kavlinde buyurduğu gibi, bu şekilde dua etmek şer’ en merguptur. Çünkü kulun Allah’a sevgisinin ve ibadetinin bütünlüğünün delili, kendisinin soyundan gelenlerin de eşi ve benzeri bulunmayan Allah’a kul olmalarını istemesidir. Bunun için Allah Teâlâ İbrâhim (a.s.)’e ‘Ben seni insanlara önder kılacağım’ buyurunca o da ‘soyumdan da’ demişti. Allah Teâlâ da ‘Zalimler asla ahdime eremez’

³⁴⁶ eş-Şuarâ 26/83-87.

³⁴⁷ el-Bakara 2/128.

buyurmuştu. Bu ifade aynı zamanda ‘beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan koru’ ifadesinin aynıdır.”³⁴⁸

2.3.11. Şüphe

Şüphe anlamına gelen “شكّ” kelimesi³⁴⁹ Kur’ân-ı Kerim’de 15 yerde,³⁵⁰ yine aynı anlamda kullanılan “زَيْب” kelimesi³⁵¹ ise 17 yerde³⁵² geçmektedir.

Şüphe veya kuşku duygusu olmadan bir kişinin tasdik edeceği veya inanma seviyesini tam olarak kullanamaz. Bunun da temel sebebi olarak düşünce dünyasında var olan yorumlama yetisini kullanmasındandır. İnsan şüpheli bir yaklaşımla edinilmiş bilgileri tecrübe etme tarafında kendi doğrularını tespit eder. Daha ilerleyen sürede imani esasların ve evrensel değerlerin farkına varmayı ve bunları şuurlu bir şekilde yaşamayı tatbik etmiş olur.³⁵³

Tüm bu kazanımları elde etse bile insan zihninde şüphe duygusu daima var olur. Kesinlik duygusunu kazanmadan neden sorusuna cevap arayan insan zihni, şüphe ile inanç dünyasında varılacak noktaya ulaşır. Tabi bu durum imânî bir problemin başlangıcı olmakla birlikte zarar veren bir yapıya da dönüşebilir. Çünkü şüpheli insan din bağlamında, insan aklının ve duygularının belirli bir noktasında beş duyu organıyla somut bulguları hissedememe meselesi ile karşı karşıya kalabilir. Bu seviyede şüphenin yıkıcı etkisi görülmeye başlar. Fakat imanın güçlü bir teslimiyetle tatbik edilmiş olması, şüphe duygusunu nötr hale getireceğinden zararsız bir duygu haline çevrilir. Sonuç olarak şüphe duygusu inkârcı ve nötr olma üzere iki cenahta yer alır.

³⁴⁸ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 319-320.

³⁴⁹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, I, 461.

³⁵⁰ en-Nisâ 4/157; Yûnus 10/94, 104; Hûd 10/62, 110; İbrâhim 14/9, 10; en-Neml 27/66; Sebe' 34/21, 54; Sâd 38/8; Gâfir 40/34; Fussilet 41/45; eş-Şûrâ 42/14; ed-Duhân 44/9.

³⁵¹ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, I, 368.

³⁵² el-Bakara 2/2, 23; Âl-i İmrân 3/25; en-Nisâ 4/87; el-Enâm 6/12; Yûnus 10/37; el-İsrâ 17/99; el-Kehf 18/21; el-Hac 22/5, 7; es-Secde 32/2; Gâfir 40/59; eş-Şûrâ 42/7; el-Câsiye 45/26, 32; et-Tûr 52/30.

³⁵³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Dinsel Şüphe”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 2, (2005): 65-82.

Hız. İbrâhim Kıssası bağlamında şüphe duygusu ele alındığında inkârcı bir tavrın olmadığını, sadece ayne'l-yakin çerçevesinde ele alındığını söylemek mümkündür. Bu sebeptendir ki kıssada geçen şüphe duygusu yıkıcı değil tam aksine yapıcı bir niteliktedir. Ölümden sonra Allah'ın yüce kudretiyle ölümlerin nasıl diriltildiğine dair Hz. İbrâhim'in somut delil örnekleriyle inancının daha da katlanacağı noktasındaki öğrenme isteği, dört kuşun parçalanıp çağrılması hadisesiyle şu şekilde zikredilmektedir:

وَأَذَقَ الْإِبْرَاهِيمَ رَبِّهِ كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا قَالَ فَاخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ

إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

“İbrâhim ‘Rabbim! Ölümleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, rabbi ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi. Rabbi ‘Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştıır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir’ buyurdu.”³⁵⁴

Taberî'nin ifadesine göre Allah, müşriklerin müminler karşısında galip gelmesini sağlayacak bir delil vermez. Buradan hareketle Hz. İbrâhim'in dört ölü kuşun dirilmesi hadisesinde kalbinin mutmain olmasını istemiş ve şüphe duygusunu ortadan kaldırarak kontrol altına almıştır. Bu da onu küfür ehli karşısında galip hale getirmiştir. Hz. İbrâhim'in içinde şüphe duygusunu ortadan kaldıran Allah'ın delilleri karşısında Nemrud'un aciz kalışı olmuştur. Bu durum, şu şekilde dile getirilmiştir:

“Ayet-i kerimenin sonunda ‘Allah zalim bir topluluğu doğru yola sevk etmez’ buyrulmaktadır. Yani Allah, inkâra düşerek kendine zulmeden bir kavme müminleri mağlup edecek herhangi bir delil göstermez. Hak ehlinin karşısında, aciz kalıp susmaya mahkûm olurlar.”³⁵⁵

³⁵⁴ el-Bakara 2/260.

³⁵⁵ Taberî, Câmiu'l-Beyân, V, 434.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de duygu bağlamında ele aldığımız Hz. İbrâhim Kıssası, tevhid mücadelesinde ihlâslı duruşu ve peygamberî teslimiyetin en önemli noktasında yer almıştır. Hz. İbrâhim, risalet vazifesinde oldukça önemli vahdet mücadelesi örneği sergilemiştir. Hz. İbrâhim'in hayatı, Allah inancı, ailesi ve kavmi ile olan mücadelesi değerlendirildiğinde onun oldukça aklî yaklaşımlar sergilediğini ifade etmek doğru bir tespit olacaktır.

Buradan mülhem olarak özellikle Allah'ı arayış çerçevesinde gök cisimlerinden hareketle geliştirmiş olduğu mantıksal yaklaşım onun aklî tavrının güçlülüğünü göstermektedir. Kavmi ile olan mücadelesinde de bu akli yaklaşımı bir an olsun bırakmayan Hz. İbrâhim özellikle "putları kırıp ardından en büyük putun boynuna baltayı asması hadisesi" tevhide olan davetinde kavmini düşünsel bir iklime sevk ettiği tespit edilmektedir.

Babası ile olan diyaloglarında sürekli olarak "babacığım" ifadesini kullanması onun halîm oluşundan ileri gelmektedir. Yine babasına geliştirdiği bu hitap şeklinde esasen Hz. İbrâhim'in tevhide davet noktasında ilk olarak ailesinden başlaması özel bir metot yöntemi niteliğinde göze çarpmıştır. Bununla birlikte Hz. İbrâhim ailesi ve kendinden sonra gelecek olan nesli için sürekli dua etmiştir. Bu iki tavrı, Allah'a şirk koşan kavmi ile mücadelede ailesinin örnek rol-model olma durumuna verdiği önemden ileri geldiği sonucunu ifade etmek mümkündür.

Kâbe'yi yeniden inşa etmesi yönüyle hac ibadetinin temelinde yer alması yine Hz. İbrâhim'in hassas bir noktada yer aldığı emareleri arasındadır. Rüyasında aldığı emirle oğlunu kurban etme girişimi hiç şüphesiz büyük bir teslimiyetin en önemli örneğini teşkil etmiştir. Keza bir babanın oğlunu kurban etmesi hadisesi tevhide olan teslimiyet dışında hiçbir şeyle açıklanacak bir konu olarak değerlendirilemez.

Hz. İbrâhim'i kavmi tarafından mancınıkla ateşe atılmasının ardından Allah'ın emriyle ateşin serin olması, kavmi için açık bir delil niteliğinde yer almıştır. Fakat başta babası Azer ve Nemrud olmak üzere, kavmi bu delil karşısında vahdeti kabul etmemiştir. Bu kabullenmeyişlerinin temel sebebi arasında en önemli nokta, atalarının dini olan putperestliğe sıkıca sarılmış olmaları dikkat çekmiştir.

Bunların yanı sıra Hz. İbrâhim Kıssası'nda değerlendirdiğimiz duygular ve bu duyguların kontrol edilmesine ilişkin tespitlerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Korku duygusu altında kıssada yer alan unsurlar: Kavmi ve ateşe karşı korkusuz oluşu; Evlat müjdelemeye gelen elçilere karşısındaki korkusu, Neslinin geleceği için duyduğu korku; Babası Azer'in şeytana kulluk etmesinden olan korkusu tespit edilmiştir. Bu korku duygularının kontrol edilip ortadan kaldırılması adına dua etme pratiğine gidildiği tespit edilmiştir.
- Teslimiyet, güven ve tevekkül duygusunda yer alan unsurlarının ateşe atılma ve kurban hadisesinde yoğunlukta olduğu dikkat çekmiştir. Bu duygunun kontrolü ise tamamen sorgusuz bir teslimiyet ile Allah'ın sonsuz kudretine ve merhametine olan sığınma ile gerçekleşmiştir. Ayrıca Tevekkül duygusunun korku, endişe ve kaygı gibi duyguları pasifize ederek nötr bir his haline getirdiği tespit edilmiştir. Nitekim bu durumu Hz. İbrâhim'in babası Azer'i davetinden sonra söylediği "*Allah'tan sana geleceklere karşı yapabileceğim bir şey de yoktur*" cümlesinden çıkarmaktayız.
- Öfke duygusunun putları kırma ve kavmi ile olan tartışmalarda ortaya çıktığı dikkat çekmektedir. Hz. İbrâhim bu tartışmalarda Allah'ın kudretinin şerefini koruma adına soyut bir öfke sergilerken kavminin öfkesinin bir saldırganlık boyutuna dönüştüğü tespit edilmiş. Bu öfke duygusunun ateşin yakıcılığının kaldırılmasıyla son bulduğu tespit edilmiştir.
- Üzüntü duygusu Hz. İbrâhim'in babası Azer'e olan üzüntüsü ile ortaya çıkmıştır. Babasını tevhide davet ederken karşılık olarak babasının taşıyacağını söylemesi Hz. İbrâhim'i üzmüştür. Allah'a babası için merhamet dileyerek ondan uzaklaşması ve ardından Allah tarafından babası için yapılacak bir şeyin kalmadığının ifade edilmesiyle bu duygu kontrol altına alınmıştır.
- Mutluluk duygusu, yaşlılık haliyle evlat sahibi olması üzerinden yansıtılmış ve Allah'a hamd edilerek bu duygu kontrol edilmiştir.
- Hayret duygusu, Lut Kavmi'ni helak için gelen melekler tarafından evlat müjdesinin verilmesinin ardından Hz. İbrâhim'in eşinin şaşkınlık içerisinde olması üzerinden yansıtılmıştır.

- Tevazu duygusu, Hz. İbrâhim'in halim oluşu ve ibadetten uzak kalma korkusu ile Allah'a basit bir kulmuş gibi yalvarması üzerinden vurgulanmıştır.
- Utanma duygusu, Hz. İbrâhim'in kavminin sakınması gereken günahlar ve kötülükler üzerinden dolaylı olarak sembolize edilmiş ve sakınılması halinde utanma duygusunun ortadan kalkacağı ima edilmiştir.
- Kaygı duygusu, Hz. İbrâhim'in kendi ve gelecekteki zürriyeti üzerinden ifade edilmiştir. Hz. İbrâhim dua ederken kendi ve neslinin akıbeti üzerinden kaygısını dualarında belirtmiştir. Allah'ın sonsuz kudretine, merhametine ve muhafazasına sığınılarak bu duygu kontrol altına alınmıştır.
- Şüphe duygusu, inkâr edici-yıkıcı bir nitelikte değil; ayne'l-yakin bağlamında ölümden sora dirilme bahsine ilişkin dört kuşun parçalanması hadisesi üzerinden yapıcı bir somut delil olarak yansıtılmıştır. Bununla birlikte ikinci şüphe duygusu ise tevhid metodunda Nemrut ile olan tartışmada geçen "şüphe yok" yargısı üzerinden direk olarak kontrol edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdu'l-Mün'im, Seyyid Hasen. *Tabiatu'l-Mer'eti fi'l-Kitab'ı ve's-Sünne*, Kâhire: Mektebetü'n-Nehdatü'l-Mısrıyye, 1985.
- Akıncı, Âdem. "Kur'an'daki Kıssalar Ve Din Öğretimindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 13, (2004): 42-64.
- Altıntaş, Hayrani. *İnsan Ve Psikoloji*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Arslantaş, Hülya ve Adana, Filiz. "Ergenlikte Öfke Ve Öfkenin Yönetiminde Okul Hemşiresinin Rolü", *Adanan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, (2011): 57-62.
- Arvas, Fatma B. "Psikolojide ve İslam Dini Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 4, (2017): 109-128.
- Ateş, Abdurrahman. "Ölülerin Nasıl Diriltildiğinin Kuşlar Üzerinden Hz. İbrâhim'e Gösterilmesi", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S. 1, (2016): 9-34.
- Aydın, Hayati. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.
- Aydın, Muhammed. "Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi", *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 14, (2007): 69-76.
- Bayraklı, Bayraktar. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bilgin, Beyza, *İslam'da Çocuk*, Ankara: DİBY, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Ali'si ve Tefsiri*, İstanbul: Nesa Yayınları, 1997.
- Bonelli, Raphael. Dew, Rachel E. Koenig, Harold D. Rosmarin, David H. Vasegh, Sasan. "Depresyonda Dinî Ve Manevî Faktörler Araştırmaları Bir Araya Getirme Ve Değerlendirme", çev. Nurten Kımtar, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 16, S. 4: (2013): 224-244.

- Boratav, Hale Bolak. Sunar, Diane. Ataca, Bilge. “Duyguları Sergileme Kuralları ve Bağlamsal Belirleyicileri: Türkiye’de Üniversite Öğrencileri İle Yapılan Bir Araştırma”, *Türk Psikoloji Dergisi*, C. 26, S. 68, (2011): 90-101.
- Bovet, Pierre. *Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi*, çev. Selahattin Odabaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Bozkurt, Ferdi. “Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi”, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 21, S. 1, (2014): 25-34.
- Büyük Türkçe Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Canan, İbrâhim. *H. İbrâhim’den Mesajlar*. İstanbul: Işık Yayınları, 2004.
- Cevheri, İsmail b. Hammâd Ebû Nasr. *es-Sihâh (Tacü’l- Lüğati ve Sihahü’l- Arabiyye)*, Kahire: Daru’l- Hadis, 2009.
- Clark, Wallace H. “Çocukluk Dönemi Dini”, çev. Neda Armaner, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, (1981): 175-185.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı, (Psikolojinin Temel Kuramları)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta’rifât*, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Çağrıçı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006.
- Çeçen, Rezzan A. “Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir?”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 9, (2012): 164-170.
- Çelik, Mehmet M. “*H. İbrâhim’in tevhid mücadelesindeki yeri*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- Çığ, Muazzez İ. *İbrâhim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*. Ankara: Kaynak Yayınları, 2006.
- Çoruk, Adil. “*Yönetim süreçleri açısından yöneticilerin duygu yönetimi davranışları*” (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 2012.

- Ebu'l Ala Mevdudi. *Tefhimu'l Kur'an Kur'un'un Anlamı ve Tefsiri*, çev. Muhammed Han Kayani, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, Nazife Şişman, Yusuf Karaca, İsmail Bosnalı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, VIII (Lübnan: Dâru'l-Arabî, 2002), 153.
- el-Beğavî, Ebu Muhammed Muhyissünne el Huseyn b. Mesud b. Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimu't-Tenzîl*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 2002.
- el-Hamevi, Ebu Abdullah Yakut. *Mu'cemu'l Büldan*, Beyrut: Dar-ı Beyrut, 1991.
- el-İsfahani, Hüseyin b. Muhammed Rağîb. *el- Müfredât fî Ğaribi'l Kur'an*, Dimeşk: Daru'l Kalem, 1997.
- Erikson, Erik H. *İnsanın Sekiz Çağı*, çev. T. B. Üstün, V. Şar, Ankara: Birey Toplum Yayınları, 1984.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Muhammed, *el- İtkân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Beyrut: Mektebetü's Sakafiyye, 1973.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1970.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrut, 1967.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Taberî Tefsiri*. Haz. H. Karakaya, K. Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınevi, 2013.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Gürtunca, İstanbul: Sağlam Yayınları, 2007.
- Fahredden er-Razi, Muhammed İbn Ömer İbn Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut, 1994.
- Fahredden Er-Razi. *Tefsir-i Kebir*, çev. Sadık Kılıç, Lütfullah Cebeci, C. Sadık Doğru, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2002.
- Fersahoğlu, Yaşar. ve Demir, Mehmet Akif. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Din Eğitim ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.

- Fersahoğlu, Yaşar. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Duyguların Transferi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, (2000): 105-122.
- Genç, Ferhan. *Kur'an'da Münafıklarla ilgili temsil ve teşbihler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zekâ Neden İq'dan Daha Önemlidir?* çev. Banu Seçkin Yüksel, İstanbul: Varlık Yayınları, 2011.
- Goleman, Daniel. *Sosyal Zekâ*, çev. O. Ç. Deniztekin, İstanbul: Varlık Yayınları, 2007.
- Gündüz, Şinasi. “Sâbiîlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 35, (2008): 341-344.
- Gündüz, Turgay. *Kur'an'da Korku Motifi: İnzar Kavramına Eğitimbilimsel Yaklaşım*, İstanbul: Düşünce Kitapevi, 2004.
- Gürsu, Orhan. “Nöropsikoloji, Din Ve Psikolojik İyi Oluş”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 53, (2014): 502-512.
- Hasan B. Ali El-Harrani. *Tuhef Ul-Ukul Akıllara Hediye*, çev. Fahrettin Altan, İstanbul: Kevser Yayınları, 2016.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Hökelekli, Hayati. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. B. Karlığa, B. Çetiner), İstanbul: Çağrı Yayınları, 2008.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönü ile İnsanî Değerler*, İstanbul: Dem Yayınları, 2013.
- Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî. *İhya-i Ulumi'd-Din*, IV, (Beyrut: Dâru'l-Mârife), 40.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n Nebeviye*, Mısır, 1936.
- İbn İshak, Muhammed. *Siretü İbn İshâk*, haz. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2010.
- İbn Kesîr. *El-Bidaye ve'n-Nihaye- Büyük İslam Tarihi*, haz. Mehdi Ali Seçkin, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- İbn Sa'd, *Muhammed, et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, 1968.

- İbn. Manzur, Ebu'l Fadl Cemalüddin Muhammed ibn Mükerrerem. *Lisanü'l Arab*, Beyrut: Daru's Sadr, 1984.
- İbn-i Hişam. *İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam*, çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2014.
- İbn-i Sa'd. *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakat*, çev. Heyet, İstanbul: Siyer Yayınları, 2014.
- İşliel, Kevser. *Duygusal zekâ ve liderlik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları, 2013.
- Karagöz, İsmail. Canbulat, Mehmet. Karaman, Fikret. Paçacı, İbrâhim. Karaman. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karlı, Necmi. "Dindarlık Ve Öfke Kontrolü İlişkisi Üzerine Tecrübî Bir Araştırma", *Ekev Akademi Dergisi*, S. 50, (2012): 57-70.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Dinsel Şüphe", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 3, s. 2, 2005, ss. 65-82.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "İnsanın Çaresizliği Ve Fıtratın Uyanışı", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, (2005): 61-90.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'ân'da Kıssa Terapisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, (2014): 69-80.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İbadet Psikolojisi*, İstanbul: İzci Yayınları, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İman Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İstanbul: İzci Yayınları, 1997.

- Kervancı, Ferda. *Büro çalışanlarının duygu yönetimi yeterlilik düzeylerinin geliştirilmesinde duygu yönetimi eğitimi programının etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Kınalızade Ali Efendi. *Ahlak-ı Ala'i*, çev. Mazlum Beyhan, İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Koç, Ahmet. "Okul Öncesi Dönemde Ailede Çocuğun Din Eğitimi", der. K. Sandıkçı, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, İstanbul: Ensar Yayınları, (2010): 627-658.
- Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Kula, Tahsin. ve Erden, Müslime. "Varoluşsal Kaygı ve Din", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 17, S. 2, (2017): 21-41.
- Kurtûbî. *El-Câmi' li-Ahkamil-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruç Yayınları, 2015.
- Kutub, Seyyid. *Fi Zilali'l Kur'an*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2000.
- Kutup, Seyyid. *Kur'an'da Edebi Tasvir*, İstanbul: Beka Yayınları, 2016.
- Kuzgun, Şaban. *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrâhim ve Hanifilik*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınlar, 2015.
- Küçük, Raşit. (2007). *İslam Kültüründe Sevgi İçin Kullanılan Kavramlar, İslam Ahlakı ve Sevgi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küken, Gülnihal. *İlkçağda Eğitim Felsefesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.
- Mesudi, Ebu'l Hasan Ali İbn. Hüseyin. *et-Tenbih ve'l İşraf*, Kahire, 1938.
- Morganett, Rosemarie Smead. *Yaşam Becerileri Ergenler İçin Grupla Psikolojik Danışma Uygulamaları*, (çev. Alim K., Sonay G., Mehmet S.), Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2013.
- Muhammed Tahir bin Aşur. *Et-Tahrir ve't-Tenvir*, (çev. Faruk Vural), İzmir: Işık Yayınları, 2014.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasan. *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l İlmîyye, 2003.

- Namlı, Tuncer. *Ahlâkî Kavramlarda Anlam Arayışı*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2001.
- Öncü, Bedriye. “Ruh Sağlığı Ve Hastalıkları”, *Kriz Dergisi*, C. 9, S. 1, (2001): 65-91.
- Özbaydar, Belma. *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Ribot, Theoduule T. *Hissiyat Ruhiyatı*, çev. Mustafa Şekip T., İstanbul: Evkaf İslamiye Matbaası, 1927.
- Russel, Bertrand. *Neden Hristiyan Değilim*, çev. Ender Gürol, İstanbul: İlke Basın Yayınevi, 2009.
- Soykan, Çiğdem. “Öfke ve Öfke Yönetimi”, *Kriz Dergisi*, C. 11, S. 2, (2003): 19-27.
- Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim. *Milel ve Nihal*, çev. Mehmet D., İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Şimşek, İbrâhim H. “Lider Tiplerine Kur’an Açısından Bir Yaklaşım”, *Journal Of Analytic Divinity International Refereed Journal*, C. 2, S. 3, (2018): 63-86.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, Ankara: Timaş Yayınları, 2016.
- Tûsî, Nasreddin. *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. A. Vahap T. ve Habil N. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Tümer, Günay. “Azer”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 4, (1991): 316.
- Tütüncü, Mehmet. “Kur’ân Ve Hadislerde Eğitim Esasları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, C. 8, S. 13, (1986): 189-193.
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum, Davranış Ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Ünal, Necdet. “Kur’an’ı Kerim’e Göre Hz. İbrâhim’in Kurban Etmek İsteddiği Oğlu Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 50, (2017): 966-974.
- Ünal, Saadettin. “Azer”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: İstanbul, C. 24, (2001): 23-26.

- Ünal, Saadettin. “Kâbe”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, (2001): 23-26.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kurân Dili*, (hz. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Umut Matbaası, 1992.
- Yeğın, Hüseyin İ. “Öfke Duygusu Ve Dinî Açından Baş Edebilme Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 10, S. 2, (2010): 235 -258.
- Yıldız, Murat. *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Macit. “Değerler Eğitiminde Etkin Bir Materyal Olarak Kur’ân Kıssaları Ve Kullanılışı”, *İslami İlimler Dergisi*, C. 9, S. 1, (2014): 137-154.
- Yılmaz, Macit. “Kaygı ve Dini İnançlar”, *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*, S. 1, (2008): 182-186.
- Yılmaz, Macit. *İslâm ahlâk eğitiminde Kur’ân kıssaları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza. *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Beyrut: Daru’s Sadr, ts.